

Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Jesuit University Ignatianum in Krakow
The Institute of Political and Administrative Science

HORYZONTY POLITYKI HORIZONS OF POLITICS

SYSTEMY STANOWIENIA PRAWA –
ASPEKTY TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE
LAW-MAKING SYSTEMS –
SELECTED THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

e-ISSN 2353-950X
ISSN 2082-5897

2021, Vol. 12, N° 41

WYDAWCA / PUBLISHER

Akademia Ignatianum w Krakowie / Jesuit University Ignatianum in Krakow

Zespół redakcyjny / Editorial Board

Wit Pasierbek SJ (redaktor naczelny / Editor-in-Chief)

Piotr Świercz (zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)

Monika Grodecka (sekretarz redakcji / Secretary)

Wojciech Arndt, Wojciech Buchner, Matthew Carnes (USA), Rocco D'Ambrosio (Italy)

Patrick J. Deneen (USA), Anna Krzynówek-Arndt, Rafał Lis, Krzysztof C. Matuszek

Jan Rokita, Krzysztof Wach

Rada naukowa / International Advisory Council

prof. dr hab. Włodzimierz Bernacki (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Poland)

prof. dr Stephen Hicks (Rockford University, United States of America), prof. dr Abel

Filomeno Jacob (Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr Marek Ingot

(Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr David B. Ingram (Loyola University Chicago, United States of America), prof. dr Alvydas Jokubaitis (Vilniaus Universitetas,

Lithuania), prof. dr hab. Zdzisław Krasnodebski (Universität Bremen, Germany,

Akademia Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Faustino José Martínez Martínez

(Universidad Complutense de Madrid, Spain), prof. dr Ulrich Riegel (Universität

Siegen, Germany), prof. dr Stuart Sheilds (University of Manchester, United

Kingdom), prof. dr hab. Bogdan Szlachta (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie,

Akademia Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr hab. Ryszard Terlecki (Akademia

Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Ben Tonra (University College Dublin,

Ireland), prof. dr Howard Williams (Aberystwyth University, United Kingdom),

prof. dr dr Hans-Georg Ziebertz (Universität Würzburg, Germany)

Redaktor tematyczny / Issue Editor: Mateusz Pękala

Redaktor statystyczny / Statistics Editor: Katarzyna Frodyma

Redakcja tekstów / Copy Editor: Joanna Kulawik

Proofread by: Christopher Reeves

Projekt graficzny i opracowanie techniczne / DTP: Jacek Zaryczny

Wersja elektroniczna jest wersją pierwotną i oryginalną

Wszystkie artykuły są recenzowane, a ich streszczenia indeksowane w międzynarodowych bazach danych / All articles are peer-reviewed, and their summaries are abstracting in international databases, including: ProQuest, EBSCO, CEEOL, CEJSH, RePEc – EconPapers, BazEkon, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH Plus

e-ISSN 2353-950X ISSN 2082-5897

Adres redakcji / Publisher Address

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 651

dyżur redakcji / office hours: pn.-pt. / Mo.-Fr. 10.00-14.00

e-mail: horyzonty.polityki@ignatianum.edu.pl

<https://horyzonty.ignatianum.edu.pl>

Nakład 80 egz.

Table of Content / Spis treści

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

Edytorial: Systemy stanowienia prawa – aspekty teoretyczne i praktyczne	5
Editorial: Law-making systems – selected theoretical and practical aspects	7

ARTYKUŁY TEMATYCZNE / THEMATIC ARTICLES

Krzysztof Koźmiński, Michał Jabłoński	11
Studium przypadku art. 15ze specustawy COVID-owej jako przykład „prawodawstwa epidemicznego”	
Ewa Kopec	31
Political and Economic Prerequisites of Legislation and Legal Regulations in the Area of Natural Environment Protection	
Julia Stanek	47
System Zaufania Społecznego jako współczesna odsłona polityki prawa	
Maurycy Zajęcki	65
Spór o granice wykładni definicji legalnych: podejścia formalistyczne i holistyczne	

ARTYKUŁY VARIA / VARIA ARTICLES

Małgorzata Rembiasz, Paulina Siemieniak	91
Postrzeganie ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej w dobie pandemii COVID-19	
Krystian Bigos, Adam Michalik	107
Kompetencje społeczne a intencje przedsiębiorcze polskich studentów kierunków ekonomicznych w świetle teorii Golemana	

Spis treści

Krzysztof C. Matuszek	123
<i>Westbindung</i> czy <i>Zentralmacht</i> ? – polityka zagraniczna współczesnych Niemiec w perspektywie konstruktywistycznej	
Tomasz Grabowski	139
Terroryzm a COVID-19. Doświadczenia pierwszego roku pandemii	
Janusz Rosiek	155
Antypandemiczna polityka gospodarcza UE w aspekcie możliwości ograniczania negatywnych skutków pandemii COVID-19	
Konrad Oświecimski	177
Twitter jako narzędzie komunikacyjne Donalda Trumpa podczas kampanii 2016 roku	
Wojciech Arndt	195
Interdyscyplinarny wymiar teorii argumentacji Chaima Perelmana	
Anna Krzynówek-Arndt	211
<i>Naturrechtslehre</i> jako ideologia: Hansa Kelsena odczytanie Tomasza Hobbesa nauki o prawach państwowych	

RECENZJE / REVIEWS

Wiktor Możgin (rec.)	227
<i>Etyka Polityczna</i>	

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

Edytorial

Systemy stanowienia prawa – aspekty teoretyczne i praktyczne

Jednym z wielu aspektów relacji pomiędzy sferą prawa a sferą polityki jest fakt, iż najważniejsze decyzje dotyczące polityk publicznych przybierają postać aktów normatywnych uchwalanych w odpowiednich procedurach legislacyjnych. Procesy stanowienia prawa są zatem strategicznym elementem każdego systemu władzy – władzy rozumianej pozytywnie, jako troska o dobro wspólne. Dotyczy to zarówno regulacji powstających na poziomie międzynarodowym, krajowym, jak i lokalnym, ale także np. przepisów i procedur wewnątrzorganizacyjnych (tzw. prawo wewnętrzne). Akty normatywne służą nie tylko wprowadzaniu prawnych instrumentów realizacji polityk publicznych, ale są niezbędne także przy stosowaniu bodźców innego rodzaju, np. ekonomicznych, instytucjonalnych, edukacyjnych czy kulturowych. Co więcej, nawet pozostawienie samym aktorom społecznym swobody działania w określonej dziedzinie życia (samoregulacja) wymaga odpowiedniego uregulowania prawnego.

Wbrew obiegowym opiniom, sam fakt wprowadzenia czy znowelizowania określonego aktu normatywnego nie oznacza automatycznego rozwiązania danego problemu społecznego. Podjęcie decyzji legislacyjnej i wejście w życie ustawy, rozporządzenia czy regulaminu nie jest końcem, a dopiero początkiem skomplikowanego procesu zmierzającego do rzeczywistego osiągnięcia zamierzonych efektów. W tym kontekście dużą rolę odgrywają procesy stosowania prawa przez instytucje publiczne (administracja, sądownictwo) oraz przez samych adresatów. Odpowiednio przeprowadzona wykładnia przepisów może służyć np. korygowaniu pewnych nieścisłości tekstu prawnego, jednak nie powinna odbiegać od pierwotnej intencji

ustawodawcy, czyli nie powinna prowadzić do celów sprzecznych z *ratio legis*.

Niniejszy numer jest okazją do prezentacji wybranych badań nad wyżej zarysowaną problematyką, a także do podjęcia dyskusji na temat aktualnych zjawisk zachodzących w prawie, administracji publicznej oraz w świecie polityki. Przedstawiane analizy są z założenia interdyscyplinarne i dotyczą zarówno zagadnień teoretycznych, jak i praktycznych. Jest to pierwszy numer tematyczny stanowiący pokłosie konferencji naukowej pt. „Systemy stanowienia prawa” (Instytut Nauk o Polityce i Administracji AIK, Kraków, 22.04.2021 r.), a zatem wszystkich czytelników zainteresowanych poruszonymi zagadnieniami już teraz zachęcam do śledzenia kolejnych tomów „Horyzontów Polityki”.

Mateusz Pękala
redaktor tematyczny numeru

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

Editorial

Law-making systems – selected theoretical and practical aspects

One of the many aspects of the relationship between the sphere of law and the sphere of politics is the fact that the most important decisions on public policies take the form of normative acts enacted through appropriate legislative procedures. Thus, law-making processes are a strategic element of any system of authority – authority understood positively as concern for the common good. This applies to regulations created at the international, national and local levels, but also, e.g., to regulations and procedures within organisations (the internal law). Normative acts serve not only to introduce legal instruments necessary for the implementation of public policies but are indispensable when applying incentives of other kinds, e.g. economic, institutional, educational or cultural. Moreover, even allowing social actors to act freely in a certain area of life (self-regulation) requires appropriate legal regulation.

Contrary to popular opinion, the mere fact of introducing or amending a specific normative act does not automatically mean that a given social problem has been solved. Making a legislative decision regarding a law, a regulation or a rule and their coming into force is not the end but merely the beginning of a complex process aimed to eventually achieve the intended effects. In this context, an important role is played by the processes of applying laws by public institutions (administration, judiciary) and by their addressees. An appropriate interpretation of the law may serve, e.g., to correct certain inaccuracies of the legal text, although it should not deviate from the original intention of the legislator, i.e. it should not lead to goals that are contrary to the *ratio legis*.

This issue of "Horizons of Politics" is an opportunity to present selected studies on the problems outlined above and to discuss current phenomena taking place in law, public administration and the world of politics. The analyses are interdisciplinary and concern both theoretical and practical issues. This is the first theme issue related to the scientific conference entitled "Law-making systems" (Institute of Political and Administrative Sciences AIK, Krakow, 22.04.2021), so I encourage all Readers interested in this area not to miss the next volumes of "Horizons of Politics".

Mateusz Pękala
theme issue editor

ARTYKUŁY TEMATYCZNE

THEMATIC ARTICLES

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

KRZYSZTOF KOZMIŃSKI

<http://orcid.org/0000-0002-4126-9992>
Uniwersytet Warszawski
k.kozminski@wpia.uw.edu.pl

MICHAŁ JABŁOŃSKI

<http://orcid.org/0000-0001-9561-5427>
Fundacja „Laboratorium Prawa i Gospodarki”
michal.jablonski@jklaw.pl
DOI: 10.35765/HP.2150

Studium przypadku art. 15ze specustawy COVID-owej jako przykład „prawodawstwa epidemicznego”

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest zaprezentowanie mankamentów – zarówno w kontekście jego sensu, efektywności gospodarczej oraz obowiązującej techniki prawodawczej – rozwiązania przewidzianego w przepisie art. 15ze specustawy COVID-owej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Kluczowym problemem poruszonym w artykule jest pytanie o dopuszczalność ingerencji przez prawodawcę w relacje kontraktowe pomiędzy przedsiębiorcami w sposób, w jaki to miało miejsce w Polsce w związku z epidemią COVID. Rozważania przeprowadzono, typową w przypadku prawoznawstwa, metodą formalno-dogmatyczną.

PROCES WYWODU: W artykule zaprezentowano istotę rozwiązania przewidzianego w przepisie art. 15ze specustawy COVID-owej, uzasadnienie jej przyjęcia, zastrzeżenia konstytucyjnoprawne oraz błędy w technice prawodawczej. Przedstawiono również uwagi na temat gospodarczej efektywności przepisu oraz sformułowano krytyczne konkluzje.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analiza wykazała, że komentowany przepis art. 15ze specustawy COVID-owej nie odpowiada ramom konstytucyjnym, jest szkodliwy dla jego adresatów i stanowi przykład „patolegisłacji epidemicznej” – wadliwej, nieprzemyślanej, gospodarczo nieefektywnej.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Choć analizowany przepis już nie obowiązuje, losy przepisu art. 15ze specustawy COVID-owej oraz

Sugerowane cytowanie: Koźmiński, K., i Jabłoński, M. (2021). Studium przypadku art. 15ze specustawy COVIDowej jako przykład „prawodawstwa epidemicznego”. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 11–29. DOI: 10.35765/HP.2150.

doświadczenia z nim związane powinny stać się cenną lekcją na przyszłość dla prawodawcy, który planować będzie ustawową ingerencję w umowne stosunki prawne między przedsiębiorcami.

SŁOWA KLUCZOWE:

legislacja, prawodawstwo pandemiczne, galerie handlowe, umowy, przedsiębiorcy

Abstract

CASE STUDY OF ART. 15ZE OF THE SPECIAL COVID ACT AS AN EXAMPLE OF "EPIDEMIC LEGISLATION"

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present the shortcomings of the solution provided for in Art. 15ze of the special COVID Act.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The key problem raised in the article is the question of the admissibility of interference by the legislator in contractual relations between entrepreneurs in the way it happened in Poland in connection with the COVID epidemic. Considerations carried out using, typical in jurisprudence, formal and dogmatic method.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article presents the essence of the solution provided for in Art. 15ze of the special COVID Act, the justification for its adoption, constitutional and legal doubts and errors in the legislative technique. Finally, comments were also made regarding the economic effectiveness of the provision and critical conclusions.

RESEARCH RESULTS: The analysis showed that the commented provision of Art. 15ze of the COVID Special Act does not correspond to the constitutional framework, is harmful to its addressees and is an example of "epidemic patho-legislation": defective, hasty, economically ineffective.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Although the analyzed provision is no longer in force, the fate of the provision of Art. 15ze of the special COVID Act and the experiences related to it should become a valuable lesson for the future for the legislator, who will plan statutory interference in contractual legal relations between entrepreneurs.

KEYWORDS:

legislation, COVID Act, shopping malls, contracts, entrepreneurs

1. WPROWADZENIE

Przedmiotem niniejszego artykułu jest przepis art. 15ze ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1842, zwanej dalej specustawą), a zatem interwencja legislacyjna, za pomocą której ustawodawca władczo wkroczył w relacje prawne pomiędzy wynajmującymi a najemcami w galeriach handlowych w związku z epidemią COVID. Celem zaprezentowanych rozważań jest poddanie jej krytycznej ocenie prawnej – nie tylko od strony konstrukcji legislacyjnej, lecz również z punktu widzenia ustrojowej dopuszczalności w świetle aktualnie obowiązującej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku oraz bogatego dorobku orzeczniczego Trybunału Konstytucyjnego. Poczynione zostaną również uwagi w przedmiocie gospodarczej efektywności przyjętego rozwiązania.

Choć przepis art. 15ze specustawy utracił już moc obowiązującą (wszedł w życie natomiast przepis art. 15, dodany przez art. 1 pkt 11 ustawy z dnia 24 czerwca 2021 roku [Dz.U. z 2021 r. poz. 1192], zmieniającej specustawę z dniem 23 lipca 2021 r.), przez okres kilkunastu miesięcy był on przedmiotem sporów zarówno co do jego merytorycznej zasadności, jak i interpretacyjnych. Stan ten pozwala sformułować wniosek, że prawodawca nie tylko nie zdobył powszechnej akceptacji społecznej dla wprowadzonego rozwiązania, lecz również jego techniczny aspekt (redakcyjno-legislacyjny kształt) budził zastrzeżenia.

2. PRZEPIS ART. 15ZE SPECUSTAWY I JEGO *RATIO LEGIS*

Omawiana regulacja jest efektem jednej z nowelizacji specustawy (wielokrotnie modyfikowanej i „dostosowywanej” do bieżących wyzwań dynamicznie zmieniającej się sytuacji epidemicznej) przez dodanie przepisu art. 1 pkt 14 ustawy z dnia 31 marca 2020 roku o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych

chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw. Regulacja ta, choć krótka i „punktowa” (wprowadzająca rozwiązanie o relatywnie wąskim zastosowaniu, tj. wyłącznie do stosunków prawnych pomiędzy wynajmującymi i najemcami w galeriach handlowych w związku z nadzwyczajną okolicznością epidemii COVID), ma w praktyce doniosłe znaczenie społeczno-gospodarcze. Oddziałuje bowiem nie tylko na sytuację stron tej umowy, ale również – poprzez skomplikowanie relacji biznesowych, w tym zwłaszcza złożoność struktury przedsiębiorców prowadzących działalność w ramach galerii handlowych – na ich kontrahentów.

Szczegółowość omawianego rozwiązania polega na tym, że prawodawca – odmiennie niż w przypadku licznych innych „przepisów COVID-owych” – nie ograniczył się do przyznania wsparcia w postaci świadczeń publicznoprawnych lub zwolnień od wybranych danin i obciążeń, lecz w sposób selektywny, arbitralny i „twardy” (ustawowy, w drodze przepisów prawa powszechnie obowiązującego *ius cogens*) zaingerował w umowne stosunki prawne między nimi. Zauważyć przy tym trzeba, że nie ograniczył się do jednorazowej zmiany „warunków gry w trakcie gry” (tj. na podstawie tytułowego art. 15ze specustawy pozwolił najemcom na nieponoszenie kosztów w trakcie lockdownu), by następnie, w ramach niedawno przyjętej, kolejnej nowelizacji specustawy, zwolnić ich z czynszu o 80% pierwotnej wysokości, natomiast przez trzy miesiące po zniesieniu zakazu prowadzenia działalności o 50%. Uprawnia to do sformułowania generalnego wniosku, że omawiana regulacja okazała się bardzo niestabilna, a jej adresaci postawieni zostali (kilkukrotnie w okresie niecałych dwóch lat) w obliczu niepewności co do obowiązującego i przyszłego stanu prawnego.

Analizowany przepis art. 15ze specustawy pozwolił najemcom na nieponoszenie kosztów najmu powierzchni w obiektach handlowych w czasie, gdy generowanie przychodów z prowadzonej na tych powierzchniach działalności gospodarczej było niemożliwe z powodu ograniczeń związanych ze stanem zagrożenia epidemicznego lub stanem epidemii. Dodatkowo ustawodawca nałożył na najemców obowiązek złożenia stosownego oświadczenia woli o przedłużeniu umowy o pół roku i okres obowiązywania zakazu. Obowiązek ten (określony w art. 15ze ust. 2 specustawy) stanowić miał rodzaj

„rekompensaty” względem udostępniających powierzchnie handlowe, pozwalając w ten sposób rzekomo, według dyskusyjnego założenia, na „wyrównanie” pozycji najemców i wynajmujących.

Omawiana regulacja stanowiła niewątpliwie odpowiedź na problemy najemców, dla których ograniczenia epidemiczne przyniosły utratę przychodów lub ich spadek, a w konsekwencji potencjalne trudności w zapłacie czynszu z tytułu najmu powierzchni handlowej w obiektach handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m². Przepis stawiał jednocześnie w relatywnie gorszej sytuacji właścicieli powierzchni handlowych, którzy (w przypadku wygaszenia zobowiązań z tytułu zawartych umów najmu) zostali pozbawieni przychodów wynikających z przysługujących im wierzytelności bieżących i przyszłych względem najemców, przy praktycznym obciążeniu ich jednak obowiązkiem jednostronnego ponoszenia wszystkich kosztów oraz ryzyk związanych z utrzymaniem obiektów handlowych.

Już w tym miejscu zasygnalizować trzeba jednak wątpliwość względem intencji prawodawcy i efektu jego działań. Identyfikacji przyczyn i celów analizowanego przepisu art. 15ze specustawy służyć powinna treść uzasadnienia projektu (w tym przypadku nowelizacji), w której projektodawca tłumaczył potrzebę wprowadzenia proponowanych rozwiązań. W tym przypadku okazało się jednak, że treść uzasadnienia istotnie „odrywała się” od przyjętych rozwiązań normatywnych, bowiem w uzasadnieniu tłumaczono:

Proponuje się określić poprzez przepisy prawa standardową wysokość obniżki wspomnianego czynszu na czas obowiązywania zakazu lub ograniczenia na poziom 90% czynszu ustalonego w umowie. [...] Obniżka czynszu ma na celu zapewnienie sprawiedliwego rozłożenie ciężarów między stronami umowy najmu wynikającymi ze stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii. [...] Jeśli wprowadzana reguła obniżki czynszu o 90% dla wynajmującego albo dla najemcy nie będzie adekwatna, będą oni mieli prawo żądać odpowiednio podniesienia albo dalszego obniżenia wysokości czynszu, z uwzględnieniem względów słuszności i zasad współżycia społecznego (Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy..., 2020, s. 35–36).

W cytowanym wyżej fragmencie uzasadnienia *expressis verbis* mowa jest o „obniżce czynszu na czas obowiązywania zakazu” lub „ograniczeniu czynszu na poziom 90% czynszu ustalonego w umowie”,

podczas gdy przepis wprowadził *de iure* dalej idące rozwiązanie, polegające na definitywnym i pełnym „wygaszeniu wzajemnych zobowiązań stron umowy najmu”. Doszło tu w ten sposób do sytuacji rzadko spotykanej nawet na gruncie krajowego systemu stanowienia prawa (powszechnie ocenianego krytycznie oraz oskarżanego o bycie źródłem licznych patologii polskiego prawa: jego inflacji, nadregulacji, jurydyzacji i kryzysu regulacji), tj. stanu, w którym przepisy ustawy nie łączą się z treścią uzasadnienia projektu.

Jak wytłumaczyć wskazaną różnicę pomiędzy treścią uzasadnienia projektu a ostatecznym brzmieniem przyjętych przepisów? Przypuszczać można, że sytuacja ta jest skutkiem wyjątkowo dynamicznie prowadzonych prac legislacyjnych, w trakcie których – co zresztą towarzyszyło generalnie procesowi decyzyjnemu z pierwszych tygodni pandemii – zabrakło czasu na konsultacje, wnikliwą analizę merytoryczną czy tym bardziej rzetelną ocenę skutków regulacji (rozumianą szeroko, nie tylko jako formularz załączony do projektu ustawy, ale „procedura analityczna, pozwalająca możliwie precyzyjnie określić wszystkie konsekwencje – zarówno korzyści, jak i koszty – planowanej interwencji państwa”). (Osiecka-Chojnacka, 2008, s. 1).

Niekonsekwencja to niejedyny zarzut względem prawodawcy. Wątpliwości wzbudził sam już fakt, że zdecydowano się na obligatoryjną (rozwiązanie z art. 15ze specustawy było bezalternatywne, jego adresaci nie mogli wybrać odmiennego sposobu ułożenia swoich relacji kontraktowych), narzuconą odgórnie i automatyczną (brak dodatkowych przesłanek, których spełnienie uzależniałoby zastosowanie przepisu w konkretnej sytuacji) ingerencję ustawową w prywatnoprawny stosunek prawny pomiędzy przedsiębiorcami. Pamiętać trzeba, że bezpośrednimi adresatami tytułowej regulacji były strony jednej umowy – najemcy oraz wynajmujący – posiadający status prywatnych, profesjonalnie wykonujących działalność gospodarczą przedsiębiorców, których sytuacji prawnej ustawodawca wcześniej nie różnicował, a żaden z kontrahentów (w odróżnieniu np. od pracowników względem pracodawców albo konsumentów względem przedsiębiorców) nie pozostawał w sytuacji „z założenia” słabszej od drugiego (w praktyce nie były wyjątkowe sytuacje, w których najemca był wielką siecią handlową o obrotach rzędu miliardów złotych rocznie, obecnym w kilkudziesięciu lokalizacjach na terenie całego kraju, podczas gdy sama galeria stanowiła relatywnie

niewielkie przedsięwzięcie rodzinne). Obie strony łączyło zobowiązanie zawarte w związku z aktywnością gospodarczą, z tytułu którego generowały zyski, ponosiły stałe daniny publicznoprawne (np. podatki), a także inne koszty i opłaty (m.in. zatrudnienia pracowników, opłaty na rzecz galerii handlowych). Co więcej, w praktyce oboje kontrahenci narażeni byli na podobne ryzyka oraz stali przed zbliżonymi wyzwaniem towarzyszącymi prowadzeniu działalności gospodarczej, tj. spłacali zaciągnięte zobowiązania (np. kredyty bankowe). Tymczasem omawiana ingerencja ustawowa zanegowała zasady rządzące obrotem gospodarczym, którego istotą jest konieczność ciągłego i świadomego ponoszenia ryzyka przez wszystkich jego uczestników (Dolniak, 2021).

3. ZASTRZEŻENIA KONSTYTUCYJNE

Biorąc pod uwagę materię normowaną przez ustawodawcę w przepisie art. 15ze specustawy, a także jego legislacyjną formę, konieczne wydaje się uwzględnienie następujących wzorców (rozumianych jako „normy konstytucyjne, której podstawą może być jeden przepis lub kilka powiązanych przepisów Konstytucji” (P 15/13; Płowiec, 2018)) w ocenie jego konstytucyjności:

- Zasada prawidłowej legislacji (art. 2 Konstytucji), w tym szczególnie kontekst:
 - retroaktywności oraz retrospektywności regulacji;
 - redakcyjnej niedoskonałości przepisu determinującej jego niedookreśloność oraz wątpliwości interpretacyjne;
 - zasada zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa;
 - zasada ochrony praw nabytych i poszanowania interesów w toku.
- Zasada ochrony własności i praw majątkowych (art. 21 ust. 1 i 2 oraz art. 64 Konstytucji).
- Zasada wolności działalności gospodarczej (art. 20 w związku z art. 22 Konstytucji).
- Zasada proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji).
- Zasada równości wobec prawa (art. 32 Konstytucji).
- Zasady wprowadzania stanów nadzwyczajnych (art. 228 Konstytucji), w tym zwłaszcza reguły wprowadzania stanu klęski

żywiolowej oraz zakresu ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w stanie klęski żywiolowej (art. 232 w związku z art. 233 ust. 3 Konstytucji).

Norma prawna zdekodowana na podstawie art. 15ze specustawy – poprzez ingerencję przez ustawodawcę w trwające już stosunki prawne (realizowane na podstawie wcześniej zawartych umów) – nosi znamiona retroaktywności oraz retrospektywności (P 40/07). Wątek ten był sygnalizowany przez innych komentatorów omawianej regulacji (Gontarski, 2020a).

Oczywiście nie każde naruszenie zasady prospektywnego (na przyszłość) stanowienia prawa uznane być musi za dowód nieprawidłowości regulacji. Innymi słowy, generalna zasada nieretroaktywności prawa (wyrażana paremią *lex retro non agit*) nie ma charakteru absolutnego (bezwzględnego) (P 4/99, K 27/00, K 27/01), jednak odejście od niej może nastąpić wyjątkowo, ustępując innej zasadzie prawnokonstytucyjnej, gdy jest to usprawiedliwione szczególnymi okolicznościami (K 27/01). Bezsporna jest również teza, zgodnie z którą za dopuszczalnością retroaktywności regulacji przemawia okoliczność zmiany sytuacji adresata na korzystniejszą (Kp 2/08).

Nawet jeśli posłużenie się przez prawodawcę regulacją o charakterze retroaktywnym jest usprawiedliwione owymi szczególnymi okolicznościami (a za takie zapewne należy uznać fakt wystąpienia ogólnoswiatowej pandemii, paraliżującej wszystkie niemal dziedziny życia społeczno-gospodarczego) konstatacja ta nie zwalnia od pytań, czy potwierdzeniem owej „nadzwyczajności” nie powinno być oficjalne wprowadzenie przez kompetentne organy władzy publicznej stanu nadzwyczajnego. Dopiero wówczas usprawiedliwiłoby to niektóre kroki prawodawcy, np. przyjmowanie rozwiązań przewidzianych przez „ustawodawstwo COVID-owe”. Prawodawca nie powinien ignorować praw słusznie nabytych oraz interesów w toku, a zatem również realizowanych pod rządami „dawnego” prawa kontraktualnych relacji prywatnoprawnych. W tej sytuacji, interesy jednostek (w tym przedsiębiorców wykonujących zawarte wcześniej umowy) powinny „przełamywać” retroaktywne normy prawne (Kornaszewska 2018) – prawa oraz interesy w toku mają pierwszeństwo nad, działającymi wstecznie, normami prawnymi. Tymczasem przepis art. 15ze specustawy jest przykładem regulacji, która z mocą wsteczną, odgórnie i imperatywnie, wkracza we wzajemne relacje umowne, a zatem

oddziałuje nie tylko na interesy w toku, ale radykalnie przekształca (zaakceptowany uprzednio przez strony) układ praw i obowiązków stron. Jego mocą ustawodawca wprowadził zarówno rozwiązania arbitralne (nadmiernie uprzywilejowujące jedną stronę gospodarczych stosunków kontraktowych), a także nieproporcjonalne (ingerencja ustawodawcy w dobrowolnie wykreowane stosunki prywatnoprawne). Ponadto art. 15ze obiektywnie pogarsza sytuację prawną konkretnej strony umownego stosunku prawnego (właścicieli powierzchni handlowych), a zatem nie może zostać uznany za usprawiedliwiony w świetle generalnego zakazu retroakcji.

Rozważany wyżej generalny (choć nie absolutny) zakaz retroaktywności powiązany jest bezpośrednio z takimi wartościami, jak pewność i przewidywalność prawa, której dalszym odbiciem jest bezpieczeństwo obrotu, dająca się przewidzieć reakcja organów władzy publicznej oraz stabilizacja stosunków społecznych. Zasada zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa to po prostu wymóg, by „podmioty mogły układać swoje sprawy w zaufaniu, że nie narażają się na prawne skutki, których nie mogły przewidzieć w momencie podejmowania decyzji, oraz w przekonaniu, że ich działania podejmowane zgodnie z obowiązującym prawem będą także w przyszłości uznawane przez porządek prawny” (K 29/13). Tymczasem wprowadzenie komentowanego przepisu art. 15ze specustawy spowodowało nie tylko zmianę treści trwających stosunków prawnych, ale przyczyniło się do powstania nowych kontrowersji w zakresie praw i obowiązków wynajmujących i najemców (Gontarski, 2020b; Szmid, 2020; Siwiec 2020).

Choć zasady ochrony praw słusznie nabytych oraz poszanowania interesów w toku nie mają charakteru absolutnego i nie stanowią przeszkody dla zmiany obowiązującego prawa, lecz – w przypadku takiej zmiany – to nakazują ustawodawcy należyte zabezpieczenie „interesów w toku”, a zwłaszcza właściwą realizację uprawnień nabytych na podstawie poprzednich przepisów (K 9/92, K 5/96, SK 7/00). Służyć ma temu między innymi ukształtowana technika prawodawcza, pozwalająca ustawodawcy na skorzystanie na przykład z przepisów przejściowych oraz instytucji *vacatio legis*. Tymczasem – biorąc pod uwagę intertemporalny aspekt regulacji (zlekceważenie przez ustawodawcę wymogu wprowadzenia okresu przejściowego), jej „twardość” (ingerencja w stosunek kontraktowy prywatnych podmiotów za

pomocą normy bezwzględnie obowiązującej *ius cogens*), a zwłaszcza „wsteczną” moc przepisu – rozwiązanie przyjęte w art. 15ze specustawy nie odpowiada owym konstytucyjnym standardom.

Zasadnicze zastrzeżenie budzić musi sama idea wyrażona przepisem art. 15ze specustawy, zgodnie z którą udostępniający powierzchnię handlową (na ogół właściciele) w obiektach handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m² – na podstawie retroaktywnej i retrospektywnej regulacji ustawowej – pozbawieni zostają *ex lege* (mimo legalnych, realizowanych na ogół w długotrwałej perspektywie czasowej, umów) wierzytelności od dłużników (najemców) w ramach dobrowolnie zawartego stosunku kontraktowego. Pozbawienie prawa majątkowego, o którym mowa wyżej (choć ubrane w szaty „wzajemnego wygaszenia zobowiązań stron umowy najmu”), jest o tyle nieprzekonujące, że najemcy w zdecydowanej większości nadal posiadali udostępnioną im powierzchnię również podczas lockdownu. Wynajmujący nie mieli natomiast praktycznych możliwości odciążenia najemców od tego korzystania, co więcej, wielu najemców nadal *de facto* prowadziło działalność z wykorzystaniem tej powierzchni, np. w formie wysyłkowej, traktując powierzchnię jako magazyn. Pokazuje to, że „wygaszenie” zobowiązań nie było w praktyce ekwiwalentne. Ponadto pozbawienie prawa majątkowego niebezpiecznie zbliża normę z art. 15ze specustawy do instytucji wyłączenia w rozumieniu art. 21 ust. 2 Konstytucji. Nawet jednak w przypadku przyjęcia takiej interpretacji, analizowany przepis i tak nie spełniałby wymogu konstytucyjnego, ponieważ brak tu spełnienia przesłanki „celu publicznego” oraz „słusznego odszkodowania”. Jako cel publiczny nie może być bowiem zakwalifikowany partykularny interes najemców, po których stronie opowiedział się (arbitralnie) ustawodawca, „przerzucając” zarazem ogół kosztów i ryzyk na ich kontrahentów. W tej sytuacji uznać należy również uchybienie przez ustawodawcę zasadom zdekodowanym na podstawie art. 64 ust. 1 oraz art. 21 ust. 1 i 2 Konstytucji.

Brak spełnienia przesłanki celu publicznego – wymaganego przez ustrojodawcę dla ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności – zachodzi również w przypadku zarzutu uchybienia zasadzie wolności działalności gospodarczej (art. 22 Konstytucji w brzmieniu: „Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny”).

Dążenie do uprzywilejowania jednej tylko grupy kontrahentów (najemców), kosztem drugich, nie odpowiada „ważnemu interesowi publicznemu”, ponieważ partykularny interes jednej grupy przedsiębiorców, kosztem innej grupy, nie może być utożsamiany z publicznym (ogólnym, ogólnospołecznym).

Regulacja przewidziana przez przepis art. 15ze specustawy wydaje się godzić również w konstytucyjną zasadę proporcjonalności, dla której oceny – w tym zwłaszcza weryfikacji kryterium niezbędności – uwzględnić trzeba ogół dotychczas obowiązujących rozwiązań normatywnych, w celu ustalenia, czy w systemie prawa brak było do tej pory instrumentów analogicznych, pozwalających zrealizować cele prawodawcy bez konieczności wprowadzania nowych rozwiązań (Chmaj, Zientarski 2015). Wątek ten podniósł jeden z komentatorów, konfrontując kodeksową instytucję *rebus sic stantibus* z poddawanym ocenie art. 15ze specustawy (Strugała 2020). W efekcie okazało się, że ustawodawca wprowadził do systemu prawnego analizowany przepis, jednocześnie „zakłócając” wykorzystanie do nadzwyczajnych okoliczności pandemii COVID klasycznych (obecnych od dawna w polskim systemie prawnym) instrumentów cywilistycznych, przeznaczonych właśnie do radzenia sobie z takimi wydarzeniami.

Niezależnie od wszystkich zasygnalizowanych wyżej wątpliwości i zarzutów wobec art. 15ze specustawy dostrzec trzeba także, iż wprowadzone rozwiązanie – formalnie poza reżimem konstytucyjnych stanów nadzwyczajnych (art. 228–234 Konstytucji) – stanowiło wykroczenie poza regulację konstytucyjną z Rozdziału XI pt. „Stany nadzwyczajne” oraz przepisy ustawy z dnia 18 kwietnia 2002 roku o stanie klęski żywiołowej. Ujmując rzecz obrazowo, w analizowanym przypadku ustawodawca „poszedł jeszcze dalej” niż sięgałyby jego możliwości w przypadku obowiązującego stanu nadzwyczajnego. Brak jest bowiem konstytucyjnej podstawy prawnej, usprawiedliwiającej – nawet w przypadku oficjalnego wprowadzenia stanu nadzwyczajnego – pozbawienie przedsiębiorców prawa do wynagrodzenia za świadczoną usługę najmu czy też ingerencji w byt i treść stosunków zobowiązaniowych. Tym bardziej trudno jest bronić regulacji z art. 15ze specustawy jako odpowiadającego standardom ustrojowym.

4. UWAGI CO DO ZGODNOŚCI Z TECHNIKĄ LEGISLACYJNĄ

Przepis art. 15ze specustawy stanowi ponadto osobliwość w kontekście krajowej – wyrażonej zarówno w aktualnie obowiązujących zasadach techniki prawodawczej, jak i będącej konsekwencją stuletniej tradycji kultywowanej przez polskich prawników (Koźmiński, 2019) – techniki legislacyjnej. Zasygnalizować warto najistotniejsze z nich:

- użyte przez ustawodawcę sformułowanie „w okresie [...] wygasają wzajemne zobowiązania stron umowy najmu” wydaje się nie tylko, w kontekście dalszej części przepisu, językowo nieprawidłowe (słowo „wygasają” jest dobrane niewłaściwie – zarówno z punktu widzenia języka polskiego, jak i ustalonego znaczenia w polskim języku prawnym i prawniczym; wbrew literalnemu brzmieniu nie dochodzi tu bowiem do „wygaśnięcia” zobowiązania, lecz jego czasowego „zamrożenia”, okresowego „zahibernowania”);
- problematyczne w kontekście rzekomego „wygaśnięcia” pojęcie „oferty woli przedłużenia obowiązywania umowy na dotychczasowych warunkach” (błąd logiczny: jeśli zobowiązanie stron umowy najmu wygasło – jaki stosunek umowny ma być przedłużany, w dodatku „na dotychczasowych warunkach?”);
- nieszczęśliwe zdanie „Postanowienia ust. 1 przestają wiązać oddającego z chwilą bezskutecznego upływu na złożenie oferty” (zdanie wadliwie skonstruowane, prawdopodobnie chodziło o bezskuteczny upływ terminu, ustawodawca „zgubił” słowo);
- nieudolne odesłanie do przepisów Kodeksu cywilnego: „Postanowienia ust. 1–3 nie uchybiają właściwym przepisom ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny regulującym stosunki zobowiązaniowe stron w stanach, w których wprowadzane są ograniczenia prawne swobody działalności gospodarczej” (przykład odesłania, które samo w sobie jest źródłem dodatkowych kontrowersji interpretacyjnych, w efekcie nie wiadomo o jakie przepisy Kodeksu cywilnego chodzi).

Wskazane wyżej przykłady stanowią dostateczny dowód na rzecz tezy, że analizowana regulacja dalece dystansuje się od standardów krajowej techniki prawodawczej. Konstrukcja przepisu jest nie tylko

nielogiczna, ale ułomna językowo. Są to zarzuty prawdopodobnie zbyt słabe, by same w sobie mogły uzasadnić uznanie przepisu za naruszający zasadę konstytucyjną prawidłowej legislacji, lecz powiązanie ich z ewentualnymi wątpliwościami interpretacyjnymi w procesie wykładni przepisu art. 15ze specustawy spowodować może nadanie im zupełnie innej rangi.

A pytań w zakresie prawidłowej wykładni przepisu pojawiło się wiele. Tytułem przykładu:

przepisy specustawy koronawirusowej stanowią *lex specialis* w stosunku do pozostałych przepisów prawa odnoszących się do najmu, jednak ich charakter może budzić zastrzeżenia. [...] Wprowadzone przepisy nie są jednak dostatecznie precyzyjne, zwłaszcza jeśli chodzi o art. 15ze ust. 4 u.COVID-19, który mówi, że wprowadzone rozwiązania szczególne nie uchybiają właściwym przepisom Kodeksu cywilnego regulującym stosunki zobowiązaniowe stron w stanach, w których wprowadzone są ograniczenia prawne swobody działalności gospodarczej (Gniezdzia 2020).

Ocenę tą potwierdza inny komentator, próbujący precyzyjnie ustalić zakres praw i obowiązków adresatów przepisu art. 15ze specustawy – konkludując jednak, że nie można być tu niczego pewnym, a wadliwa redakcja przepisu pozwala co najwyżej „przypuszczać intencję ustawodawcy”, „domyślać się” lub „wydawać się”, w jaki sposób poprawnie ją interpretować (Stradomska-Balcerzyk, 2020, s. 899). Nie jest to jedyna opinia krytyczna – dość powiedzieć, że autorzy innej publikacji, tj. kilkustronicowego artykułu pt. „Relacje między wynajmującym i najemcą w obliczu ograniczeń związanych z pandemią” wskazują aż dziewięć (*sic!*) poważnych uchybień rozwiązania przyjętego w art. 15ze specustawy (wnikliwie je przy tym uzasadniając), związanych zarówno z jego formą legislacyjną, jak i treścią merytoryczną, akcentując powagę wadliwości przepisu w stopniu uzasadniającym uznanie go za niekonstytucyjny (Deszczka, Prochwicz, 2020, s. 8–11; równie krytyczna ocena przepisu art. 15ze specustawy: Bieluk, 2020 oraz Związek Banków Polskich, 2020).

Stan ten potwierdza fakt, że analizowany przepis to przykład regulacji niedoskonałej, a nawet symbolicznej anty-regulacji, obrazującej raczej, w jaki sposób ułomna legislacja szkodzi, zamiast realizować pożądaną cele prawodawcy.

5. INNE ZASTRZEŻENIA I WĄTPLIWOŚCI

Niezależnie od podnoszonych wątpliwości co do konstytucyjności wprowadzonych rozwiązań (które zostały powyżej jedynie zaprezentowane w zarysie, nie wyczerpując wszystkich zastrzeżeń oraz argumentów), nie sposób pominąć wątpliwości natury gospodarczej zasadności przepisu art. 15ze specustawy. Jego ekonomiczna efektywność (mimo braku jednej, konsekwentnie przyjmowanej definicji) rozumiana, zgodnie z kryteriami ekonomicznej analizy prawa jako ekonomicznie efektywne alokowanie zasobów (Barteczek, 2016, s. 7) lub realizacja założonych celów prawa przy jak najmniejszym zużyciu niezbędnych zasobów (Stroiński 2003, s. 101) jest niedostateczna, gdyż – jak wspomniano wyżej i jak pokazały doświadczenia okresu lockdownu – niejednokrotnie najemcy w praktyce korzystali z przestrzeni handlowych. Wbrew wyobrażeniom ustawodawcy (który zakładał przecież, że przestrzenie komercyjne, z racji zamknięcia galerii handlowych, pozostaną niewykorzystane, a najemcy pozbawieni będą jakiegokolwiek możliwości prowadzenia działalności i generowania zysku) mimo braku możliwości „stacjonarnej” obsługi klientów, lokale służyły jako magazyny składowania towarów sprzedawanych online.

Co więcej, niestabilność regulacji przewidzianej pierwotnie w przepisie art. 15ze specustawy, a także sam fakt opowiedzenia się przez ustawodawcę po jednej ze stron umowy gospodarczej zawartej przez przedsiębiorców – rodzi pokusę postrzegania prawodawcy jako patrona jednej grupy przedsiębiorców, kosztem drugiej. Postawa prawodawcy wcielającego się w rolę arbitra profesjonalnego obrotu gospodarczego, który nowelizacją modyfikuje warunki długoterminowych kontraktów i różnicuje sytuację partnerów biznesowych, stanowi niepokojący sygnał dla innych uczestników rynku również na przyszłość. Sygnał, który – co gorsza – zamiast zachęcać przedsiębiorców do oddolnego poszukiwania scenariuszy kompromisowych antagonizuje ich.

Choć kwestia ta wykracza poza ramy niniejszego artykułu, wydaje się, że lepszym rozwiązaniem od czasowego wygaszenia zobowiązań byłoby wprowadzenie regulacji alternatywnej, skłaniającej wynajmujących i najemców do negocjacji (np. procedury służącej renegocjacji warunków kontraktu na czas COVID) lub rozwiązania

bardziej „miękkiego” (np. fakultatywnego, uzależnionego od woli stron umowy).

6. WSTĘPNE WNIOSKI

Choć na temat „prawodawstwa epidemicznego” powiedziano już w literaturze teoretycznoprawnej zagranicznej i polskiej wiele (tytułem przykładu: Cheng, 2021; Korkea-Aho, Scheinin, 2020; Freckelton 2020; Teichman, Underhill 2021; Koźmiński, Rudnicki, 2020), losy tytułowego przepisu art. 15ze specustawy stanowią niestety potwierdzenie generalnej i pesymistycznej tezy, zgodnie z którą reakcja organów władzy publicznej na wyzwania okresu pandemii była niejednokrotnie przesadna (nieproporcjonalna), nieprzemyślana oraz wątpliwa w kontekście standardów konstytucyjnych, a także wiążących zobowiązań międzynarodowych (w tym wynikających z prawa Unii Europejskiej).

Regulacja zawarta w przepisie art. 15ze specustawy nie odpowiadała – ze względu zarówno na jej merytoryczne znaczenie, jak i legislacyjną formę – standardom ustrojowym, nie zdawała również „testu prawidłowej legislacji” (Zalasiński 2005; Bułajewski 2008).

Omawiany w niniejszym artykule kasus dowodzi również, że prawodawca – mając na celu wsparcie konkretnej grupy społecznej – postawił w trudnej sytuacji inną, dodatkowo wzmagając konflikt między nimi. W konsekwencji zatem stanowić może cenną lekcję na przyszłość dla wszystkich decydentów planujących ingerencję w kontraktowe relacje pomiędzy przedsiębiorcami.

BIBLIOGRAFIA

- Barteczek, A. (2016). Wykorzystania ekonomicznej analizy prawa w polityce gospodarczej. W A. Witosz, *Kapitał praca człowiek Księga jubileuszowa Profesora Jana Wojtyły* (s. 7). Warszawa: C.H. Beck. https://www.ksiegarnia.beck.pl/media/product_custom_files/1/4/14796-kapital-praca-czlowiek-ksiega-jubileuszowa-profesora-jana-wojtyly-aleksander-witosz-darmowy-fragment.pdf

- Bieluk, J. (2020). *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus)*. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Warszawa: Legalis. <https://legalis.pl/aktualnosci/nadzwyczajna-zmiana-stosunkow-i-jej-wplyw-na-zobowiazania/>
- Bułajewski, S. (2015). Zasady prawidłowej legislacji podczas tworzenia aktów prawa miejscowego w Polsce. *Studia Prawnoustrojowe*, 29, 31–42. https://www.bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Prawnoustrojowe/Studia_Prawnoustrojowe-r2015-t-n29/Studia_Prawnoustrojowe-r2015-t-n29-s31-42/Studia_Prawnoustrojowe-r2015-t-n29-s31-42.pdf
- Cheng, X (2021). Soft Law in the Prevention and Control of the COVID-19 Pandemic in China: Between Legality Concerns and Limited Participatory Possibilities. *European Journal of Risk Regulation, Special Issue 1: Special Issue on COVID-19 and Soft Law*, 12, 7–25. <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-risk-regulation/article/abs/soft-law-in-the-prevention-and-control-of-the-covid19-pandemic-in-china-between-legality-concerns-and-limited-participatory-possibilities/B17B19F3799F0CB92904BA9E6003DF1B>
- Chmaj M., Zientarski P. (2015). Ochrona słusznych interesów ubezpieczonych a prawa ubezpieczycieli. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, 1, 43–44. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-953d0be1-404b-43a1-ae0b-67eecdea27c1>
- Deszczka E., Prochwicz M. (2020). Relacje między wynajmującym i najemcą w obliczu ograniczeń związanych z pandemią. *Nieruchomości*, 6, 8–11. <https://czasopisma.beck.pl/nieruchomosci/artukul/relacje-miedzy-wynajmujacym-inajemca-wobliczu-ograniczen-zwiazanych-z-pandemia/>
- Dolniak, P. (2021). Transakcje handlowe w czasach pandemii. *Przegląd Prawa Handlowego*, 8, 42–49.
- Freckelton, I. (2020). COVID-19: Fear, quackery, false representations and the law. *International Journal of Law and Psychiatry*, 72, 2–12. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7351412/>
- Gniedzka, R. (2020). *Wpływ koronawirusa na umowy z kontrahentami – rozwiązania szczególne*. LEX/el. <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/wplyw-koronawirusa-na-umowy-z-kontrahentami-470129862>
- Gontarski, W. (2020a). *Obiektywna gospodarcza niemożliwość świadczenia po wybuchu pandemii*. LEX/el. <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/obiektywna-gospodarcza-niemozliwosc-swiadczenia-po-470133712>
- Gontarski, W. (2020b). *Obniżenie czynszu najmu powierzchni w związku z epidemią koronawirusa*. LEX/el. <https://sip.lex.pl/>

- komentarze-i-publicacje/komentarze-praktyczne/obnizenie-czynszu-najmu-powierzchni-w-zwiazku-z-470133230
- K 9/92 (sygn. akt). Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 marca 1993 r. <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/k-9-92-orzeczenie-trybunalu-konstytucyjnego-520118832>
- K 5/96 (sygn. akt). Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 lipca 1996 r. <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/k-15-96-orzeczenie-trybunalu-konstytucyjnego-520122555>
- K 27/00 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2001 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WM-P20010060099/T/M20010099TK.pdf>
- K 27/01 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 października 2001 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WM-P20010450739/O/M20010739.pdf>
- K 29/13 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 marca 2015 r. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000373/O/D20150373.pdf>
- Kp 2/08 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 listopada 2008 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WM-P20080890780/O/M20080780.pdf>
- Korkea-Aho E., Scheinin, M. (2020). Could You, Would You, Should You? Regulating Cross-Border Travel Through COVID-19 Soft Law in Finland. *European Journal of Risk Regulation, Special Issue 1: Special Issue on COVID-19 and Soft Law*, 12, 26–44. <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-risk-regulation/article/abs/could-you-would-you-should-you-regulating-crossborder-travel-through-covid19-soft-law-in-finland/3CE3C90098DAC14762DA1F9463C4FA65>.
- Kornaszewska J. (2018). Zasada „lex retro non agit”. Czy prawo nie działa wstecz?. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2, 171–183. <http://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ppk/42/ppk4209.pdf>.
- Koźmiński, K. (2019). *Technika prawodawcza II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Scholar.
- Koźmiński, K., Rudnicki, J. (2020). The COVID Crisis as a Sample Tube with Contemporary Legal Phenomena. *Central European Journal of Comparative Law*, 2, 105–121. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/19208/KKo%C5%BAmi%C5%84ski_JRudnicki_COVID_sample_tube.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Osiecka-Chojnacka, J. (2008, 24 stycznia). System oceny skutków regulacji w Polsce. *Infos*, 2 (26), 1–4. [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/758423231C633D80C12573DF0045CB76/\\$file/infos_026.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/758423231C633D80C12573DF0045CB76/$file/infos_026.pdf)

- P 4/99 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lipca 1999 r. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wyrok-trybunalu-konstytucyjnego-sygn-akt-p-4-99-16891593>
- P 40/07 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 stycznia 2009 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090110066/O/D20090066.pdf>
- P 15/13 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 grudnia 2017 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170002372/O/D20172372.pdf>
- Płowiec, W. (2018). Gwarancje zasady nadrzędności Konstytucji. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 80 (1), 81–91. DOI/10.14746/rpeis.2018.80.1.8
- Siwiec, K. (2020). Sytuacja prawna stron stosunku najmu w czasie trwającej pandemii. *Nieruchomości*, 5, 8–11. <https://czasopisma.beck.pl/nieruchomosci/artukul/sytuacja-prawna-stron-stosunku-najmu-w-czasie-trwajacej-pandemii/>
- SK 7/00 (sygn. akt). Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2000 r. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20000921024/T/D20001024L.pdf>
- Stradomska-Balcerzyk, K. (2020). Kształtowanie cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych w świetle ustawodawstwa epidemicznego. *Monitor Prawniczy*, 17, 898–906. <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2909867>
- Stroiński, R. (2003). Wprowadzenie do ekonomicznej analizy prawa (law and economics). W M. Bednarski, J. Wilkin (Red.), *Ekonomia dla prawników i nie tylko* (s. 473–517). Warszawa: LexisNexis.
- Strugała, R. (2020). Wpływ pandemii COVID-19 na wykonywanie umów w świetle art. 357[1] KC. *Monitor Prawniczy*, 11, 564–566. <https://czasopisma.beck.pl/monitor-prawniczy/artukul/wpływ-pandemii-covid-19-na-wykonywanie-umow-w-swietle-art-357sup1sup-kc/>
- Szmid, K. (2020). Najem powierzchni handlowej lub usługowej w czasie epidemii COVID-19 *Przegląd Prawa Handlowego*, 6, 36–45. <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171598551>.
- Teichman, D. Underhill K. (2021). Infected by Bias: Behavioral Science and the Legal Response to Covid. *American Journal of Law & Medicine*, 42 (2–3), 205–248. DOI: 10.1017/amj.2021.16
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej Dz.U. 2017 r. poz. 1897 (2017) (Polska). <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20020620558/U/D20020558Lj.pdf>
- Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem

i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw Dz.U. 2020 poz. 568 (2020) (Polska). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000568/U/D20200568Lj.pdf>

Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (2020). *Druk sejmowy*, 299, 35–36. <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=299> (dostęp: 3 grudnia 2020).

Zalasiński, T. (2008). *Zasada prawidłowej legislacji w poglądach Trybunału Konstytucyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej Dz.U. 2016 poz. 283 (2016) (Polska). <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000283/O/D20160283.pdf>

Związek Banków Polskich (2020). *Wyjaśnienia interpretacyjne do ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych zostały opracowane wg stanu prawnego aktualnego na dzień 9 lipca 2020 r.* <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/pisma-urzedowe/wyjasnienia-interpretacyjne-do-ustawy-z-dnia-2-marca-2020-185098162>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

EWA KOPEĆ

<http://orcid.org/0000-0003-2118-9052>
Jesuit University Ignatianum in Krakow
ekopec.edu@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2144

Political and Economic Prerequisites of Legislation and Legal Regulations in the Area of Natural Environment Protection

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: Legislative processes are important due to the fact that little attention is paid by the market as well as market models of economic development to the issues resulting from the exploitation of the natural environment. Currently, the crucial actions to protect the natural environment include setting up legal regulations that would reduce the degradation of nature caused by consumer behavior. The aim of this article is to analyze and evaluate the selected legislative solutions pertaining to the protection of the natural environment in the European Union and Poland.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The analysis of legislation and legal regulations pertaining to the environmental protection in the context of the selected issues spans the timeframe of 2015–2020. The conducted study pertains mainly to legal acts including regulations as well as directives.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The function of the state in the economy was described to explain the role of the policy adopted for the environmental protection. Further in the considerations, the analysis included selected legal regulations observed by the EU member states. Evaluation was made in terms of incentives and other solutions in the area of economic instruments and other solutions facilitating the implementation of sustainable development premises.

RESEARCH RESULTS: The sources of law of the European Union are an important constituent part of the national system of environmental protection. Domestic regulations are more and more frequently supplementary and executive

Sugerowane cytowanie: Kopec, E. (2021). Political and Economic Prerequisites of Legislation and Legal Regulations in the Area of Natural Environment Protection. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 31-45. DOI: 10.35765/HP.2144.

in nature. The results of research show the selected suggestions and evaluate the legal solutions adopted within the analyzed timeframe.

CONCLUSION, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:
Legislative solutions should yield benefits both to the manufacturers as well as the economy. Ecological awareness is equally important, setting social responsibility for the environment as a model conduct.

KEYWORDS:

directive, regulation, legislation, policy, natural environment

INTRODUCTION

Over the past few years, the load put on the natural environment by the industry has aggravated. Consequently, it is necessary to identify and evaluate the aspects of sustainable development¹ within the scope of the natural environment to ensure satisfaction of the current needs of people, without depleting the chances of the generations to come to satisfy theirs.

Till now, the economic growth has been a priority without giving regard to the load put on the natural environment due to its degradation. The presented urgent need for the environmental protection is complemented by the fact that “Man does not appreciate the value of what is indispensable to him as long as the possession thereof is obvious” (Famielec, 2015). Bogusław Fiedor, Zbigniew Dokurno and Bartosz Schuer (2015) stress the importance of answering the question: how to solve the issue of intra and inter-generational justice? In this way, the classic perception of the economy boils down to the functioning of a household, which is the Earth.

Exploitation of the natural environment by the industry poses a threat to the economic development of countries. Therefore, new challenges to the sustainable management of natural resources, which include both effective as well as economic use of raw materials and their reuse, are becoming increasingly important. Hence, in the

1 In 1987, the concept of sustainable development emerged in the report “Our common future” drafted by the UN World Commission for Environment and Development headed by Gro Harlem Brundtland.

legislative process and formulation of legal norms pertaining to the environmental protection, the principle of sustainable development, i.e. economic development with due regard given to the environmental factors, should be taken into account.

The purpose of this article is to analyze and evaluate some selected legislative solutions pertaining to the environmental protection in the EU and in Poland. The analysis of the aforementioned includes the years 2015–2020. The applied research method involved the analysis of the legal acts from the area of environmental protection.

The challenges attributable to the excessive load put on the natural environment by the industry necessitate research and analyses in the area of sustainable development. The conducted research bridge the research gap in the field of legislation and legal regulations on the environmental protection.

THE ROLE OF THE STATE IN THE ECONOMY

When describing the limits of the active influence of politics on the economy, we should define the goals of an organization called the state. A retrospective approach to the role of the state in the economy dates back to the considerations of “how much state should there be in the economy”.

Focusing on the analysis of the issue, what springs to mind is the ancient management, founded mostly on natural capital such as pastures, fields and livestock, which produced the rules (currently called the regulations) that allowed ordering the then system of management processes. The constructed system allowed answering the following questions: who has the right to specific resources (the equivalent of the contemporary property rights), who is entitled to what and along which criteria (the equivalent of the contemporary redistribution and division). The reflections over “*nómos*” led to the establishment of legislation that would regulate the functioning of “*oikos*”, i.e. a community within each household of the then economy, giving due attention to the interest of the feudal lord and the development of the economy.

In modern history, the function of the regulator was assumed by the state. The modern complement to the function of the state as

a regulator was its market alternative, represented by the free market regulating the exchange transactions. Nonetheless, the current dominance of the globalization processes extends both the scope of “*oikos*” as well as the inherent laws, leading to “*global governance*” comprising the share of all countries in the processes of division and redistribution of global resources. In this way, that issue boils down to considering the Earth as a model household (Fiedor et al., 2015). In this context, we perceive the significance of the institutional paradigm which was dominant in the European political science in the early decades of the 20th century. In this period, the political theory that from its onset was one of the three tiers of the emerging political science, was attributed primarily the functions of the analytical tool for the analysis of ideas and political concepts, and the “considerations on the nature of the state” were crucial (Gunnell, 1983).

Further in history, the perceived importance of an institution as one of the non-price mechanisms applied to coordinate economic processes became one of the key elements of the Post Walrasian economic program authored by David Colander. The concept disparaged the fundamental principles of the economy that was founded on Leon Walras scientific concept, primarily in the area of general economic equilibrium theory, despite the fact that the considerations did not include Walras concept of the market.

In this place, it seems appropriate to mention that L. Walras (1834–1910), who dealt primarily with the economic policy, focused in his book “*Éléments d’économie politique pure*” of 1874 mainly on the process of adjusting the prices of commodities to their supply to reach a balance that he called “*tâtonnement*”. He formulated a paradigm maintaining that the aggregate demand always equals supply (Walras law), while disregarding other factors (Walras, 2010).

Post-Walrasian economics denies the existence of micro-economic basis for macroeconomics that would disregard social factors. On the aggregate level, behaviours are not a mere sum of decisions of individual entities. Optimization of the management process (which may be considered reaching equilibrium) may be provided by such institutions as conventions, social, legal and market norms, or unintentional coordination mechanisms. Their operation consists in imposing the external limitations on an individual or reducing the complexity of the decision making process by improving the flow of information

among the entities (Famielec, 2015). As Ireneusz Dąbrowski notes, the successive research work proved how little was explained by Walrasian models in the area of aggregate behavior of entities (Dąbrowski, 2015).

It is considered that the market and market growth model are not a solution to all socio-economic issues, as they reduce sustainability of growth and sustainable development, including the ecological barrier which consists in the exhaustion of resources, external effects that are not internalized in the account of the perpetrators and which are a burden to the state or consumers. That is why it is prerequisite to supplement classical Solow model where apart from the traditional factors such as fixed assets, labour and total productivity of factors, we also find new factors decisive for the sustainability of growth. Such factors include ecological factors e.g. land, non-renewable resources and the volume of emissions (Fiodor et. al., 2015).

Additionally, with the dwindling natural capital resources (Fuller, Ottman, 2004), the question arises as to the size of impact exerted on the rate of economic growth resulting from Solow residual, related to total productivity of production factors. The value of that parameter of the production function depends on the range of values of particular variables, which also include natural capital (Fiedor et al., 2015). Tomáš Sedláček (2012) claims that economic policy pursuing merely material goals leads solely to indebtedness. At this point, it should be noted that there is ongoing indebtedness of countries, including the eco-debt to be borne by the future generations. In keeping with the foregoing, the role of the regulator assumed by the state is becoming more and more important.

Walter Eucken's constituting principles are the foundation of the institutional conduct, and they teach coordination processes prerequisite for the provision of socio-economic equilibrium. They facilitate formation of the structure of the economy and the society whose development is not decided merely by the increased production (gauged by GDP) but also, and foremost, they help to create a good society. That society, apart from providing market goods, relations including respect for people and the natural environment, helps to care for the present and the future generations, has good intentions, is not greedy but wise, cooperating with itself and is not prone to herd effect. Within that scope, Eucken's development and economic

policy principles may become an alternative for the measurement of the growth gauged merely by the production function (Famielec, 2015).

SELECTED LEGAL RELATIONS IN THE AREA OF THE NATURAL ENVIRONMENT PROTECTION

The EU policy of the environmental protection which came into life during Paris European Council in 1972, gained real significance during the discussions of the then heads of governments and states. It was then they perceived the need for the common EU environmental policy. Further, the concept of environmental protection was introduced as a legal basis for the common European policy of the then European Economic Community in the form of a Single European Act. It was to become an international agreement drawn within the framework of the European Community in 1986², binding until 1 July 1987 (Official Journal of the European Communities, 1987). The necessity to introduce the environmental element into other areas of the EU policy was put forward by the European Council during the Cardiff Assembly in 1998. Common environmental policy was poised to protect the quality of the natural environment, protect human life, and guarantee rational exploitation of natural resources (Laky, 2019).

It should be noted that a non-sustainable development in a state-controlled economy lowers the efficiency of production and consumption, the quality of life and economic growth. A non-sustainable economic development has such detrimental effects as unemployment, infringement of consumer sovereignty and enforcement of a material style of life, dehumanization of human relationships, depletion of natural resources as well as a growth of ecological threats (Famielec, 2015). That is why the European Commission perceived the need to pursue sustainable development and growth based on a high level of protection and the improvement of quality of the natural environment.

2 *Single European Act (SEA)* signed in: Luxembourg (Luxembourg) 17 February 1986 and in The Hague (The Netherlands) 28 February 1986.

One of the provisions of the Treaty on the European Union says that the Union shall work for the sustainable development of Europe based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy, aiming at full employment and social progress, and a high level of protection and improvement of the quality of the environment” (Official Journal of the European Union, 2008). It should be remembered that the treaties are a starting point for the EU legislation and they are considered primary laws. The secondary EU laws facilitate implementation of the principles and goals written in the treaties and present in the EU policy. The foregoing include regulations, directives, decisions, recommendations and opinions.

Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007, enforced as of 17 June 2018 (Official Journal of the European Union, 2018a), is another important document on the environmental protection.

There are four directives enforced as of 30 May 2018. Directive (EU) 2018/849 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directives 2000/53/EC on end-of-life vehicles, 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, and 2012/19/EU on waste electrical and electronic equipment (Official Journal of the European Union, 2018b); Directive (EU) 2018/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 1999/31/EC on the landfill of waste (Official Journal of the European Union, 2018c); Directive (EU) 2018/851 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2008/98/EC on waste (Official Journal of the European Union, 2018d) and Directive (EU) 2018/852 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste (Official Journal of the European Union, 2018e).

Special attention merits Directive (EU) 2018/849 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directives 2000/53/EC on end-of-life vehicles, 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, and 2012/19/EU on waste electrical and electronic equipment (Official Journal of the

European Union, 2018b). The enforced directive, amended by article 22a (EU) 2006/866/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators and repealing Directive 91/157/EC (Official Journal of the European Union, 2006) and amending directive (EU) 2012/19/UE of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) (Official Journal of the European Union, 2012) by directive 16a it was decreed that the EU member states provide incentives to follow the hierarchy of conduct in treating waste with the use of economic instruments and other means such as those quoted in the appendix IVa to Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Official Journal of the European Union, 2008).

Regulations are the legal acts that are applied in full and directly in all the member states. They are enforced on the date included therein and they applicable directly, which means that no additional transposition of the law contained in the regulations into the domestic legal systems or other legislative measures is required. Moreover, the national authorities are obliged to repeal any regulations not consistent with the wording of the regulation and are forbidden to pass legal acts inconsistent with its content. Directives, on the other hand, are legal acts setting the goals the members states are obliged to pursue with the application of their own legal acts. Directives passed jointly by the European Parliament and the EU Council are enforced on the appointed day or twenty days after their proclamation. It should be noted that by signing the accession treaty, Poland became obliged to respect all acts passed by the Community institutions, including those passed prior to Poland's accession, jointly with the acts on the environmental protection.

ECONOMIC ASPECTS OF THE LEGISLATION

The analyzed documents present the proposed economic instruments and other incentives encouraging application of procedures for waste treatment. The foregoing directives decided that the EU member states apply the incentives for businesses such as tax breaks

promoting free return of products for re-use (especially food items) as well as support research and innovation activity in the area of advanced technologies of product recycling and regeneration. Eco-design is the basis for launching such innovations. Products should be designed in such a way as to minimize the costs of their recycling. Nonetheless, the design should be altered so that to eliminate excessive waste, and once it cannot be avoided, it should facilitate reuse. The presence of products on the market which, after their useful life, end up as waste disposed to the landfills demonstrates that the entrepreneurs are not much interested in eco-design.

Reducing the costs of recycling is an important aspect of eco-design. It should be noted that it is difficult to forecast total future costs of recycling at this stage. In estimating the costs, it is recommended to consider the current market prices of recycling materials, i.e. the prices quoted for their purchase. In the process of recovery of materials and raw stuffs, there are costs incurred by the recycling companies that strip the products for their reuse. It should be noted that the costs of recycling involve transport of waste (e.g. the cost of fuel), its storage as well as the storage of the selected components obtained by stripping the materials/salvaging (Dostatni et al., 2013). Among other issues, there is the problem posed by rapid innovations in electronics with the use of raw materials and metals of rare earths. Electronics industry is the fastest growing industry, while innovations in the area of salvaging those materials from waste lag behind. This leads to non-sustainable use of raw stuffs and materials which are not supplemented by the volume of recycling materials (O'Connor et al., 2016).

In the analysis of requirements specified by the directives regulating the issues of launching innovations, special attention should be paid to the proposals for the public administration such as due diligence in designing the investment projects in waste management infrastructure (with the use of the EU funds) as well as sustainable public procurement encouraging better management of waste and the use of recycling materials and products. In addition, it was recommended that the countries apply economic incentives to the local and regional authorities, particularly those curbing waste and developing active selective collection systems while withdrawing support from landfilling and incineration.

In the area of corporate activity, it is recommended to launch the systems of extended producer responsibility for various kinds of waste as well as the measures to improve their efficiency, profitability and management, in line with the systems of returning the deposits and other measures encouraging collecting used products and minerals. This necessitates investment outlays on the part of the state and implementation innovations to launch and use the best available technologies of waste treatment.

As indicated above, innovation is an important part of political acts and passed legislation. This is apparent on the example of the goals set in the Lisbon Treaty that envisage increasing the attractiveness of the EU member states and fostering conducive environment for the investors, increasing employment and pushing the development via knowledge and innovation, giving due concern to upholding various standards of the environmental protection (Official Journal of the European Union, 2009). The importance of eco-innovation is confirmed by the statement that it contributes to the creation and development of new products and processes providing added value to the consumers and companies, and at the same time reduces the negative impact of products on the environment (Jones et. al., 2001).

In addition, the recommendations contained by the directives pertain to levying charges on landfilling and incineration of waste while encouraging waste prevention and promoting recycling. Landfilling is considered to be the least desirable form of waste disposal, and it is envisaged to set up a system of charges that would be proportionate to the volume of generated waste and that would be levied on producers on the basis of the actual waste. The charges would encourage segregation of recyclable waste at the source while reducing the volume of mixed waste. In addition, it is suggested that on the one hand the member states gradually reduce subsidies that are not consistent with the hierarchy of waste management, and on the other hand apply fiscal instruments or other measures supporting the use of recyclable or recycled products and materials.

Bearing in mind the above instruments, it should be noted that their implementation involves meeting certain barriers such as a high cost of segregation, power consumption, inferior quality of salvaged materials, and finally low economic value of the process itself (Fan et al., 2019). This has been substantiated by the research carried out

on the basis of the evidence derived from individual interviews with experts who assert there is little interest in salvaging materials or recycling waste. This is because the cost of retrieving recyclables is higher than the cost of primary materials. Consequently, the entrepreneurs do not perceive any financial benefits that would flow from the application of circular economy (Hartley et al., 2020).

The ecological awareness of the society is also important, as it sets social responsibility for the environment as a paragon of behavior to follow. Hence the directives highlight the importance of public campaigns aimed at raising that awareness, particularly in the area of selective collection of used materials, preventing the accumulation of waste and reducing its volume as well as putting those issues on the educational and training agendas. They also stress the importance of coordination of activity of all sorts of public organs engaged in waste management, including the use of digital technologies as well as fostering the on-going dialogue and co-operation between all stakeholders involved in waste management, encouraging voluntary agreements and reporting business waste.

CONCLUSIONS

In summary, it may be asserted that it is not advocated to propagate revolutionary changes and excessive restrictions in the economy through political actions, and it is much more advisable to follow the evolutionary course. Poland, similarly to other EU member states, undertakes activities in the area of environmental protection, which call for the implementation of proposals stipulated by the directives. The reason for that is that ecological threats due to the exhaustion of resources and generating pollution in the environment are not accounted for by the perpetrators, and they become a burden to the country and its society. In the developed countries, economic growth is a priority and in the process the burden on the natural environment attributable to human activity is often ignored. Hence, the market and market models of economic growth do not take into account socio-economic problems that hinder sustainability of growth, i.e. sustainable development.

This helps to demonstrate the importance of the state's intervention, as presented in the interpretation of Keynesian economics. That

is because the mechanism of the free market does not bring solutions to complex environmental issues that exert a negative social and economic impact. This is attributable to the fact that companies, to maximize their profits, transfer their costs to the natural environment and the society. Consequently, such conduct deteriorates the quality of food, air, and causes ecological and sanitary problems. Microeconomic factors are also extremely important. Nonetheless, the companies are affected by consumers whose decisions are best explained by the theory of consumer behavior.

By focusing on the proposed solutions provided by the EU legal regulations, the member states (including Poland) should increase the number of ecological households and ecological farm produce, the efficiency of resources, and the reuse of materials. The activities aimed at changing the linear economy into a circular economy include improvement of waste management. Attention shall be brought to the reduction of waste, particularly vehicles past their useful life, batteries and accumulators and obsolete electrical and electronic equipment due to the fact that they are a health hazard. The basic obligation of management of hazardous materials is their segregation and collection, as used up batteries are hazardous waste and by no means they should be dumped to the landfills.

It is estimated that most used in Poland batteries are disposable ones as well as those with a short life. Once they have been used up, they become hazardous waste or waste that requires special treatment. By disposing batteries to municipal dumps, who are then disposed of by storage, incineration, composting, and then incineration in garbage incineration plants leads to increasing the content of heavy metals in landfill sewage, composts as well as ashes, slags and filter fillings from waste incineration plants (Nowacki & Mroziński, 2012).

Future changes in legislation should stipulate requirements that would envisage benefits both for the producers as well as the economy. The cooperation of enterprises with the research institutes is also important. Therefore, the focus of political actions and the passed legislation should be the solutions that support eco-innovations.

On the basis of the analysis it may be concluded that a model of socio-economic growth is sought both in theory as well as in science. That model would produce synergy effect between the environmental protection, economy and countries' policy. The economists do not

stop searching the effective theories and models for socio-economic development, and there is no agreement on the role of the state and the market in economy (Famielec, 2015). It should be noted that there is high importance of interdisciplinary research within the area of socio-economical issues as well as trans-disciplinarity necessitated by the need for theoretical development of science and mutual interactions among various disciplines, and includes the ability to adapt various solutions from some areas to others (Fiedor et al., 2015).

Many economists and Noble prize winners point to the need to reform scientific disciplines and change their paradigm. Those issues are discussed globally, and pose research challenges (Fiedor, 2015). Much emphasized is the importance of a new paradigm in science that will allow optimal management of nature.

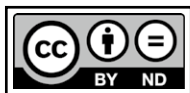
BIBLIOGRAPHY

- Dąbrowski, I. (2015). Wybrane aspekty behawioralne modelu równowagi ogólnej. In B. Fiedor (Ed.), *Nauki ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. Warszawa: PTE.
- Dostatni, E., Karwasz, A. & Diakun, J. (2013). Metoda szacowania kosztów recyklingu wyrobów AGD na etapie projektowania. In R. Knosala (Ed.), *Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji*. Opole: Oficyna Wydawnicza Polskiego Zarządzania Produkcją.
- Famielec, J. (2015). Równowaga a zasady polityki gospodarczej Waltera Euckena. In B. Fiedor (Ed.), *Nauki ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. Warszawa: PTE.
- Fan, Y. Van, Lee, C.T., Lim, J.S., Klemeš, J.J. & Le, P.T.K. (2019). Cross-disciplinary approaches towards smart, resilient and sustainable circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 232, 1482–1491. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.05.266.
- Fiedor, B., Dokurno, Z. & Scheuer, B. (2015). Status badawczy ekonomii ekologicznej jako współczesnej heterodoksji ekonomicznej, In B. Fiedor (Ed.), *Nauki ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. Warszawa: PTE.
- Fiedor, B. (Ed.). (2015). *Nauki ekonomiczne. Stylizowane fakty a wyzwania współczesności*. Warszawa: PTE.
- Fuller, D.A. & Ottman, J.A. (2004). Moderating unintended pollution: the role of sustainable product design. *Journal of Business Research*, 57(11), 1231–1238. DOI: 10.1016/S0148-2963(02)00446-0.

- Gunnell, J.G. (1983). Political Theory: The Exolution of a sub-field. In A. Finifter (Ed.), *Political science: The state of the discipline*. Washington, DC: APSA.
- Hartley, K., van Santen, R. & Kirchherr, J. (2020). Policies for transitioning towards a circular economy: Expectations from the European Union (EU). *Resources, Conservation and Recycling*, 155. DOI: /10.1016/j.resconrec.2019.104634.
- Jones, E., Harrison, D. & McLaren, J. (2001). Managing Creative Eco-innovation: Structuring outputs from Eco-innovation projects. *The Journal of Sustainable Product Design*, 1(1), 27–39. DOI: 10.1023/A:1014494005565.
- Laky, Z. (2019). *Polityka w dziedzinie środowiska: ogólne zasady i podstawowe ramy*. Noty Tematyczne o Unii Europejskiej. Parlament Europejski. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/71/polityka-w-dziedzinie-srodowiska-ogolne-zasady-i-podstawowe-ramy> (access: 12.06.2021).
- Nowacki, M. & Mroziński, A. (2012). Przykłady procesów recyklingu baterii w Polsce. *Inżynieria i Aparatura Cyfrowa*, 51(5), 239–241.
- O'Connor, M.P., Zimmerman, J.B., Anastas, P.T. & Plata, D.L. (2016). A strategy for material supply chain sustainability: Enabling a circular economy in the electronics industry through green engineering. *ACS Sustainable Chemistry and Engineering*, 4(11), 5879–5888. DOI: 10.1021/acssuschemeng.6b01954.
- Official Journal of the European Communities. (1987). *Single European Act*. 29.06.87, No L 169.
- Official Journal of the European Union. (2006). *Directive (EU) 2006/866/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators and repealing Directive 91/157/EEC*, 26.9.2006, L 266.
- Official Journal of the European Union. (2008). *Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union*, Article 3 (ex Article 2 TEU), C 115, 09.05.2008.
- Official Journal of the European Union. (2008). *Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives*, 22.11.2008, L 312.
- Official Journal of the European Union. (2009). *Lisbon Strategy, European Parliament resolution of 20 February 2008 on the input for the 2008 Spring Council as regards the Lisbon Strategy*, (2009/C 184 E/06), P6_TA(2008)0057, 6.8.2009, C 184 E.
- Official Journal of the European Union. (2012). *Directive (EU) 2012/19/UE of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment (WEEE)*, L 197.

- Official Journal of the European Union. (2018a). *Directive (EU) 2018/849 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directives 2000/53/EC on end-of-life vehicles, 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, and 2012/19/EU on waste electrical*, 14.6.2018, L 150.
- Official Journal of the European Union. (2018b). *Directive (EU) 2018/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 1999/31/EC on the landfill of waste*, 14.6.2018, L 150.
- Official Journal of the European Union. (2018c). *Directive (EU) 2018/851 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2008/98/EC on waste*, 14.6.2018, L 150.
- Official Journal of the European Union. (2018d). *Directive (EU) 2018/852 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste*, 14.6.2018, L 150.
- Official Journal of the European Union. (2018e). *Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007*, 14.6.2018, L 150.
- Sedláček, T. (2012). *Ekonomia dobra i zła. W poszukiwaniu istoty ekonomii od Gilgamesza do Wall Street*. Warszawa: Studio EMKA.
- Walras, L. (2010). *Éléments D'Économie Politique Pure: Ou, Théorie de La Richesse Sociale (1874)*. Whitefish, Montana: Kessinger Publishing.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

JULIA STANEK

<http://orcid.org/0000-0001-8022-2196>
Krakowska Akademia
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
jstane@juliastanek.pl

DOI: 10.35765/HP.2145

System Zaufania Społecznego jako współczesna odsłona polityki prawa¹

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza ogólnych zasad funkcjonowania Systemu Zaufania Społecznego (SZS) w kontekście założeń koncepcji polityki prawa zaproponowanej przez Leona Petrażyckiego. Oparty na nowych technologiach System Zaufania Społecznego jest obecnie testowany i wdrażany przez władze Chińskiej Republiki Ludowej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Ideą działania Systemu Zaufania Społecznego jest zmiana lub modyfikacja zachowań obywateli oraz przedsiębiorców, które doprowadzą do utrwalenia pożądaných zachowań i eliminacji negatywnych społecznie postaw. W niniejszym tekście jest analizowane, czy SZS możemy uznać za współczesną odsłonę polityki prawa. W tym celu wykorzystano następujące metody: analizę historyczno-filozoficzną teorii Leona Petrażyckiego oraz analizę pojęciową i teoretyczną podstawowych założeń SZS.

PROCES WYWODU: W pierwszej części opracowania zostaną przedstawione podstawowe założenia koncepcji polityki prawa Leona Petrażyckiego. W dalszej części analizowane są zasady i sposoby działania SZS, w tym szczególną uwagę poświęcono rozważaniom odnośnie do statusu i natury norm postępowania weryfikowanych przez system, który został oparty na zaufaniu.

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2019/33/B/HS5/01521 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W wyniku przeprowadzonej analizy, SZS można uznać za współczesną próbę wcielenia założeń polityki prawa, w której są wykorzystane możliwości nowych technologii.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Dyskutowany sposób wykorzystania narzędzi technologicznych i informatycznych w celu opracowania systemów zbliżonych do SZS, w tym przyszła możliwość użycia w takim systemie sztucznej inteligencji, budzi wiele zastrzeżeń, z których najistotniejsze zostały wskazane w tekście.

SŁOWA KLUCZOWE:

polityka prawa, System Zaufania Społecznego, zaufanie,
Leon Petrażycki

Abstract

THE SOCIAL CREDIT SYSTEM AS A CONTEMPORARY
VERSION OF THE LEGAL POLICY

RESEARCH OBJECTIVE: The main goal of the article is to analyze the general principles of operating of the Social Credit System (SCS) in the context of the assumptions underlying the concept of the legal policy proposed by Leon Petrażycki. Based on new technologies the Social Credit System is currently tested and implemented by the government of the People's Republic of China.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: SCS is grounded on the idea that it can change or modify the behavior of citizens and entrepreneurs, and finally it will lead to the reinforcement of the desired behaviours and the elimination of socially negative attitudes. The key problem – whether the SCS can be considered as a modern version of legal policy – is analyzed in this text. To this purpose, the following research methods will be used: historical and philosophical analysis of Leon Petrażycki's theory, conceptual and theoretical analysis of the main assumptions of SCS.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Firstly the basic assumptions of Leon Petrażycki's legal policy concept are presented. Following that, the principles and methods of the SCS functioning are considered. Especially, the status and the characteristics of the rules of conduct verified by the system that is based on trustworthiness are closely examined.

RESEARCH RESULTS: As a result of the analysis, the SCS can be considered as a modern attempt to implement the assumptions of legal policy, in which the potential of new technologies is used.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The discussed way of using technological and IT tools to develop systems similar

to SCS, including the future possibility of implementing artificial intelligence in such system, raises many concerns, the most important of which are indicated in the text.

KEYWORDS:

legal policy, Social Credit System, trustworthiness,
Leon Petrażycki

WPROWADZENIE

„Zasady prawa powinny głęboko przeniknąć do ludzkich serc, struktur i zasad społecznych” – jest to jeden z celów, który został zawarty w nowym pięcioletnim (do 2025 r.) programie rozwoju Chińskiej Republiki Ludowej². Program ten zakłada m.in.: „przyspieszenie budowy systemu zaufania społecznego oraz zwiększenie ogólnego poziomu społecznej świadomości na temat szczerości i zaufania”, „wprowadzenie długofalowych mechanizmów budowania szczerości, kompleksowych systemów oceny zaufania dla całego społeczeństwa, ustanowienie i dopracowanie mechanizmów karania za brak zaufania” (Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)). Możemy w nim znaleźć wiele odwołań do zaufania i szczerości, a precyzyjniej ujmując – odwołań do oceny i sposobów karania za bycia niegodnym zaufania. Wszystkie wspomniane postulaty dotyczą kolejnego etapu rozwoju i wdrożenia tzw. Systemu Zaufania Społecznego. Od kilku lat SZS wzbudza ogromne zainteresowanie, a jednocześnie wywołuje fale porównań do orwellowskiej wizji społeczeństwa oraz obawy odnośnie do efektów jego wdrożenia. Pomimo tego, że system jest urzeczywistnieniem futurystycznych wizji społeczeństwa bazującego na naruszeniach praw człowieka, a przede wszystkim prywatności, zaskakującym jest to, iż cieszy się on stosunkowo wysokim poziomem akceptacji w społeczeństwie (Kostka and Antoine, 2019, Kostka, 2019).

2 Tłumaczenie na język angielski fragmentów *Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)* dostępne pod adresem: <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2020/12/07/implementation-outline-for-the-construction-of-a-rule-of-law-society-2020-2025-excerpts/> (dostęp: 30.07.2021). Tłumaczenie na język polski – Julia Stanek.

System Zaufania Społecznego został oparty na nowych technologiach, w tym zaawansowanych algorytmach, uczeniu maszynowym i analizie big-data (Zhang, 2020). Ma on na celu zmianę, modyfikację oraz utrwalenie pożądaných zachowań obywateli oraz przedsiębiorców. Podstawą działania systemu jest nagradzanie jednych zachowań oraz karanie innych. System ten obecnie testowany i wdrożony na wybranych obszarach Chin, docelowo powinien objąć całą ludność tego kraju. Ogólna idea działania SZS wydaje się zbieżna z założeniami polityki prawa, ale czy System Zaufania Społecznego możemy uznać za współczesną realizację polityki prawa? Odpowiedź na to pytanie zostanie sformułowana na podstawie analizy historyczno-filozoficznej teorii Leona Petrażyckiego oraz analizy pojęciowej i teoretycznej podstawowych założeń Systemu Zaufania Społecznego. W tym celu w pierwszej kolejności, po przedstawieniu koncepcji polityki prawa, zostaną zdefiniowane oraz przedstawione podstawowe zasady i sposoby działania systemu. W dalszej kolejności zostanie przeanalizowany status norm postępowania, weryfikowanych przez system oparty na zaufaniu.

IDEA POLITYKI PRAWA

Pojęcie i idea polityki prawa do dyskusji teoretyczno-prawnej została wprowadzona przez Leona Petrażyckiego (Petrażycki, 2002), którego prace były i nadal są przedmiotem analizy w literaturze polskiej (Podgórecki, 1971; Kojder, 2006; Bosiacki, 2017; Stanek, 2017; Motyka, 2018; Giaro, 2020 oraz wiele innych). Petrażycki wychodził z założenia, że w ramach psychologiczno-socjologicznego podejścia do prawa oraz jego motywacyjnego i wychowawczego oddziaływania należy stworzyć politykę prawa rozumianą jako nauka o przyszłym prawie. Prawie, które staje się jednym z kluczowych narzędzi rozwiązywania problemów społecznych.

W ujęciu Petrażyckiego główne zadania polityki prawa polegają, po pierwsze, na „racjonalnym kierowaniu indywidualnym i masowym postępowaniem za pomocą odpowiedniej prawnej motywacji”; po drugie, na „udoskonaleniu psychiki ludzkiej, na oczyszczeniu jej od złośliwych, antyspołecznych skłonności, na zaszczepianiu i wzmacnianiu przeciwnych skłonności” (Petrażycki, 1985, s. 157).

Prawo w takim ujęciu jest instrumentem polityki społecznej. Koncepcja polityki prawa oparta jest na założeniu, że przemyślane oraz racjonalne prawo przyspiesza postęp moralny. Postęp rozumiany jest tu w bardzo szerokim znaczeniu jako rozwój moralny całego narodu, a nawet ludzkości. Aby było to jednak możliwe, sam system prawa powinien zostać oparty na zasadach państwa praworządnego, chroniącego podstawowe prawa obywateli. Tylko taki system jest bowiem w stanie zapewnić, że ukształtujemy obywatela we właściwym kierunku. Obywatela cechującego się „idealnym charakterem”, samodzielnego i przedsiębiorczego (Petrażycki, 2002, s. 106).

Koncepcja polityki prawa była rozwijana w ramach psychologicznej teorii prawa, a zatem bazuje na założeniu, że „prawo jest psychologicznym czynnikiem życia społecznego i działa psychologicznie” (Petrażycki, 1985, s. 157). Takiego rodzaju oddziaływanie nie tylko motywuje obywateli do określonych działań, ale ma też wpływ pedagogiczny. Oznacza to, że treść norm prawnych nadaje kierunek rozwoju psychicznego ludzi poprzez wzmacnianie bądź osłabianie ich określonych skłonności oraz cech charakteru.

Myśl przewodnia polityki prawa jako nauki jest niezwykle prosta – wprowadzając przepisy prawne musimy przewidywać, jakie skutki wywołają one w poszczególnych obszarach życia społecznego³. Domniemanie skutków staje się możliwe, jeżeli przyjmiemy doświadczalnie-psychologiczną metodologię badawczą (Petrażycki, 1985, s. 153). Podejście to jest zakorzenione w psychologicznej teorii prawa, w której autor dowodzi, że jedynie zmiana perspektywy i przyjęcie innej metody badawczej pozwoli na prawdziwie naukowe poznanie prawa. Warto zaznaczyć, że jednym z głównych postulatów Petrażyckiego była konieczność opracowania polityki prawa na podstawie psychologii, wynikająca z poznania sposobu oddziaływania prawa na psychikę obywateli oraz motywowania do zachowania zgodnego z prawem.

Wykorzystanie polityki prawa nie polega jednak na wprowadzeniu dowolnych zmian prawnych, nawet jeżeli wydają się korzystne

3 „Istota zagadnień polityki prawa polega na uzasadnionym przewidywaniu następstw, jakich spodziewać się należy w razie wprowadzenia pewnych przepisów prawa oraz na opracowaniu zasad, których wprowadzenie do systemu prawa obowiązującego wywołałoby pewne pożądane skutki” (Petrażycki, 1959, s. 13).

dla rozwoju społeczeństwa. Zmiany te – aby wywołać zakładany cel – powinny współgrać z poziomem rozwoju społecznego, kultury prawnej danego społeczeństwa. Tylko znajomość psychologicznej natury prawa i kultury prawnej otwiera drogę do wytypowania najbardziej skutecznych środków pedagogiki społecznej (Gins, 1931). Prawo powinno zmieniać się w momencie, gdy jego dotychczasowy cel wychowawczy został osiągnięty. Mając na względzie zmiany, które wniosło do społeczeństwa i wpływ na jego rozwój, dotychczasowe prawo należy zastąpić nowym, uwzględniającym nowe cele wychowawcze. Takie podejście warunkuje konieczność istnienia lub przyjęcia wspólnego celu – ideału społecznego, do którego dąży ludzkość. Prawo musi być realnym narzędziem pozwalającym na osiągnięcie tego celu. Zdefiniowanie celu, z oczywistych względów, nie jest łatwe. Cel ostateczny – ideał społeczeństwa – można różnie postrzegać, m.in. jako zwiększanie przyjemności, solidarność itp. W przypadku autora omawianej koncepcji celem i główną ideą polityki prawa jest zapanowanie tzw. czynnej miłości. Ujmuje to w następujący sposób: „najwyższe dobro, do którego powinniśmy dążyć w dziedzinie polityki w ogóle i polityki prawa w szczególności – to rozwój moralny człowieka, zapanowanie wysokiej rozumnej etyki wśród ludzkości, mianowicie ideału miłości” (Petrażycki, 1985, s. 331).

Założenia polityki prawa można sprowadzić do następujących twierdzeń. Po pierwsze, jesteśmy w stanie określić, na jakim poziomie jest rozwój danego społeczeństwa i jego kultury prawnej. Po drugie, możemy określić pożądaný stan społeczeństwa – ideał, do którego będziemy dążyć. Po trzecie, możliwe jest poznanie wpływu, który wywiera prawo na zachowanie ludzi (w omawianej wersji – wpływu wywieranego na psychikę jednostek). Po czwarte, jesteśmy w stanie określić, jakie normy prawne i jakie sposoby wpływu są konieczne do tego, aby przybliżyć społeczeństwo do ideału. Każdy z powyższych punktów można zakwestionować, ale krytyka tej koncepcji nie jest celem niniejszego tekstu, tylko wskazanie nowej, współczesnej wersji polityki prawa.

Nowa odsłona polityki prawa staje się możliwa dzięki rozwojowi nowych technologii, w tym zaawansowanych algorytmów automatycznie podejmujących decyzje, uczeniu maszynowym oraz analizie big-data itd. Jak słusznie zauważa się w literaturze:

dla projektowania nowoczesnych polityk publicznych nie wystarczy łączenie wiedzy z obszaru ekonomii, politologii, prawa, psychologii społecznej, socjologii i tzw. nauk sektorowych, ale ma miejsce nakaz uwzględniania osiągnięć technologii cybernetycznej, która zaczęła „inteligentnie” decydować o przyszłości społeczeństw. (Oniszczyk, 2019, s. 125).

Podstawowa różnica polega na tym, że wykorzystanie nowych narzędzi daje możliwości z niespotykaną wcześniej precyzją i pozwala na wyjątkową skalę gromadzić informacje o zachowaniu obywateli oraz monitorować, jak wprowadzane reguły postępowania wpływają na zachowanie jednostek w społeczeństwie, egzekwować postępowanie zgodne z ustanowionymi regułami, a ostatecznie także karać za ich naruszenie. Powstanie systemu, który będzie łączył wszystkie dostępne informacje o obywatelach i na tej podstawie dokonywał oceny ich zachowań oraz klasyfikacji, jest nie tylko możliwe do wyobrażenia, lecz wkrótce będzie realnie, technicznie możliwe. Już teraz możemy gromadzić wiele danych i je przetwarzać. Kwestią czasu pozostaje, kiedy taki system powstanie. W tym kierunku drogę torują Chiny.

SYSTEM ZAUFANIA SPOŁECZNEGO

Nieograniczony przez regulację prawne chroniące prywatność i dane osobowe obywateli powstał projekt nazwany Systemem Zaufania Społecznego – z języka chińskiego ‘shehui xinyong’ (社会信用). Chiński odpowiednik wyrazu ‘zaufanie’ (‘xinyong’, 信用) odwołuje się do wielu wartości moralnych, m.in. takich jak być godnym zaufania, postępować zgodnie z normami moralnymi, być uczciwym i przyzwoitym (Dai, 2020).

Prace nad wdrożeniem systemu rozpoczęły się w 2014 roku, a skala przedsięwzięcia jest kolosalna. System ma stać się potężnym narzędziem socjotechnicznym, które pozwoli na ewaluację, zarządzanie i kontrolowanie postępowania obywateli, osób prawnych i innych podmiotów. Wiąże on ogromne publiczne i prywatne zbiory danych z oceną finansowych i społecznych zachowań jednostek lub organizacji (Bartosiewicz, 2020). Ma na celu zmianę (modyfikację) postępowania i utrwalenie pożądaných zachowań obywateli oraz

przedsiębiorców, a ostatecznie ma doprowadzić do powstania społeczeństwa o wysokim poziomie zaufania, które nagradza osoby fizyczne i prawne za przestrzeganie prawa.

Powszechnie określany jako system, w obecnej wersji jest złożony głównie z trzech niezależnych, lecz powiązanych elementów (Sithigh, Siems, 2019, s. 12–16). Pierwszym i zarazem najdłużej funkcjonującym jest ogólnochiński system „czarnych list”. Inicjatorem w tym zakresie był Najwyższy Sąd Ludowy, który uruchomił pierwszy ogólnokrajowy program „czarnej listy”, na której umieszczano podmioty, które zawiodły zaufanie poprzez niezastosowanie się do wyroków sądowych (Dai, 2020, s. 39–40). Obecnie system jest rozbudowany, a dostęp do „czarnych list” jest publiczny (np. na rządowych stronach internetowych, nazwiska i wizerunek osób wyświetlane są na ekranach znajdujących się na fasadach budynków) i obejmuje podmioty, które nie przestrzegały prawa. Dodatkowo osoby znajdujące się na „czarnych listach” są włączane do tzw. ujednoczonego systemu karania (ang. *The Joint Punishment System*). Zgodnie z zasadą deklarowaną przez chińskie władze: „gdy raz okażesz się niegodnym zaufania, restrykcje powinny być stosowane wszędzie” (ang. *Once proven untrustworthy, restrictions should apply everywhere*) (Drinhausen and Brussee, 2021). Zatem podmiot włączony do Ujednoczonego Systemu Karania spotyka wiele dokuczliwych sankcji, takich jak zakaz latania samolotami lub poruszania się kolejami szybkiego ruchu, utrudnienia w dostępie do środków zgromadzonych na koncie w celu kupna samochodu lub innych towarów luksusowych (Sithigh, Siems, 2019). Pewny rodzaj przeciwwagi do „czarnych list” stanowią „czerwone listy”, na których umieszczane są nazwiska obywateli oraz inne podmioty, których zachowanie jest szczególnie „uczciwe i godne zaufania” i zasługuje na wyróżnienie.

Drugą składową SZS są lokalne rankingi społeczne. Obecnie funkcjonują one jako eksperymentalnie projekty pilotażowe, uruchomione w ponad czterdziestu wybranych miastach. W celu zilustrowania sposobu działania tych projektów można przywołać przykład Rongcheng, miasta w prowincji Szantung. W tym projekcie każdy mieszkaniec otrzymał na początek 1000 punktów. W zależności od bieżącej liczby punktów można zostać przyporządkowanym do kategorii od „A” do „D”. Obywatele, którzy uzyskali ponad 1050 punktów, są uznawani za wzorowych obywateli i są umieszczani na „czerwonych listach”,

a ci którzy są na przeciwnym krańcu skali (poniżej 599 punktów) – na „czarnych listach” (Wong, Dobson, 2019). Punkty można stracić, podejmując działania oceniane jako negatywne (np. naruszenie przepisów ruchu drogowego), ale też zyskiwać jako gratyfikację za pozytywne zachowania (np. pomoc sąsiadom, opieka nad osobami w podeszłym wieku). Posiadanie kategorii „A” ułatwia kontakty obywateli z władzami publicznymi, natomiast niski ranking może je znacznie utrudniać, a nawet całkowicie uniemożliwić uzyskania świadczeń opieki społecznej, licencji lub zezwolenia (Sithigh, Siems, 2019).

Ostatnim wskazywanym elementem systemu są rankingi wiarygodności tworzone przez chińskie instytucje finansowe. Najszerzej działającym jest Sesame Credit, który ocenia wiarygodność kredytową osób fizycznych i prawnych, nadając im punkty w przedziale od 350 do 950. Użytkownicy są oceniani pod kątem: indywidualnej historii płatności, długości historii kredytowej, informacji personalnych, zachowania oraz preferencji, a także relacji interpersonalnych. Choć kryteria oceny są znane, to sposób przetwarzania tych danych i zasady działania algorytmów, które dokonują oceny nie jest jawny. Od liczby punktów uzyskanych w rankingu uzależniany jest dostęp do wielu udogodnień, takich jak brak kaucji za wynajęcie mieszkania, depozyt za wynajęcie samochodu, a także pierwszeństwo przy odprawach lotniczych (Sithigh, Siems, 2019).

W dotychczasowej wersji SZS jest daleki jeszcze od wizji centralnego sterowania oraz połączenia zbiorów informacji o obywatelach i innych podmiotach, raczej może być określany jako „system systemów” (Drinhausen and Brussee, 2021, s. 3). Choć jednolity system nie istnieje, jego powstanie z pewnością jest możliwe, a nawet pewne. Zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę założenia programu powołanego na wstępie, tzn. że wkrótce SZS ma stać się zintegrowanym systemem, który będzie efektywnie wspierać „budowę państwa prawa” w Chinach (Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)).

Rozwój i wdrożenie SZS pozostaje pod kontrolą partii rządzącej, a samo jego funkcjonowanie, w szczególności na ogólnopaństwowym poziomie, wiąże się z wieloma dość oczywistymi zagrożeniami (m.in. nadużywaniem systemu dla celów politycznych, cenzurą, inwigilacją obywateli, naruszeniem praw człowieka, dyskryminacją i wielu innymi) (Chen, Lin, and Liu, 2018, Drinhausen and Brussee, 2021).

Rozważmy jednakże SZS z bardziej ogólnej perspektywy, abstrahując od możliwych negatywnych scenariuszy wykorzystania tego potężnego narzędzia przez władze totalitarne. Przyjrzymy się celowi i sposobie funkcjonowania SZS jako zunifikowanego systemu opartego na zaufaniu w kontekście polityki prawa.

POLITYKA PRAWA A SYSTEM ZAUFANIA SPOŁECZNEGO

W tym krótkim opracowaniu nie sposób szczegółowo porównać zasad działania Systemu Zaufania Społecznego z założeniami polityki prawa Petrażyckiego. Byłoby to zresztą trudnym zadaniem z wielu względów, choćby fundamentalnych różnic w kulturze i tradycji prawnej oraz odmiennych systemów wartości. Oczywiście jest także, że zarówno realia funkcjonowania chińskiego społeczeństwa w reżimie totalitarnym w XXI wieku znacznie różnią się od sytuacji analizowanej przez Petrażyckiego na początku XX w warunkach rozwijającej się demokracji w Rosji. Niezależnie jednak od tych różnic, w szerszej perspektywie możemy uznać, że SZS jest współczesną, opartą na nowoczesnych technologiach, odśloną założeń polityki prawa. Podejścia te łączy edukacyjny aspekt prawa oraz dostrzeżenie jego motywacyjnego znaczenia. Podkreślenia wymaga, że SZS w kontekście założeń polityki prawa ma stosunkowo ograniczony charakter. Spójrzmy jednak na dwie kluczowe kwestie w ramach analizowanych podejść – celu oraz sposobu funkcjonowania.

Otóż głównym celem polityki prawa Petrażyckiego jest tworzenia takiego prawa, które będzie kształtować społeczeństwo w kierunku określonego ideału (tzw. ideału miłości). Ważne przy tym jest, że Petrażycki zakładał, iż rozwój społeczeństwa zawsze zmierza do ideału społecznego, a drogą motywacji prawnej przyspieszamy jego osiągnięcie. Ostatecznie – pod wpływem tej praktycznej nauki, polityki prawa – powstaną społeczeństwa cechujące się solidarnością i wysokim rozwojem moralnym. Zresztą w dłuższej perspektywie efekt ten osiągnie cała ludzkość, zgodnie z tezą o postępie społecznym (Zyzik, 2015). Warto podkreślić, że w analizowanym kontekście Petrażycki nie odwołuje się ani do zaufania, ani do warunku „bycia

godnym zaufania”. Praktyczna realizacja postulatów polityki prawa dąży do bardzo ogólnego i wieloaspektowego celu – ideału społecznego, ideału miłości.

Z tej perspektywy cel SZS jest znacznie węższy, ograniczony jedynie do pewnych aspektów, które są elementem ideału społecznego Petrażyckiego. W SZS podstawową wartością jest zaufanie, które – biorąc pod uwagę chiński odpowiednik tego słowa – jest połączone znaczeniowo z uczciwością. Zasadniczym deklarowanym celem jest budowa społeczeństwa, w którym panuje wysoki poziom zaufania. Zazwyczaj uznaje się, że w społeczeństwach cechujących się wysokim poziomem zaufania więzy społeczne są silniejsze, kraje zaś, w których dominuje zaufanie, są gospodarczo bardziej stabilne i rozwinięte (Knack and Keefer, 1997, Bjørnskov, 2012). Niewątpliwie zaufanie odgrywa istotną rolę w każdym systemie społecznym, ale też przekłada się na kształt regulacji prawnych. W polskim systemie prawnym mamy szereg instytucji odwołujących się do zaufania (m.in. wotum zaufania, zawody zaufania publicznego), ale też na bardziej fundamentalnym poziomie – w Konstytucji została zawarta zasada zaufania do państwa i prawa. Wynika ona z art. 2 Konstytucji RP, tj. koncepcji demokratycznego państwa prawnego. Zasada ta opiera się na założeniu, że organy władzy publicznej powinny działać w sposób lojalny i uczciwy względem jednostki, wywołujący w niej poczucie stabilności i bezpieczeństwa prawnego, a więc budzący zaufanie. W porównaniu do założeń SZS ciężar wzbudzenia zaufania nie spoczywa na obywatelach oraz innych podmiotach, lecz na władzy publicznej oraz instytucjach publicznych. Podstawą SZS jest nie to, że władza czy też sam system ma budzić zaufanie obywateli, ale to, że to obywatel musi uzyskać i utrzymać określony poziom zaufania, wykazać swoją lojalność względem państwa. Wątpliwe jest jednak to, czy aby doprowadzić do powstania społeczeństwa wysokiego zaufania, wystarczy oceniać zachowanie pod kątem kryterium „bycia godnym zaufania”, które w pewnym sensie staje się normą prawną, kontrolowaną i egzekwowaną. Czy na wstępie nie jest konieczne, aby sam wymagający od podmiotów wykazania „bycia godnym zaufania” także wzbudzał zaufania?

Samo zaufanie można rozpatrywać przynajmniej z kilku różnych perspektyw (Simon, 2020): jako podstawę zachowań ryzykownych

(Jones, 1999, Das and Teng, 2004), kooperacji (Dimock, 2020) lub kapitału społecznego (Sztompka, 2007, Putnam 1995).

Jeden z najczęściej powoływanych punktów widzenia do problemu zaufania odwołuje się do aspektu motywacyjnego. Russell Hardin przez pryzmat teorii racjonalnego wyboru uznaje, że zaufanie zależy od pewnych oczekiwań odnośnie do zachowania osoby, której ufamy (Hardin, 2002). Oczekiwania te powstają w wyniku racjonalnej oceny motywacji osoby, którą darzymy zaufaniem. Jest to tzw. koncepcja „zawierających się korzyści” (ang. *encapsulated interest*). Skądinąd motywacja w przypadku zaufania jest postrzegana różnie, np. w kategoriach zobowiązania moralnego, obowiązku, korzyści własnej, wartości moralnej oraz wiele innych (McLeod, 2002). Zgodnie z nią „zaufanie powstaje wówczas, gdy powiernik tego zaufania z jakichś powodów bierze w swoim działaniu pod uwagę interesy rozporządzającego zaufaniem” (Hardin 2002, s. 1).

Zaufanie jest nierozłącznie powiązane z wiedzą, informacją na temat osoby, której ufamy, w sytuacji, w której musimy zaufać. Wiedza, a w zasadzie pewien poziom niewiedzy, jest konieczny, abyśmy mogli mówić o zaufaniu. Posiadanie bowiem pełnej wiedzy eliminuje konieczność powstania zaufania. Jednocześnie brak jakiegokolwiek informacji skutkuje tym, że nie jest możliwe pojawienie się zaufania (Quere, 2001).

Każda sytuacja, w której pojawia się zaufanie, jest związana z pewnym rodzajem niepewności, ryzyka. Gdy musimy zaufać, nie mając pełnej wiedzy, zawsze podejmujemy ryzyko, że ten komu ufamy zawiedzie nasze zaufanie. Ten aspekt zaufania został szczególnie uwzględniony w teorii Niklasa Luhmanna. W jego podejściu zaufanie pozwala na zredukowanie złożoności świata (Luhmann, 1979). Złożoności, która wynika z wolności innych podmiotów, z którymi wchodzimy w różne interakcje. Z tej perspektywy zaufanie pozwala dokonać wyboru w przypadku, gdy przyszłość nie jest pewna.

Mając na względzie istotę zaufania, podstawowa wątpliwość polega na tym, czy jesteśmy w stanie zwiększyć zaufanie w społeczeństwie poprzez wprowadzanie kar i nagród w zależności od wykazania, czy jesteśmy godni zaufania, czy też nie. Zakładając, że działanie takiego systemu będzie skutecznie motywować (abstrahując od źródeł tej motywacji) do podjęcia zachowań zgodnych

z regułami, to rodzi się pytanie – czy faktycznie doprowadzi do zmian postaw moralnych? Wiąże się to także z kolejnym istotnym aspektem różnicującym podejście zaproponowane przez Petrażyckiego a realizowane przez SZS, tj. w jaki sposób osiągniemy zakładany cel.

W ramach polityki prawa przyjęto, że jedynie przyśpieszamy osiągnięcie ideału społecznego. Wynikało to z założenia, że prawo powinno stwarzać warunki do społecznie akceptowalnych, etycznie przyciągających zachowań. Wykorzystując motywację prawną jedynie wzmacniamy istniejące postawy moralne w społeczeństwie i eliminujemy antyspołeczne zachowania. W tym zakresie zależność pomiędzy prawem a SZS nie jest przejrzysta, przynajmniej na obecnym etapie funkcjonowania systemu (von Bloomberg, 2020). Niektórzy uznają, że rolą SZS jest jedynie wzmacnianie działania norm prawnych, co powoduje, że egzekwowanie zachowania zgodnego z normą jest możliwe i skuteczne (Dai, 2020, s. 39). Każde naruszenie ustanowionych przepisów prawnych wiąże się nie tylko z sankcjami ustanowionymi przez prawo, ale też z tymi, które przewidziane są przez SZS. Dla przykładu, naruszenie porządku w transporcie publicznym z jednej strony powoduje obciążenie osoby karą administracyjną. Z drugiej strony, uznanie za niegodnej zaufania wiąże się z sankcją opartą na SCS (np. zakazem korzystania z kolei szybkiego ruchu). W konsekwencji spod oceny prawnej wymyka się znacznie mniej zachowań. Nie wyczerpuje to jednak istoty działania systemu, który powoduje ingerencję w sferę, która nie była w ogóle dotychczas regulowana. System Zaufania Społecznego ma na celu nie tylko wspomaganie przestrzegania prawa, ale przede wszystkim ma wpływać na zmianę postaw społecznych, norm moralnych. W ramach systemu oceniane zostaje bowiem zachowanie, które dotychczas nie tylko nie podlegało instytucjonalnej ocenie, ale też nie wiązało się z możliwymi sankcjami. Ocena oparta jest na kryterium zaufania/braku zaufania. To co jest antyspołecznym zachowaniem zostaje zdefiniowane przez władze publiczne. W takim ujęciu przesuwamy granicę tego, co podlega prawnej ocenie, i zmieniamy przy okazji również rozumienie normy prawnej. Zaufanie jako norma społeczna staje się normą postępowania, która nie tylko jest sprawdzana w ramach systemu, ale też sankcjonowana.

Dodatkowo założenia SZS budzą zastrzeżenia odnośnie do zasadności i skutków karania i nagradzania za określone wybory moralne. Istotnym problemem pozostaje to, czy przestrzeganie zasad ustanawianych przez SZS jedynie w celu uniknięcia negatywnych konsekwencji zmienia postawy społeczne? Czy otrzymywanie nagrody za bycie godnym zaufania, bycie uczciwym nie wpływa negatywnie na wartość moralną wynikającą z bycia godnym zaufania? (Engelmann i in., 2019). Zwłaszcza zastanawia, czy długofalowy skutek działania takiego systemu będzie zbieżny z obecnie zakładanym. Czy faktycznie wpłynie na edukację społeczeństwa i jego rozwój w kierunku zwiększenia zaufania? Czy być może wręcz odwrotnie – doprowadzi do marginalizacji pewnych wartości moralnych, do przekształcenia, zredukowania wartości moralnych i społecznych do wartości rynkowych. Czy w konsekwencji zachowania moralne będą postrzegane przez pryzmat korzyści związanych z dobrą oceną uzyskaną w systemie?

UWAGI KOŃCOWE

System Zaufania Społecznego można postrzegać jako eksperyment społeczny przeprowadzany na szeroką skalę. Eksperyment, którego wyniki będą miały wpływ nie tylko na obywateli oraz przedsiębiorców Chińskiej Republiki Ludowej. Analogiczne systemy zapewne powstaną też w innych krajach i wkrótce mogą stać się narzędziem, które skutecznie będzie wspierać realizację celów prawa. Niemniej jednak taki sposób wykorzystania narzędzi technicznych i informatycznych budzi wiele zastrzeżeń.

Wybiegając w przyszłość możemy przewidzieć, że kwestią czasu jest oparcie SZS na sztucznej inteligencji (SI). Z pewnością może to zrewolucjonizować podejście do polityki prawa w sposób obecnie trudny do wyobrażenia. Pierwsze kroki w tym kierunku już są podejmowane przez kraje unijne. Problem wpływu SI oraz dostosowania przepisów prawnych tak, aby likwidować i zapobiegać zagrożeniom związanym z SI pojawia się nie tylko w dyskusjach polityczno-prawnych, ale doczekał się pierwszych ram, czy raczej propozycji ram, prawnych. Komisja Europejska przedstawiła propozycję regulacji prawnych dotyczących SI, w których znalazły się

też odwołania do systemów używanych do oceny wiarygodności oraz zachowania osób fizycznych. W przedstawionym dokumencie uznano, że takie systemy powinny zostać zabronione⁴. Niewątpliwie jest to dopiero początek mierzenia się z problemem wykorzystania sztucznej inteligencji. Czy zgromadzenia ogromnej ilości danych na temat funkcjonowania społeczeństwa oraz możliwość ich analizy, uwzględniającej wiele czynników, pozwoli na wyznaczenie celów prawa oraz wskazanie odpowiednich narzędzi do ich realizacji? Można mieć wątpliwości, zwłaszcza że taki system oparty na SI będzie zapewne znacznie lepiej potrafił oszacować skutki społeczne wprowadzonych zmian. W tym kontekście pojawia się znacznie więcej pytań aniżeli odpowiedzi: czy taki system sam wyznaczy cele? Czy zaprojektuje przepisy prawne i będzie monitorował, w jaki sposób są przestrzegane? Jaka będzie rola polityków oraz władzy publicznej w takim systemie? Czy będziemy zmierzać w kierunku predykcyjnego modelu prawa i polityki? Pytania te na razie pozostają bez odpowiedzi, ale musimy już teraz zastanowić się, w jaki sposób należy wykorzystać dotychczasowe możliwości techniczne tak, aby rzeczywiście zbliżyć społeczeństwo do ideału, a nie do antyutopijnych wizji.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewicz, M. (2020). Chiński System Zaufania Społecznego. *Przegląd Geopolityczny*, 32, 58–67.
- Bjørnskov, C. (2012). How Does Social Trust Affect Economic Growth? *Southern Economic Journal*, 78(4), 1346–1368. <http://www.jstor.org/stable/41638856>
- Bosiacki, A. (2017). Wstęp. W L. Petrażycki, *Polityka prawa cywilnego i ekonomia polityczna*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Chen, YJ., Lin, CF., Liu, HW. (2018). 'Rule of Trust': The Power and Perils of China's Social Credit Megaproject. *Columbia Journal of Asian Law*, 32 (1), 1–36. DOI: 10.7916/cjal.v32i1.3369

4 Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. Dostępne pod adresem: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1623335154975&uri=CELEX%3A52021PC0206> (dostęp: 30.07.2021).

- Dai, X. (2020). Enforcing Law and Norms for Good Citizens: One View of China's Social Credit System Project. *Development*, 63(1), 38–43. DOI: 10.1057/s41301-020-00244-2
- Das, T.K., Teng, B.Sh. (2004). The Risk-Based View of Trust: A Conceptual Framework. *Journal of Business and Psychology*, 19 (1), 85–116.
- Dimock, S. (2020). Trust and Cooperation. W J. Simon. (Red.) (2020) *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy* (s.160–174). New York: Routledge.
- Drinhausen, K., Brussee, V. (2021) China's Social Credit System in 2021: From fragmentation towards integration. MERICS. Report China Monitor, 3 March. <https://merics.org/en/report/chinas-social-credit-system-2021-fragmentation-towards-integration> (dostęp: 30.07.2021).
- Engelmann, S., Chen, M, Fischer, F., Kao, CY., Grossklags, J. (2019). Clear Sanctions, Vague Rewards: How China's Social Credit System Currently Defines „Good” and „Bad” Behavior. *FAT* '19: Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, January, 69–78. DOI: 10.1145/3287560.3287585.
- Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
- Giaro, T. (red.) (2020). *Leon Petrażycki i współczesna nauka prawa*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Gins, G. (1931). *L.I. Petrażycki: charakteristika nauczynego twórczestwa*. Charbin: Izdatelstvo Birzevogo komiteta.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hardin, R. (2009). *Zaufanie*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Jones, K. (1999). Second-Hand Moral Knowledge. *The Journal of Philosophy*, 96(2), 55–78. DOI: 10.2307/2564672.
- Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288. <http://www.jstor.org/stable/2951271>
- Kojder, A. (2006), Idee społeczno-prawne Leona Petrażyckiego. W J. Mucha, W. Winclawski (Red.). *Klasyczna socjologia polska i jej współczesna recepcja*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kostka, G. (2019). China's social credit systems and public opinion: Explaining high levels of approval. *New Media & Society*, 21(7), 1565–1593. DOI: 10.1177/1461444819826402
- Kostka, G., Antoine, L. (2019). Fostering Model Citizenship: Behavioral Responses to China's Emerging Social Credit Systems. DOI: 10.2139/ssrn.3305724
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann*. John Wiley and Sons.

- McLeod, C. (2020). Trust. W E.N. Zalta (Red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/trust> (dostęp: 30.07.2021).
- Motyka, K. (2018). Socjologia prawa. Od Petrażyckiego do Podgóreckiego. W W. Szymczak (Red.), *100 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Idee-teorie-badania* (s. 251–273). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oniszczyk, J. (2019). Leon Petrażycki i rozwój nauk o politykach publicznych. *Zeszyty Naukowe KUL*, 62, 2 (246), 117–139.
- Petrażycki, L. (1985). *O nauce, prawie i moralności, pisma wybrane*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Petrażycki, L. (1959). *Wstęp do nauki prawa i moralności*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Petrażycki, L. (2002). *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Podgórecki, A. (1971). *Zarys socjologii prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Putnam R. (1995). *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Quere, L. (2001). The Cognitive and Normative Structure of Trust. *Réseaux*, 108 (4), 125–152.
- Simon, J. (Red.) (2020) *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315542294.
- Sithigh, D.M., Siems, M. (2019). The Chinese social credit system: A model for other countries?. *European University Institute of Law Research Paper*, 82(6), 1034–1071. DOI: 10.1111/1468-2230.12462.
- Stanek, J. (2017). *Rosyjski realizm prawny. Psychologiczno-socjologiczna szkoła prawa*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Sztompka P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- von Blomberg, M. (2020). The Social Credit System and China's Rule of Law. W O. Everling (Red.) *Social Credit Rating* (s. 111–137). Wiesbaden: Springer Gabler. DOI: 10.1007/978-3-658-29653-7_6
- Wong, K.L.X., Dobson, A.Sh. (2019). We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies. *Global Media and China*, 4 (2), 220–232.
- Wróblewski, J. (1989). *Zasady tworzenia prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Zhang, Ch. (2020). Governing (through) trustworthiness: technologies of power and subjectification in China's social credit system. *Critical Asian Studies*, 52 (4), 565–588. DOI: 10.1080/14672715.2020.1822194.

Zyzik, R. (2015). Ideał społeczny w polityce prawa. Perspektywa ewolucyjna. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 60, 175–188.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

MAURYCY ZAJĘCKI

<http://orcid.org/0000-0001-9086-642X>

Uniwersytet SWPS

mzajECKI@swps.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2131

Spór o granice wykładni definicji legalnych: podejścia formalistyczne i holistyczne¹

Streszczenie

CEL NAUKOWY: W tekście autor stosując analityczne metody teorii prawa proponuje nowe kryterium rozpoznawania granicy dla interpretowania definicji legalnych – logiczną strukturę konotacji definiowanej nazwy (określaną w tekście technicznym terminem „architektonika konotacji”).

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problematyka wykładni definicji legalnych jest obecna w polskim piśmiennictwie teoretycznoprawnym. Wiodącym jest ujęcie Macieja Zielińskiego, który uznawał, że nieprzekraczalną granicą zabiegów interpretacyjnych na definicjach legalnych polskiego tekstu prawnego jest sens językowy przepisów (podejście to zakłada silną tezę formalizmu w interpretacji definicji legalnych). Ujęcie to zostało skrytykowane przez Agnieszkę Bielską-Brodziak (to podejście zakłada tezę holizmu w interpretacji definicji legalnych). Przegląd orzecznictwa nie daje jednoznacznej odpowiedzi, jak polska kultura prawna (polskie *ius interpretandi*) odnosi się do wskazanej kontrowersji.

PROCES WYWODU: Po przedstawieniu kontrowersji dokonana zostaje systematyczna prezentacja pojęcia architektoniki konotacji. To pojęcie wykorzystane

1 Tekst artykułu został przygotowany w toku badań prowadzonych w projekcie „Struktury aksjologiczne w prawie” (2013/09/B/HS5/04231) finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki.

Sugerowane cytowanie: Zajęcki, M. (2021). Spór o granice wykładni definicji legalnych: podejścia formalistyczne i holistyczne. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 65–87. DOI: 10.35765/HP.2131.

zostanie do rozstrzygnięcia kilku problemów teoretycznych (koniunkcje i alternatywy w definicjach, definicje pełne i częściowe, definicje *sensu largo* i *sensu stricto*).

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wynikiem analizy jest przyjęcie i uzasadnienie słabszej tezy formalizmu w interpretacji definicji legalnych. Proponując to kryterium autor pokazuje, jak wygląda architektonika konotacji w typowych przykładach wziętych z polskiego tekstu prawnego.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Ustalenia zawarte w tekście, jakkolwiek czynione z perspektywy teoretycznej, mogą być przydatne zarówno w procesie wykładni prawa (jako uzupełnienie reguł wykładni), jak i w procesie racjonalnego tworzenia prawa – jako analityczne narzędzie pracy dla legislatorów. W zakończeniu autor sygnalizuje potrzebę kontynuacji rozważań w domenie normatywnych teorii wykładni prawa poprzez poszerzenie i (w razie potrzeby) skorygowanie M. Zielińskiego i A. Choduń ujęcia zasad, reguł i wskazówek dotyczących wykładni definicji legalnych.

SŁOWA KLUCZOWE:

teoria prawa, definicje legalne, wykładnia prawa,
formalizm interpretacyjny, holizm interpretacyjny

Abstract

DISPUTE ABOUT LIMITATIONS IN INTERPRETING
LEGAL DEFINITIONS: FORMALISTIC AND HOLISTIC
APPROACHES

RESEARCH OBJECTIVE: In the paper the author employs tools of analytical theory of law to propose a new criterion for putting barrier in interpreting legal definitions. This barrier is connected with logical structure of defining names (this structure is named in the paper “architecture of connotation”).

THE RESEARCH PROBLEM AND SCIENTIFIC METHODS: The problem of interpreting legal definition is present in Polish literature in the field of theory of law. The mainstream approach is represented by Maciej Zieliński, who sees an unbreachable limitation in interpreting legal definitions in their linguistic meaning (this approach assumes strong thesis of formalism in interpreting legal definitions). This approach has been criticized by Agnieszka Bielska-Brodziak (her approach assumes thesis of holism in interpreting legal definitions). The analysis of judiciary resolutions does not answer the question how Polish legal culture (*ius interpretandi*) resolves the controversy.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: After presenting the above mentioned controversy in Polish jurisprudence, the notion of “architecture of

connotation" is presented. This notion is used then to propose resolutions to several theoretical problems (conjunctions and alternatives in definitions, full and partial definitions, definitions *sensu stricto* and *sensu largo*).

RESEARCH RESULTS: Weaker thesis of formalism in interpreting legal definitions is proposed and justified. After introducing the above mentioned notions, the author exemplifies them taking examples from Polish legal text.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: The approach is theoretical in nature, but conclusions of the paper might be of use for both interpreters of legal text (as a base for formulating interpretative directives), and legislators (as a base for creating analytical tools useful in the process of rational lawmaking). In closing remarks the author signals the need of continuing analysis in the domain of normative theories of legal interpretation by broadening and (if necessary) amending directives (principles, rules, and hints) of legal interpretation proposed by M. Zieliński and A. Choduń.

KEYWORDS:

theory of law, legal definitions, interpretation of law,
interpretative formalism, interpretative holism

I. SPÓR O WYKŁADNIĘ DEFINICJI LEGALNYCH: PODEJŚCIA FORMALISTYCZNE I HOLISTYCZNE

W derywacyjnej koncepcji wykładni prawa jej autor, Maciej Zieliński, przypisuje wyróżnioną rolę definicjom legalnym. Nie jest to arbitralne rozstrzygnięcie tego autora. Wręcz przeciwnie, przekonanie o tym, że interpretator tekstu prawnego ma obowiązek adekwatnego uwzględnienia rozstrzygnięć definicyjnych dokonanych przez prawodawcę, nie budzi praktycznie żadnych wątpliwości ani w doktrynie, ani w orzecznictwie (zob. Bielska-Brodziak, 2008b, s. 159–161). Na czym polega wskazana „adekwatność” uwzględniania definicji legalnych nie jest już niekontrowersyjne. Tu w polskim *ius interpretandi* wyróżnić można – z punktu widzenia heurzy prowadzenia interpretacji – dwa poglądy: słabszy i silniejszy.

Słabsza teza o wyróżnionej roli definicji legalnych głosi, że interpretator w pierwszej kolejności szuka definicji legalnych w tekście prawnym i bierze pod uwagę ich treść, a dopiero w dalszych krokach interpretacyjnych poszerza pole analizy o inne aspekty

intepretowanego tekstu prawnego. Ten słabszy pogląd uwypukla heurystyczną rolę definicji legalnych i nie budzi, o ile mi wiadomo, żadnych wątpliwości teoretycznych. M. Zieliński jedynie *en passant* wskazuje – uznając to za rzecz niewymagającą pogłębionej argumentacji – że tak wyróżniona rola definicji legalnych czyni proces wykładni ekonomiczniejszym i pozwala uniknąć dokonywania zbędnych czynności interpretacyjnych:

byłoby wielce nieracjonalne postępowanie interpretacyjne, które polegałoby w pierwszej kolejności na ustaleniu takiego znaczenia danego zwrotu, jakie ma on w języku ogólnym, tj. po przeanalizowaniu słowników. Jeśli bowiem w ustawie będzie zawarta definicja tego terminu, to i tak przełamie ona znaczenie zaczerpnięte ze słownika języka ogólnego (Zieliński, 2017, s. 190)².

Bardziej kontrowersyjna jest silna teza o wyróżnionej roli definicji legalnych. Głosi ona, ujmijmy ją najpierw nieformalnie³, że dyrektywy wykładni oparte na użyciu definicji legalnych są w jakimś zakresie „silniejsze” niż reguły wykładni niekorzystające z definicji legalnych. Oczywiście, tak ogólne sformułowanie pozwala na konstruowanie rozmaitych reguł wykładni, upatrujących w różnych miejscach procesu wykładni wskazanej w tezie „silniejszości”. W najbardziej rozbudowanej polskiej koncepcji wykładni prawa – koncepcji derywacyjnej w ujęciu M. Zielińskiego – bez trudu odnajdziemy tak rozumianą silną tezę jako założoną komponentę opisową tej koncepcji. Teza opisowa, która jest najbardziej kontrowersyjna, i która będzie przedmiotem dalszych szczegółowych analiz, w ujęciu M. Zielińskiego brzmi następująco:

2 Por. też (Zieliński, 2017, s. 249): „[P]ierwotne poszukiwanie sensu danego terminu (co najmniej niektórych kryteriów jego stosowalności) w słownikach języka ogólnego byłoby nieracjonalne [...] w przypadku definicji legalnych [...]”. „Racjonalność takiej procedury jest oczywista. Skraca się proces interpretacji, nie tracąc niczego merytorycznie”. Zob. też (Choduń, 2018, s. 180, 192, 276).

3 W technicznym języku derywacyjnej koncepcji wykładni prawa teza ta, w bardziej ogólnym sformułowaniu, głosi, że „o doniosłości dyrektyw apragmatycznych decyduje doniosłość dyrektyw pragmatycznych” (Choduń, 2018, s. 191).

sformułowanego przez [definicję legalną] znaczenia nie przełamuje się nawet w sytuacji, gdyby treść językowa tej definicji podważała inne założenia o racjonalnym prawodawcy (Zieliński, 2017, s. 191).

W normatywnej wersji koncepcji derywacyjnej reguła zbudowana na podstawie tej tezy wyrażona jest pierwszym punkcie (P) Reguły 41:

Nie wolno zastosować [reguły wykładni rozszerzającej/zwążającej] do przełamania [...] treści jednoznacznie językowo sformułowanej definicji legalnej (Zieliński, 2017, s. 302).

Odczytując propozycje M. Zielińskiego jako przejaw założonej silnej tezy o wyróżnionej roli definicji legalnych, można sformułować uszczegółowioną tezę opisową derywacyjnej koncepcji wykładni prawa, którą ze względów, które staną się jasne w dalszym wywodzie, nazwę silną tezą formalizmu w interpretacji definicji legalnych.

Silna teza formalizmu w interpretacji definicji legalnych głosi, że uzyskanie w drodze wykładni językowo jednoznacznego znaczenia definicji legalnej jest niekiedy możliwe i w takim przypadku jest to zawsze w pełni adekwatne znaczenie zdefiniowanego wyrażenia. Przytoczona wyżej (P) Reguła 41 jest normatywnym wyrazem zakładania przez koncepcję derywacyjną silnej tezy formalizmu.

* * *

Pogląd M. Zielińskiego na granice wykładni definicji legalnych został poddany ostrej krytyce przez Agnieszkę Bielską-Brodziak. Autorka w ważnym tekście polemicznym (Bielska-Bodziak, 2008b, s. 161) wskazuje na trzy kwestie⁴, które powodują, że konstruowanie

4 Marginesowo wskaźmy na istnienie czwartej kwestii, nieporuszanej, o ile mi wiadomo, szerzej w literaturze. Zgodnie z (P) regułą 9. koncepcji derywacyjnej, interpretator bywa związany cudzymi („instytucjonalnymi”) ustaleniami znaczenia tekstu prawnego, ale tylko wtedy, gdy wykładnia prowadzona jest dla celów praktycznych, a „tekst prawny w ogóle nie zawiera definicji legalnej interpretowanego zwrotu”. Oznacza to, że ujęcie M. Zielińskiego jest na tyle sformalizowane, że zabronione jest „instytucjonalne ustalenie znaczenia” zwrotu z przełamaniem językowego sensu definicji tegoż zwrotu (por. Choduń 2018, s. 117–119, 219nn). Jest to reguła restrykcyjna i, uważam, że powinny być przeprowadzone badania nad orzecznictwem, celem ustalenia czy organy stosujące prawo rzeczywiście w pełni respektują tak sformułowaną dyrektywę interpretacyjną.

dyrektyw wykładni bazujących na występowaniu w tekście prawnym definicji legalnych może być problematyczne:

- (i) różnorodność form definicji legalnych w polskim tekście prawnym i wynikające z nich problemy z adekwatnym rozpoznawaniem co jest definicją legalną;
- (ii) interpretowanie definicji legalnych;
- (iii) adekwatne ustalanie zakresu zastosowania definicji legalnej.

W dalszym wywodzie szkiecowo dotknę problemu (i) i skupię uwagę na problematyce (ii). Zagadnienie wskazane w punkcie (iii) nie będzie w niniejszych rozważaniach poruszane.

A. Bielska-Brodziak formułuje wątpliwości co do roli definicji legalnych w procesie wykładni prawa w szerszym kontekście sporów o kategorię jednoznaczności w interpretacji prawa. Autorka uważa, że efektem poszukiwania przez prawników „reguł nie znających wyjątków” jest tworzenie „interpretacyjnych dogmatów” (Bielska-Brodziak, 2008a, s. 11–12). Jednym z takich dogmatów jest, jej zdaniem, dogmat jednoznaczności językowej (tamże, s. 12). Przeciwnicy tak pojmowanego dogmatu – nazwijmy ich tutaj niezobowiązująco „holistami interpretacyjnymi” – mogą odrzucić zarzut na sposób silny lub słaby.

Silna teza holizmu interpretacyjnego głosi, że uzyskanie w drodze wykładni językowo jednoznacznego znaczenia przepisu jest niemożliwe.

Słabsza teza holizmu interpretacyjnego głosi, że uzyskanie w drodze wykładni językowo jednoznacznego znaczenia przepisu jest niekiedy możliwe, ale nie daje jeszcze adekwatnego wglądu w znaczenie przepisu.

W tym miejscu konieczne jest poczynienie ważnego zastrzeżenia. Celem niniejszego opracowania nie jest polemika z silną tezą holizmu interpretacyjnego, kwestionującą *tout court* możliwość uzyskania w drodze wykładni językowej jednoznaczności przepisu. A. Bielska-Brodziak stwierdza, że niemożliwe jest ustalenie adekwatnego znaczenia przepisu bez wykorzystania kryteriów pozajęzykowych (Bielska-Brodziak, 2008a, s. 21). Argumentując za tą tezą wskazuje m.in. na fakt, że wyznaczenie granic między dyrektywami wykładni językowej i pozajęzykowej jest niemożliwe (tamże) oraz, że w pewnym ogólnym, właściwym dla anglosaskiego piśmiennictwa sensie, każde znaczenie wyrażenia języka prawnego jest „językowe” (tamże,

s. 27). W konsekwencji – w wyraźnej opozycji do przedstawionego wyżej stanowiska M. Zielińskiego – A. Bielska-Brodziak stwierdza, że „budowanie paradygmatów opartych na wyższości «znaczenia językowego» jest oparte na fałszywym założeniu wyjściowym” (tamże). Autorka argumentuje – powołując się na kilka przykładów z orzecznictwa – że, przynajmniej dla opisu praktyki interpretacyjnej dotyczącej definicji legalnych, adekwatna jest słabsza teza holizmu interpretacyjnego. Zacytujmy ten argument:

Wielokrotnie mamy [...] do czynienia z przełamaniem „językowego znaczenia” definicji legalnej. [...] W konsekwencji sąd opiera rozstrzygnięcia na argumentacji płynącej z wykładni systemowej i celowościowej (Bielska-Bodziak, 2008b, 168–169)⁵.

Sformułowana krytyka nie pozostała bez echa. Warto zacytować Agnieszkę Choduń, która przystępując do systematycznego omówienia dyrektyw wykładni językowych w koncepcji derywacyjnej wskazuje:

[w]ydawać by się mogło, że stosowanie [...] dyrektywy interpretacyjnej [bazującej na definicjach legalnych – M.Z.] jest najprostsze, zarówno literatura prawnicza, jak i praktyka orzecznicza wskazują jednak na coś zgoła innego (Choduń, 2018, s. 195).

Analiza zawarta w niniejszym tekście służyć ma wykazaniu, że na gruncie derywacyjnej koncepcji wykładni prawa można dokonać doprecyzowania granic wykładni definicji legalnych w taki sposób, by uwzględnić szereg argumentów A. Bielskiej-Brodziak. Finalnie jednak słabsza teza holizmu interpretacyjnego w odniesieniu do

5 Zauważmy, że w cytowanym fragmencie autorka bierze „językowe znaczenie” w cudzysłów, co wyraźnie sygnalizuje, że jest ona w gruncie rzeczy zwolenniczką silnej tezy holizmu interpretacyjnego, przy której wiele reguł derywacyjnej koncepcji wykładni prawa jest bezprzedmiotowych. Niemniej autorka wchodzi w rzeczową polemikę z poglądem M. Zielińskiego, a w przywoływanej argumentacji posługuje się wziętym w cudzysłów terminem na zasadzie cytatu – polemiki z odrzucanym poglądem. W ten sposób stara się pokazać, że nawet na gruncie założeń koncepcji derywacyjnej niemożliwe jest zrealizowanie (P) reguły 41.

definicji legalnych jest przeze mnie odrzucana na rzecz słabszej tezy formalizmu w interpretacji definicji legalnych⁶.

Słabsza teza formalizmu w interpretacji definicji legalnych głosi, że uzyskanie w drodze wykładni językowo jednoznacznej architektury konotacji nazwy zdefiniowanej jest niekiedy możliwe i w takim przypadku jest to zawsze w pełni adekwatna architektura konotacji tejże nazwy.

Przyjrzyjmy się systematycznie, co głosi ta teza.

II. ARCHITEKTONIKA KONOTACJI NAZWY

Przed przystąpieniem do wykładu tytułowych kwestii warto zaznaczyć, że prezentowane ujęcie ma analogon w teorii czynności konwencjonalnych Stanisława Czepity (1996). Autor ten znany jest z konstrukcji tzw. konotacyjnej koncepcji reguł konstytutywnych czynności konwencjonalnych. Idea tej koncepcji polega na poszukiwaniu w treści nazw określających czynności konwencjonalne charakterystyk zasługujących na miano konstytutywnych dla tych czynności. Analogicznie, moim celem w dalszym wywodzie jest znalezienie w konotacji nazw posiadających definicję legalną charakterystyk objętych słabszą tezą formalizmu w ich interpretacji. By to osiągnąć, potrzebne jest użycie kilku terminów semiotycznych.

Desygnat nazwy N jest to przedmiot, o którym trafnie można orzec, że jego znakiem jest nazwa N (Ziemiński, 2009, s. 27; zob. też Zajęcki, 2012, s. 24).

Denotacja nazwy N (inaczej: zakres nazwy N) jest to zbiór wszystkich desygnatów nazwy N (Ziemiński, 2009, s. 32; zob. też Zajęcki, 2012, s. 25).

Konotacja nazwy N (inaczej: treść nazwy N) jest to taki zespół cech, na podstawie którego osoba używająca danej nazwy N we właściwy dla danego języka sposób gotowa jest uznać jakiś dowolny

⁶ Na marginesie wspomnę, że proponowane tu ujęcie różni się od ujęcia A. Malca (2000). Autor ten również wskazuje na granice w wykładni definicji legalnych, lecz ostateczną instancją poprawności wykładni jest dla niego kryterium pozajęzykowe (wykładnia funkcjonalna). Dlatego ujęcie przywołanego autora zakłada umiarkowany holizm w interpretacji definicji legalnych.

przedmiot za desygnat tej nazwy (Ziemiński, 2009, s. 30; zob. też Zajęcki, 2012, s. 25).

Gdy charakteryzujemy konotację nazwy wskazując cechy, które łącznie występując w przedmiocie przesądzą o byciu przezeń desygnatem nazwy, mówimy, że w konotacji nazwy występuje wiązka cech (Zajęcki, 2012, s. 25)⁷. Gdy charakteryzujemy konotację nazwy wskazując cechy tak, że wystąpienie choćby jednej cechy w przedmiocie przesądza o byciu przezeń desygnatem nazwy, wówczas mówimy, że w konotacji nazwy występuje pęk cech (tamże)⁸.

Wiązki i pęki cech mogą być składane w coraz bardziej skomplikowane struktury, tworzące coraz bogatsze konotacje nazw. Ogólny schemat układu cech w wiązki i pęki nazywać będą architekturą konotacji nazwy *N* (Zajęcki, 2012, s. 25). Przyjrzyjmy się temu pojęciu systematycznie, najpierw w zapisie symbolicznym, a następnie na przykładach.

* * *

Elementy architektury konotacji oznaczać będą wielkimi literami alfabetu łacińskiego:

A, B, C, ...

A₁, A₂, A₃, ...

Operacje składania elementów architektury konotacji w wiązki oznaczać będą symbolem „&”. Operacje składania elementów architektury konotacji w pęki oznaczać będą symbolem „+”. Przykładowe symboliczne zapisy architektur⁹:

-
- 7 Gdy definiujemy predykat (a nie nazwę, jak w niniejszym tekście), odpowiednikiem strukturalnym wiązki cech jest koniunkcja zdań występująca w definiensie (Patryas, 1997, s. 33–34).
 - 8 Gdy definiujemy predykat, odpowiednikiem strukturalnym pędu cech jest alternatywa zdań występująca w definiensie (Patryas, 1997, s. 46–47).
 - 9 Formalna definicja architektury konotacji powinna mieć postać definicji indukcyjnej. Nie przedstawiam jej tutaj, gdyż należałoby w niej uwzględnić komplikacje wynikające z istnienia architektur częściowych (patrz dalej), co nie jest celem niniejszego opracowania.

A
 $A_1 \& A_2 \& \dots \& A_n$
 $A_1 + A_2 + \dots + A_n$
 $(A_1 + A_2 + \dots + A_n) \& (B_1 + B_2 + \dots + B_m)$
 $(A_1 \& A_2 \& \dots \& A_n) + (B_1 \& B_2 \& \dots \& B_m)$
 itp.

Zastosowane symbole „&” oraz „+” nie są – trzeba to podkreślić – ani działaniami arytmetycznymi, ani spójnikami logicznymi rachunku zdań, ani działaniami iloczynu i sumy zbiorów, lecz operatorami właściwymi prezentowanej tu szkicowo formalnej analizy treści nazw¹⁰. Każdy element w architektonice konotacji może wystąpić jako charakterystyka pozytywna – jak w powyższych przykładach – albo jako charakterystyka negatywna – brak danej cechy lub zespołu cech. Przykładowo:

nie-A
 nie- $(A_1 \& A_2 \& \dots \& A_n)$
 nie- $(A_1 + A_2 + \dots + A_n)$
 itp.

Przyjrzyjmy się przykładom, najpierw z ogólnego języka polskiego, a następnie z języka prawniczego i prawnego.

Przykłady

Według *Słownika języka polskiego* PWN sztuciec to nóż, widelec lub łyżka. Nazwa „sztuciec” ma w myśl tej definicji słownikowej architektonikę konotacji o postaci pęku:

10 Marginesowo zauważmy, że to, jak wyobrazimy sobie reprezentacje ontologiczne obiektów charakteryzowanych poprzez wskazanie ich architektoniki konotacji, zależy od przyjmowanej teorii ontologicznej. Inaczej formuły te będą rozumiane przez substancjalistę, a inaczej przez zwolennika wiązkowej teorii przedmiotów. W pracy (Zajęcki, 2017) zastosowałem atrybutywistyczne pojmowanie przedmiotów. W tym ujęciu architektonika konotacji o postaci $A_1 \& A_2$ konstituuje sytuację charakteryzującą się tym, że występują w niej obie cechy A_1 oraz A_2 . W przypadku architektoniki $A_1 + A_2$ konstituuwana nią sytuacja charakteryzuje się tym, że występuje w niej przynajmniej jedna z cech A_1 lub A_2 . Por. też (Brożek, 2006, s. 34, przyp. 42).

$N + W + L,$

gdzie N stoi za „bycie nożem” (ściślej: bycie obiektem charakteryzującym się cechą „nożowości”)¹¹, W – „bycie widelcem, a L – „bycie łyżką”.

Art. 2 pkt 41a ustawy Prawo o ruchu drogowym¹² definiuje termin „autobus szkolny” jako „autobus przeznaczony do przewozu dzieci do szkoły, barwy pomarańczowej, oznaczony z przodu i z tyłu prostokątnymi tablicami barwy białej, z napisem barwy czarnej «autobus szkolny»”.

Oznaczmy: A_1 : bycie autobusem, A_2 : bycie przeznaczonym do przewozu dzieci do szkoły, A_3 : bycie barwy pomarańczowej, A_4 : bycie oznaczonym z przodu prostokątnymi tablicami barwy białej, z napisem barwy czarnej „autobus szkolny”, A_5 : bycie oznaczonym z tyłu prostokątnymi tablicami barwy białej, z napisem barwy czarnej „autobus szkolny”. Architektonika konotacji nazwy „autobus szkolny” ma schematyczną postać wiązki:

$A_1 \& A_2 \& A_3 \& A_4 \& A_5$

Architektonikę konotacji w postaci pęku posiada nazwa „ruch kierowany” zdefiniowana w prawie o ruchu drogowym (art. 2 pkt 24) jako „ruch otwierany i zamykany za pomocą sygnalizacji świetlnej albo przez uprawnioną osobę”. Oznaczmy: A_1 : bycie ruchem otwieranym i zamykanym za pomocą sygnalizacji świetlnej, A_2 : bycie ruchem otwieranym i zamykanym przez uprawnioną osobę. Architektonika konotacji nazwy „ruch kierowany” ma schematyczną postać pęku:

$A_1 + A_2$

Podajmy jeszcze bardziej złożony przykład architektoniki konotacji nazwy posiadającej definicję legalną w polskim tekście prawnym

11 Tylko w tym miejscu podaję *explicit* sposób odczytywania formuł A, B, C, ... W dalszych przykładach ograniczam się do nieformalnego wskazywania treści wskazywanych zapisem symbolicznym.

12 Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.).

(Zajęcki, 2012, s. 33–34)¹³. Art. 3 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁴ zawiera definicję zabytku: „zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Wprowadźmy następujące oznaczenia: B_1 : bycie rzeczą ruchomą, B_2 : bycie rzeczą nieruchomą, B_3 : bycie częścią rzeczy, B_4 : bycie zespołem rzeczy, C_1 : bycie dziełem człowieka, C_2 : bycie związanym z działalnością człowieka, D_1 : bycie świadectwem minionej epoki, D_2 : bycie świadectwem minionego zdarzenia, E_1 : bycie wartym zachowania, gdyż leży to w interesie społecznym z uwagi na posiadaną wartość historyczną, E_2 : bycie wartym zachowania, gdyż leży to w interesie społecznym z uwagi na posiadaną wartość artystyczną, E_3 : bycie wartym zachowania, gdyż leży to w interesie społecznym z uwagi na posiadaną wartość naukową.

Architektonika konotacji nazwy „zabytek” ma schematyczną postać:

$$(B_1 + B_2 + B_3 + B_4) \& (C_1 + C_2) \& (D_1 + D_2) \& (E_1 + E_2 + E_3)$$

* * *

Znanym praktyce prawniczej i budzącym ciągle powracające kontrowersje zagadnieniem jest rozróżnianie alternatywy rozłącznej od alternatywy nierozłącznej. Gdy znamy architektonikę konotacji nazwy, możemy od razu rozstrzygnąć, czy spójnik „lub” użyty do scharakteryzowania treści nazwy wyraża alternatywę nierozłączną, czy rozłączną. W przypadku, gdy architektonika konotacji ma postać zwykłego pęku $A + B$, odpowiednikiem logicznym tej architektoniki jest alternatywa zwykła (nierozłączna). Gdy chcemy

13 Przywołując przykład zachowuję notację z cytowanej publikacji (Zajęcki, 2012), w której rekonstruuje architektonikę konotacji w dwóch krokach (architektonika wyidealizowana i architektonika skonkretyzowana).

14 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2021 r. poz. 710).

scharakteryzować nazwę przy użyciu pęku cech rozłącznych, architektonika konotacji przybierze bardzo charakterystyczną postać: (A & nie-B) + (nie-A & B).

* * *

W literaturze prawniczej wskazano na problem z używaniem w roli definicji legalnych definicji warunkowych (Patryas, 1997, s. 88 nn; Kosińska, 2018). Zauważmy, że z semiotycznego punktu widzenia problem definicji warunkowych pojawia się z uwagi na trudność w adekwatnym zinterpretowaniu definiensa tak, by był on zakresowo równy z definiendum. Rudolf Carnap rozwiązał ten problem klasycznie, proponując używanie definicji cząstkowej (nierównościowej) (Patryas, 1997, s. 73 nn; Kosińska, 2018, s. 105). Nie ulega wątpliwości, że polskie Zasady techniki prawodawczej¹⁵ (dalej w tekście: ZTP) preferują definicje równościowe dla potrzeb definiowania w tekście prawnym (Kosińska, 2018, s. 114). Zarazem jednak wprost wskazuje się w ZTP, że możliwe jest wprowadzenie do tekstu prawnego również definicji cząstkowej (a więc nierównościowej).

W literaturze prawniczej analizę semiotyczną definicji cząstkowych prowadzi się przyjmując na ogół, że definiowane wyrażenie jest predykatem¹⁶. W dalszych analizach zajmować się będą wyłącznie przypadkami, gdy definiowanym wyrażeniem jest nazwa (por. analogicznie Choduń, 2018, s. 202). Warto w tym miejscu poświęcić chwilę uwagi na pokazanie, że dla potrzeb analizy granic wykładni definicji legalnych nie ma znaczenia, czy definiujemy predykat, czy nazwę. Rozpatrzmy przykład analizowany przez Kamilę Kosińską (2018, s. 103).

(DP) Przedmiot jakiś jest rozpuszczalny w wodzie zawsze i tylko, jeżeli przedmiot ten tworzy z wodą mieszaninę jednorodną (roztwór).

Definiowany jest tutaj predykat „być przedmiotem rozpuszczalnym w wodzie”. Możemy jednak bez uszczerbku dla apragmatycznych

15 Załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2016 r. poz. 283).

16 Por. uwagę W. Patryasa (1997, s. 23): „W języku [nauk prawnych] pierwszoplanową rolę muszą odgrywać predykaty jedno- i wieloargumentowe”.

reguł znaczeniowych zawartych w definicji (DP) przekształcić ją w definicję nazwy „przedmiot rozpuszczalny w wodzie” (dla czytelności podaję tę definicję w stylizacji słownikowej):

(DN) „Przedmiot rozpuszczalny w wodzie” znaczy tyle co „przedmiot tworzący z wodą mieszaninę jednorodną (roztwór)”.

Zgadając się ogólnie z poglądem Wojciecha Patryasa (1997, s. 23), iż dla potrzeb ścisłego rekonstruowania języka naukowego (np. języka nauk prawnych) najkorzystniejsze jest definiowanie predykatów tego języka, porzestaną dalej na rekonstruowaniu architektоники konotacji nazw posiadających definicje legalne. Czytelników zainteresowanych zagadnieniem przekształcania definicji nazw w definicje predykatów odsyłam do literatury (Patryas 1997, s. 24 nn).

Powstaje pytanie, jak wygląda architektоника konotacji nazwy zdefiniowanej cząstkowo. Pokażę to na przykładzie sformułowanej wyżej (DN). Oznaczając: P – bycie przedmiotem, W – bycie włożonym do wody, R – tworzenie z wodą mieszaniny jednorodnej (roztworu), mamy:

jeśli W, to (P & R).

Jest to architektоника cząstkowa konotacji definiowanej nazwy, gdyż dotyczy ona wyłącznie przedmiotów włożonych do wody – pojawia się element warunkowy. Zwrot „jeśli, ... to ...” nie jest, rzecz jasna, spójnikiem implikacji, ale jego odpowiednikiem w szkicowanej tutaj formalnej analizie treści nazw. Pytanie o to, jaki jest ontologiczny status obiektów charakteryzowanych warunkowo, jest bardzo trudne i wymagałoby osobnych rozważań¹⁷. Określenie relacji pomiędzy pojęciami definicji cząstkowej i cząstkowej architektоники konotacji nazwy może okazać się praktycznie skomplikowane, gdyż należy w analizie uwzględnić trzy okoliczności:

17 Odwołując się do idei atrybutywizmu przedstawionych w pracy (Zajęcki, 2017), można zinterpretować reprezentację ontologiczną obiektów konstytuowanych architektоникą konotacji „jeśli W, to P” jako dwie sytuacje: jedną, która charakteryzuje się współwystąpieniem cech W oraz P, oraz drugą – fikcyjną (w technicznym sensie tego słowa), w której brak cechy W, a cecha P występuje jako neutrum (cecha o realizacji nieokreślonej).

1. Czy element warunkowy w architektonice konotacji ma charakter pozytywny czy negatywny?
2. Czy element warunkowy w architektonice konotacji wskazuje na nowe treści konstytutywne nazwy, czy też wskazuje na treści konsekwentne ze względu na treści już ujawnione w architektonice?
3. Czy element warunkowy w architektonice konotacji rozbudowujemy poprzez rozbudowę wiązki, czy rozbudowę pęku własności?

Komentując punkt trzeci zauważmy, że element warunkowy w architektonice konotacji może być rozbudowywany w wiązki i pęki na tych samych zasadach co architektonika bezwarunkowa, przykładowo:

jeśli ($W + X$), to ($P \& R$).

W tym przypadku architektonika cząstkowa uwzględniałaby jakiś inny (X), alternatywny względem włożenia do wody, sposób wykonania testu rozpuszczalności przedmiotu. Ustalenie to ma dużą doniosłość praktyczną, gdyż podążając za ideą Tadeusza Pawłowskiego wykorzystaną przez W. Patryasa, takie architektoniki cząstkowe zawierające pęk cech w elemencie warunkowym można zinterpretować jako charakterystyki nazwy posiadającej rodzinę znaczeń (Patryas, 1997, s. 84–87).

Podobnie w przypadku (hipotetycznego, nieznanego mi w polskim tekście prawnym) użycia w definicji legalnej spójnika „i” w znaczeniu syntetyzującym (A i B razem wzięte są C, chociaż ani A, ani B z osobna wzięte nie są C) (Zeifert, 2019, s. 187), architektonikę konotacji można przedstawić jako architektonikę cząstkową:

jeśli ($A \& B$), to C.

* * *

Na zakończenie rozważań semiotycznych chwilę uwagi poświęćmy problematyce konotacji niepełnych. Jednym z praktycznie ważniejszych rozróżnień w teorii definiowania jest rozróżnienie definicji zakresowych pełnych i niepełnych. Omawiając definicje warunkowe

wskazałem na fakt, że są to definicje nierównościove. W praktyce obrotu prawnego spotykamy definicje legalne, które są nierównościove, jednak ich niepełność zakresowa jest sygnalizowana nie okresem warunkowym, ale zwrotem „w szczególności” (lub równoważnym) (zob. Choduń, 2018, s. 206 nn).

Założmy, że definicja legalna nazwy *A* ma postać słowną „*A* są to w szczególności *B* lub *C* lub *D* lub *E*”. Architektonika konotacji nazwy *A* ma postać:

$B + C + D + E + \text{ALIA}$,

gdzie ALIA stoi za zespół cech nieujawnionych *explicite* w definicji niepełnej nazwy *A*. Ogólnie, każda niepełna architektonika konotacji ma postać EXPL + ALIA, gdzie EXPL to układ wiązek/pęków cech ujawnionych w definicji *explicite*, a ALIA to zespół cech nieujawnionych *explicite* w definicji.

III. DEFINICJE LEGALNE *SENSU STRICTO*

Definicje legalne są definicjami nominalnymi, gdyż podają charakterystyki znaczenia nazw języka prawnego, a nie charakterystyki ich desygnatów. Przyjmuję to stwierdzenie za niekontrowersyjne i dobrze ugruntowane w polskim piśmiennictwie teoretycznoprawnym przez W. Patryasa (1997, s. 103–107).

W literaturze funkcjonuje zaproponowane przez Andrzeja Malca rozróżnienie na definicje legalne *sensu stricto* i *sensu largo*. Definicje legalne *sensu largo* są to wszystkie te fragmenty tekstu prawnego, które dookreślają dane pojęcie występując w tekście prawnym (por. Bielska-Brodziak, 2008b, s. 162–163; Choduń, 2018, s. 198–199). Tak pojemne zakreślenie sensu definicji legalnych jest kłopotliwe, bo w zależności od poglądu danych autorów na właściwości języka prawnego różne fragmenty tekstu prawnego uzyskiwałyby w ich oczach przymiot definicji legalnej¹⁸. Co więcej, z uwagi na techniki rozczłonkowania syntaktycznego i treściowego norm w przepisach,

¹⁸ Por. pogląd K. Kosińskiej: „umieszczenie określenia w odpowiednim kontekście stanowi formę jego zdefiniowania” (Kosińska, 2018, s. 113).

definicje legalne *sensu largo* mogłyby być (i w praktyce bywają) mocno „rozstrzelone” w tekście prawnym (według plastycznego określenia Kamili Kosińskiej, 2018, s. 117). W granicznym przypadku – także prezentowanym w polskiej literaturze – definicją legalną byłby po prostu cały tekst prawny (rozumiany jako maksymalny kontekst językowy dla każdego użytego przez prawodawcę w tekście prawnym wyrażenia).

Definicją legalną *sensu stricto* jest, w ujęciu A. Malca, wyrażenie, które prawodawca zamieścił w tekście prawnym w celu ustalenia znaczenia danego zwrotu (Kosińska, 2018, s. 111). K. Kosińska zwraca uwagę na fakt, że literalnie odczytana propozycja A. Malca zmusza do uznania za definicję legalną fragmentu tekstu prawnego zredagowanego według wskazań § 146 ust. 2 ZTP¹⁹. Autorka trafnie zauważa, że jest to niezgodne z intuicyjnym pojmowaniem definicji legalnych *sensu stricto* (Kosińska, 2018, s. 111), których bezpośrednim celem ma być ustalanie znaczenia zwrotów, a nie jedynie dodatkowe, kontekstowe dookreślanie znaczenia. Wskazany przypadek scharakteryzowałbym używając terminologii, którą wprowadziłem i szczegółowo analizuję w innych tekstach (zob. Wróblewski & Zajęcki, 2017, 2021) następująco: § 146 ust. 2 ZTP ostrzega legislatorów przed wprowadzaniem zbędnych definicji legalnych – zbędnych z tego powodu, że wskazywałyby na znaczenie zwrotu raz tylko użytego w tekście prawnym, a którego znaczenie jest w danym, jedynym kontekście użycia jednoznaczne.

W praktyce spotkać można w tekście prawnym przypadki trudne do zakwalifikowania. W ustawie o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych²⁰ znajdujemy klasyczny słowniczek (art. 3 ust. 1), zaczynając się od słów „Przez użyte w ustawie określenia należy rozumieć...”. Znajdujemy jednak również art. 36, zaczynający się od słów „Ustala się następujące rodzaje obiektów hotelarskich...”. W obu przypadkach znajdujemy wiele definicji nazw. W przypadku art. 3 ust. 1 nie ulega wątpliwości,

19 „Jeżeli określenie wieloznaczne występuje tylko w jednym przepisie prawnym, jego definicję formułuje się tylko w przypadku, gdy wieloznaczności nie eliminuje zamieszczenie go w odpowiednim kontekście językowym” (ZTP, § 146 ust. 2).

20 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 2211).

że są to definicje legalne *sensu stricto* terminów, takich jak „przewodnik turystyczny”, „pilot wycieczek” itp. W art. 36 otrzymujemy szereg określeń nazw, takich jak „hotel”, „motel” itp. Nie są to definicje legalne *sensu stricto* i uważam, że nie powinny podlegać specjalnym regułom wykładni. Argumentem praktycznym za takim przesądzeniem jest spostrzeżenie, iż biorąc pod uwagę bardzo rozbudowane rozporządzenie wykonawcze do przywołanej ustawy i jego załączniki²¹, art. 36 jest przepisem centralnym, wskazującym na kilka najważniejszych cech desygnatów nazwy „hotel” (i innych w nim wymienionych). Do pełnego odtworzenia architektoniki konotacji trzeba by jednak uwzględnić całe mnóstwo przepisów modyfikujących, które są zawarte w rozporządzeniu wykonawczym i jego załącznikach²². W efekcie – bez wątpienia wbrew intuicji, że rolą definicji legalnych jest chronienie ważnych fragmentów tekstu prawnego przez zbyt liberalnymi zabiegami interpretacyjnymi – status definicji legalnej miałyby bardzo rozbudowane załączniki do rozporządzenia wykonawczego. Nie taki był zamysł prawodawcy. Zamysłem jest, jak sądzę, skrócenie wyrażeń języka wypowiedzi (i w konsekwencji także opisu) czynności performatywnych, co pokazuje W. Patryas precyzyjnie rekonstruując definicję predykatu „*x w t zaszeregowuje y jako pole biwakowe*” (2005, s. 97–98).

Interpretator może też mieć czasami problem z odróżnieniem definicji legalnych od wyrażeń wprowadzających rozwinięcia skrótów do tekstu prawnego (zob. Choduń, 2018, s. 203–204 i podane tam przykłady).

Architektonika konotacji może być rekonstruowana dla każdej nazwy, także takiej, która w języku prawnym ma wyłącznie definicję legalną *sensu largo*. Dla potrzeb sformułowania dyrektyw interpretacyjnych realizujących słabszą tezę formalizmu w interpretacji

21 Obwieszczenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 26 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie (Dz.U. z 2017 r. poz. 2166).

22 Por. analizę W. Patryasa (2005, s. 98), gdzie autor podejmuje się jedynie szkiecowo uwzględnić elementy architektoniki konotacji nazwy „pole biwakowe” i wspomina *en passant*, że w dla nazwy „hotel” należałoby uwzględnić prawie 100 [sic!] wymogów.

definicji legalnych warto się jednak ograniczyć do definicji legalnych *sensu stricto*. Podążając za A. Choduń, przyjmę, że

definicją legalną jest definicja znajdująca się w tekście aktu prawnego (aktu normatywnego) w postaci jednego zdania, fragmentu zdania czy kilku zdań, opatrzonej odpowiednią jednostką redakcyjną (Choduń, 2018, s. 201).

Powód, dla którego zakreślam tak restrykcyjnie sens ścisły definicji legalnych, ma charakter czysto pragmatyczny, który stanie się jasny po zaproponowaniu dyrektyw interpretacji definicji legalnych. Dla definicji legalnych *sensu largo* kryterium uznawania ich językowej jednoznaczności staje się na tyle nieostre, że traci całkowicie walor heurystyczny. Zabiegi rekonstrukcyjnej fazy wykładni prawa nie mają charakteru czysto językowego i bardzo często opierają się na technikach właściwych wykładni operatywnej. Tylko dla wyrażen języka prawnego o bardzo sformalizowanej strukturze (wyznaczonej przez ZTP i, ewentualnie, niebudzące żadnej wątpliwości praktyki legislacyjnej²³) można zasadnie twierdzić, że wykładnia abstrakcyjna będzie zawsze wystarczająca do odtworzenia danej architektury konotacji.

M. Zieliński formułuje następującą regułę interpretacyjną (2017, s. 293):

(P) REGUŁA 4: W przypadku odnalezienia definicji legalnej należy ustalić, czy jest to definicja treściowa, czy zakresowa.

Proponowana w mniejszym tekście analiza architektury konotacji nazw sprawia, że rozróżnianie definicji zakresowych i treściowych traci teoretyczną doniosłość. W moim ujęciu interpretator zawsze musi dokonać zabiegu rekonstrukcyjnego i, niezależnie od szaty słownej definicji legalnej, odtworzyć jej architekturę konotacji. Dla potrzeb praktycznych można dodać do (P) wskazówki 12 dodatkowe dyrektywy interpretacyjne.

23 Taką niebudzącą większych kontrowersji praktyką legislacyjną jest stosowanie definicji nawiasowych w kodeksie cywilnym. Już jednak rozszerzanie analizy na wszelkie typy wtrąceń nawiasowych byłoby w świetle praktyki orzeczniczej ryzykowne (zob. Zeifert, 2019, s. 228–229).

(P) Wskazówka 12*:

- 1) Definicja o strukturze językowej „ $A = B$ o cechach C ” ustala architekturę konotacji nazwy A o postaci „ $B \& C$ ”.
- 2) Definicja o strukturze językowej „ $A = B$ lub C lub D lub E ” ustala architekturę konotacji nazwy A o postaci „ $B + C + D + E$ ”.

W trakcie prezentacji szczegółowych problemów związanych z wykładnią definicji legalnych jasne stanie się, że (P) Wskazówka 12* okazuje się być dość słabym narzędziem interpretacyjnym, gdyż polski prawodawca korzysta często z bardziej skomplikowanych struktur językowych przy redagowaniu definicji legalnych. Na marginesie dodajmy, że M. Zieliński dużo uwagi poświęca praktycznie doniosłemu problemowi rozróżniania definicji zakresowych pełnych i niepełnych. W niniejszym tekście nie ma miejsca na szczegółowe przeanalizowanie problemów z tym związanych, zasygnalizuję więc jedynie, że co do zasady zgadzam się z ustaleniami M. Zielińskiego, jednak niektóre szczegółowe wskazówki interpretacyjne²⁴ wymagałyby precyzyjnego sparafrazowania w terminologii architektonik konotacji.

IV. KONKLUZJE I PERSPEKTYWY DALSZYCH BADAŃ

W tekście przedstawiłem podejścia formalistyczne i holistyczne do wykładni definicji legalnych. Maciej Zieliński przyjął w derywacyjnej koncepcji wykładni prawa silną tezę formalizmu w interpretacji definicji legalnych. Krytykująca to ujęcie Agnieszka Bielska-Brodziak proponuje przyjęcie słabszej tezy holizmu w interpretacji definicji legalnych. Główna teza artykułu głosi, że możliwe jest zbliżenie perspektyw formalizmu i holizmu interpretacyjnego w sporze o wykładnię definicji legalnych. Stanowisko to nazwałem słabszą tezą formalizmu w interpretacji definicji legalnych.

W ujęciu opisowym osłabiony formalizm w interpretacji definicji legalnych opiera się na twierdzeniu, że niekiedy możliwe jest odтворzenie językowo jednoznacznej architektoniki konotacji nazwy

²⁴ Dotyczy to zwłaszcza bardzo skomplikowanej (P) wskazówki 14 (por. Choduń, 2018, s. 211–212).

zdefiniowanej i jest to wtedy ustalenie niepodlegające żadnym poza-językowym modyfikacjom. Innymi słowy, językowo jednoznaczne ukształtowanie przez prawodawcę w definicji legalnej architektoniki konotacji jest granicą wykładni definicji legalnych. Z punktu widzenia ortodoksyjnie pojmowanej derywacyjnej koncepcji wykładni prawa (silny formalizm w interpretacji definicji legalnych) kompromisowość zaproponowanego ujęcia polega na dopuszczeniu wykładni funkcjonalnej (1) dla potrzeb ujednocznienia architektoniki konotacji nazwy definiowanej oraz (2) celem modyfikacji znaczenia poszczególnych elementów architektoniki konotacji nazwy posiadającej definicję legalną. W praktyce obrotu prawnego umożliwia to naprawienie w drodze wykładni rozszerzającej/zwężającej niektórych (często wynikających po prostu z błędu legislacyjnego) przypadków funkcjonowania definicji legalnych ewidentnie burzących założenie o racjonalności aksjologicznej prawodawcy. Z punktu widzenia prezentowanego przez A. Bielską-Brodziak (holizm w interpretacji definicji legalnych) zabiegi interpretacyjne na definicjach legalnych mają granicę. Definicje legalne korzystają z pewnego „kredytu zaufania” do racjonalności językowej prawodawcy i wprowadzania definicji legalnych w celu ograniczenia pola możliwych zabiegów interpretacyjnych na wybranych przez prawodawcę terminach tekstu prawnego. W praktyce oznacza to, że legislator dysponuje narzędziem zabezpieczającym wyróżnione fragmenty tekstu prawnego przed stosowaniem na nich w obrocie prawnym wykładni pozajęzykowej.

W tekście ograniczyłem analizy do definicji legalnych *sensu stricto* (inaczej: do elementów polskiego tekstu prawnego, które powszechnie i niekontrowersyjnie uznawane są za definicje legalne). Uważam, że tylko w takich przypadkach zasadne jest ograniczanie interpretatora definicji legalnych słabszą tezą formalizmu.

Pamiętać należy, że na problem funkcji definicji legalnych w polskim tekście prawnym patrzeć można z punktu widzenia interpretatora lub legislatora. W polskiej kulturze prawnej zakłada się na poziomie analizy teoretycznej korespondencję dyrektyw redagowania i interpretowania tekstu prawnego. Gdy patrzymy na realne kształtowanie się treści dyrektyw wykładni, okazuje się, że zachodzi zjawisko sprzężenia zwrotnego – praktyki legislacyjne wpływają na praktyki interpretacyjne i na odwrot. Ponieważ aktualnie w polskiej kulturze prawnej nie ma konsensusu co do granic wykładni definicji

legalnych, konieczne jest równoległe doskonalenie dobrych praktyk legislacyjnych w zakresie redagowania definicji legalnych oraz formułowanie coraz bardziej uszczegółowionych opisowych i normatywnych koncepcji wykładni definicji legalnych.

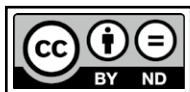
Wskazane wyżej postulaty uzasadniają potrzebę kontynuacji przedmiotowych badań. W pierwszej kolejności należy przełożyć opisową słabszą tezę formalizmu w wykładni definicji legalnych na dyrektywy koncepcji normatywnych, w tym w szczególności dokonać poszerzenia i (w razie potrzeby) skorygowania M. Zielińskiego i A. Choduń ujęcia zasad, reguł i wskazówek dotyczących wykładni definicji legalnych na gruncie derywacyjnej koncepcji wykładni prawa.

BIBLIOGRAFIA

- Bielska-Brodziak, A. (2008a). Pułapka jednoznaczności. W Z. Tobor, C. Bartysz (Red.), *Studia z wykładni prawa* (s. 11–29). Bydgoszcz: Wydawnictwo Branta.
- Bielska-Brodziak, A. (2008b). Kłopoty z definicjami legalnymi. W O. Bogucki, S. Czepita (Red.), *System prawy a porządek prawny* (s. 159–174). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Brożek, A. (2006). *Principia musica. Logiczna analiza terminologii muzycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Choduń, A. (2018). *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Czepita, S. (1996). *Reguły konstytutywne a zagadnienia prawoznawstwa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kosińska, K. (2018). Definicje cząstkowe w prawie. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 80(4), 103–118.
- Malec, A. (2000). *Zarys teorii definicji legalnych*. Warszawa: Philomath.
- Patryas, W. (1997). *Definiowanie pojęć prawnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Wróblewski, B., & Zajęcki, M. (2017). O normatywności, redundantności i zbędności przepisów prawnych. *Przegląd Sejmowy*, 4(142), 125–141.
- Wróblewski, B., & Zajęcki, M. (2021). O normatywności, redundantności i zbędności przepisów prawnych, Część druga: typologia przepisów. *Przegląd Sejmowy*, 2(163), 181–221.
- Zajęcki, M. (2012). Definiowanie pojęć podstawowych prawa kultury w kontekście zasad wykładni prawa polskiego. W A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski (Red.), *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

- Zajęcki, M. (2017). *Aksjologiczna interpretacja prawa (studium z metodologii i teorii prawa)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Zeifert, M. (2019). *Gramatyka przepisu jako przesłanka decyzji interpretacyjnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Zieliński, M. (2017). *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Ziemiński, Z. (2009). *Logika praktyczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

ARTYKUŁY VARIA

VARIA ARTICLES

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

MAŁGORZATA REMBIASZ

<http://orcid.org/0000-0001-6605-4499>
Politechnika Poznańska
malgorzata.rembiasz@put.poznan.pl

PAULINA SIEMIENIAK

<http://orcid.org/0000-0002-0910-3394>
Politechnika Poznańska
paulina.siemieniak@put.poznan.pl

DOI: 10.35765/HP.2134

Postrzeganie ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej w dobie pandemii COVID-19

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem naukowym artykułu jest ocena postrzegania ryzyka działalności gospodarczej przez młodych ludzi – potencjalnych przedsiębiorców. Analiza literatury przedmiotu i wyniki badań dotyczących konsekwencji pandemii COVID-19 dla polskiej gospodarki skłoniły autorki do podjęcia próby zbadania postaw wobec przedsiębiorczości, które mogą w znaczącym stopniu decydować o rozwoju sektora MSP w Polsce w najbliższej przyszłości.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Ryzyko jest nieodłącznym elementem prowadzenia działalności gospodarczej, którego nie można wyeliminować ani uniknąć. Pandemia COVID-19 wpłynęła na niemal wszystkie obszary życia ludzkiego. W części teoretycznej posłużono się analizą krytyczną literatury przedmiotu. W części empirycznej zastosowano metodę internetowych badań ankietowych studentów niepublicznej uczelni o profilu ekonomicznym.

PROCES WYWODU: W pierwszej części scharakteryzowano definicję ryzyka, a następnie zastosowane w artykule metody badawcze. W części drugiej opisano teoretyczne problemy dotyczące: ogólnego rozumienia znaczenia ryzyka, pojęcia ryzyka w działalności gospodarczej i klasyfikacji jego źródeł, doświadczenia niepewności przedsiębiorcy, powiązania ryzyka z zagrożeniem, postaw ludzkich wobec ryzyka w kontekście pandemii COVID-19. W kolejnej części zaprezentowano wyniki badań empirycznych na temat postrzegania ryzyka przez potencjalnych przedsiębiorców. Ostatnią część artykułu stanowi

Sugerowane cytowanie: Rembiasz, M., i Siemieniak, P. (2021). Postrzeganie ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej w dobie pandemii COVID-19. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 91–106. DOI: 10.35765/HP.2134.

podsumowanie analizy literatury przedmiotu oraz badań własnych, a także proponowane kierunki przyszłych badań.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wyniki badań empirycznych dowiodły, że stosunkowo duża grupa respondentów, bo aż 48,8%, była zainteresowana prowadzeniem własnej firmy. Ponadto aż 60,9% badanych stwierdziło, że pandemia nie wpłynęła na ich plany związane z założeniem własnej firmy. Co istotne, ponad 70% badanych oceniło prowadzenie własnej firmy jako ryzykowne, a mimo to planuje świadomie podjąć takie ryzyko.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Autorki uważają, że warto wzmocnić postawy przedsiębiorcze młodych ludzi. Odpowiednią rekomendacją dla twórców programów kształcenia w tym zakresie wydaje się konieczność akcentowania tematu ryzyka w edukacji ekonomicznej studentów. Wyniki przeprowadzonych badań dają nadzieję, że dzięki pracy młodych ludzi, posiadających umiejętność adekwatnego reagowania na trudne warunki zewnętrzne, sektor MSP ma szansę na pokonanie negatywnych skutków pandemii.

SŁOWA KLUCZOWE:

ryzyko, przedsiębiorczość, pandemia COVID-19

Abstract

PERCEPTION OF BUSINESS RISK IN THE TIME
OF THE COVID-19 PANDEMIC

RESEARCH OBJECTIVE: The scientific aim of the article is to assess the perception of risk in business by young people – potential entrepreneurs. The analysis of the literature on the subject and the results of research on the consequences of the COVID-19 pandemic for the Polish economy prompted the authors to attempt to examine attitudes towards entrepreneurship, which may significantly determine the development of the SME sector in Poland in the near future.

PROBLEM AND RESEARCH METHODS: Risk is an inherent part of running a business that cannot be eliminated or avoided. The COVID-19 pandemic has affected almost all areas of human life. The theoretical part uses a critical analysis of the literature on the subject. In the empirical part, the method of online surveys of students from a private university with an economic profile was used.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part describes the definition of risk, and then the research methods used in the article. The second part describes the theoretical problems related to: the general understanding of the meaning of risk, the concept of risk in business and classification of its sources, the experience of the entrepreneur's uncertainty, the relationship between risk

and threat, human attitudes towards risk in the context of the COVID-19 pandemic. The next part presents the results of empirical research on the perception of risk by potential entrepreneurs. The last part of the article is a summary of the analysis of the literature on the subject and own research, as well as the proposed directions of future research.

RESEARCH RESULTS: The results of empirical research proved that a relatively large group of respondents, as much as 48.8%, was interested in running their own business. In addition, as many as 60.9% of respondents said that the pandemic did not affect their plans to start their own business. Importantly, over 70% of respondents assessed running their own business as risky, and yet they plan to take such a risk consciously.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The authors believe that it is worth strengthening the entrepreneurial attitudes of young people. An appropriate recommendation for the creators of education programs in this area seems to be the need to emphasize the topic of risk in the economic education of students. The results of the research conducted give hope that thanks to the work of young people who have the ability to adequately respond to difficult external conditions, the SME sector has a chance to overcome the negative effects of the pandemic.

KEYWORDS:

risk, entrepreneurship, the COVID-19 pandemic

WPROWADZENIE

Ryzyko jest zjawiskiem, którego nie można wyeliminować ani uniknąć. Możliwość jego ograniczenia opiera się na pozyskiwaniu jak największej ilości informacji, które pozwolą podjąć potencjalnie najbardziej trafne decyzje. Ryzyko często wiąże się z pojęciem odwagi w podejmowaniu działania (Thlon, 2013, s. 18). Niewątpliwie jest ono nieodłącznym elementem prowadzenia działalności gospodarczej. Każdy potencjalny zysk, wynikający z transakcji na rynku, wiąże się z ryzykiem. Ryzyko przedsiębiorcy wynika zarówno z procesów w samym przedsiębiorstwie, jak i otoczenia, w jakim firma funkcjonuje. Stąd też uznaje się, że zarządzanie narażeniem przedsiębiorstwa na ryzyko, czyli zarządzanie ryzykiem, jest jednym z głównych zadań przedsiębiorcy (Adamska, 2009).

To na ile potrafimy przewidzieć wystąpienie zjawisk oraz jesteśmy na nie przygotowani pokazuje ostatni okres, kiedy to na całym

świecie pandemia COVID-19 wpłynęła na niemal wszystkie obszary życia ludzkiego. Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań dotyczących aktualnego postrzegania ryzyka działalności gospodarczej przez studentów uczelni ekonomicznej, którzy kształceni są w zakresie prowadzenia przedsiębiorstwa.

1. CHARAKTERYSTYKA METODY BADAWCZEJ

W części teoretycznej posłużono się analizą krytyczną literatury przedmiotu. W części empirycznej przedstawiono analizę danych uzyskanych za pomocą autorskiej ankiety.

Badania empiryczne zostało przeprowadzone w lutym i marcu 2021 roku wśród studentów poznańskiej niepublicznej uczelni o profilu ekonomicznym. Zastosowano metodę internetowych badań ankietowych za pomocą narzędzia – formularza Google. Autorski formularz przesłany był drogą mailową jako link lub umieszczany na czacie podczas ostatnich zajęć w semestrze zimowym i pierwszym w letnim. Wykorzystano również tzw. metodę kuli śnieżnej; uczestnicy badania byli rekrutowani przez innych respondentów, którzy przesyłali im link umożliwiający wypełnienie ankiety. Udział w badaniach był w pełni anonimowy i dobrowolny. Celem badań było określenie aktualnych postaw przedsiębiorczych respondentów, a w szczególności ich sposobu postrzegania ryzyka w kontekście pandemii COVID-19. Subiektywne postrzeganie ryzyka i możliwości radzenia sobie z nim wydaje się istotnym czynnikiem warunkującym powstawanie intencji założycielskich.

Postawiono następujące pytania badawcze:

- Czy pandemia wpłynęła na zmianę sposobu postrzegania przez młodych ludzi prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako aktywności zawodowej?
- Czy pandemia wpłynęła na zmianę planów dotyczących założenia przedsiębiorstwa?
- Jak badani postrzegają aktualnie ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej?
- Co w opinii respondentów stanowi największe ryzyko zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej w aktualnej sytuacji pandemicznej?

- Jakie jest nastawienie wobec ewentualnej zmiany branży, w której zamierzają prowadzić przedsiębiorstwo?

Pomimo że zastosowany sposób doboru próby ogranicza reprezentatywność uzyskanych wyników, to badanie dostarcza cennych informacji na temat aktualnych tendencji w zakresie inicjatywy przedsiębiorczej. Oczywisty wpływ na uzyskane wyniki ma kierunek kształcenia respondentów. Przedstawiona analiza stanowi zatem studium przypadku, które można i należy pogłębiać.

Prezentowane w artykule opracowanie jest fragmentem szerszych badań autorek na temat wpływu pandemii COVID-19 na postawy przedsiębiorcze, proces kształcenia i aktywność zawodową studentów w wielkopolskich uczelniach.

2. PROBLEM RYZYKA, NIEPEWNOŚCI I ZAGROŻENIA W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W LITERATURZE PRZEDMIOTU

2.1. Istota i znaczenie ryzyka

W literaturze przedmiotu często wskazuje się na związek ryzyka z niepewnością. Pojęcia „ryzyko” i „niepewność” bywają używane zamiennie, ale nie oznaczają tego samego (Janasz, 2009). Jak piszą Przesmycka i Podstawka „przyszłość [...] nie jest znana, a jedynie jest rozpoznawalna do pewnego stopnia. Dlatego też skutki decyzji dotyczących przyszłości nie mogą być znane z pewnością. Zatem czymś zupełnie naturalnym staje się to, iż decyzjom przedsiębiorstw towarzyszą zazwyczaj ryzyko bądź niepewność” (Przesmycka, Podstawka, 2015, s. 156–157).

Rozróżnienia w przedmiotowym obszarze prowadzą do następujących wniosków (Adamska, 2009, s. 12):

- niepewność przedsiębiorstwa wynika ze zmienności i nieprzewidywalności otoczenia,
- niepewność w krótkim okresie to ryzyko,
- ryzyko to skonkretyzowana niepewność,
- ryzyko to prawdopodobieństwo odniesienia strat lub wyniku innego niż oczekiwany.

Ponadto zwraca się uwagę, że niepewność to określenie, które odnosi się do stanu umysłu i wiąże się z dostrzeżeniem, że „skutki obecnych działań nie mogą być poznane z absolutną pewnością” (Janasz, 2009, s. 88). Ryzyko natomiast dotyczy potencjalnej zmienności zdarzeń. Pojawia się ono tam, gdzie skutek działań nie może być dokładnie przewidziany. Konsekwencją braku wspomnianej przewidywalności jest odczucie niepewności. A zatem ryzyko pojawia się tam, gdzie podejmowanie działań wiąże się z powstawaniem potencjalnych korzyści i strat.

Ryzyko według Willetta, to stan otoczenia, do którego dążymy podejmując decyzje (Kotnis, 2019). „Niepewność w przeciwieństwie do ryzyka dotyczy zmian, które są trudne do oszacowania, albo wydarzeń, których prawdopodobieństwo ze względu na niewielką liczbę dostępnych informacji nie może być oszacowane” (Janasz, 2009, s. 91).

Definicja badaczy sektora MSP określa ryzyko jako „prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia losowego o charakterze negatywnym dla dotkniętego nim podmiotu, którego niemożliwe jest całkowite wyeliminowanie, a jedynie redukcja lub akceptacja.” (Łuczka, Przepióra, 2010, s. 87–88). Ponadto ryzyko ma charakter ilościowy, co oznacza, że znane lub możliwe jest jego oszacowanie lub prawdopodobieństwo wystąpienia w przyszłości.

2.2. Ryzyko w działalności gospodarczej

Ryzyko wiąże się nieodłącznie z prowadzeniem każdej działalności gospodarczej, ponieważ decyzje podejmowane w jej ramach dotyczą nieznaney i niedookreślonej pod względem informacji przyszłości (Janasz, 2009).

Największa niepewność występuje, gdy decydent nie wie, jakie czynniki ma uwzględnić i jaka konfiguracja tych czynników może się pojawić (Bolesta-Kukułka, 2003, s. 191). Możliwość podejmowania decyzji w warunkach niepewności różni się, jeśli na ryzyko spojrzymy jak na proces, a nie stan otoczenia. Proces jest dynamiczny i niepowtarzalny, stąd też niepowtarzalne jest ryzyko zależne od decyzji warunkowanych niepewną rzeczywistością (otoczeniem) (Tarczyński, Mojsiewicz, 2001).

Prowadzący własną działalność gospodarczą powinni nie tylko rozpoznać źródła ryzyka na każdym szczeblu zarządzania, ale przede wszystkim dążyć do tego, by mieć nad nimi kontrolę. W tym celu należy podjąć działania, aby zminimalizować prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożeń. Konieczne jest również wspieranie wzrostu bezpieczeństwa procesów zachodzących na bieżąco w przedsiębiorstwie. W perspektywie długoterminowej zapewni to osiągnięcie lub zwiększenie zysku albo przynajmniej uchroni przed poniesieniem strat (Stańczak, 2014). Ponadto każde przedsiębiorstwo ma inny, specyficzny profil wrażliwości na czynniki ryzyka, co pociąga za sobą konieczność zindywidualizowanego zarządzania ryzykiem (Adamska, 2009).

Według popularnej klasyfikacji (Przesmycka, Podstawka, 2015) w działalności gospodarczej można wyróżnić następujące rodzaje ryzyka:

1. Ryzyko związane z makrootoczeniem.
2. Ryzyko związane z mikrootoczeniem przedsiębiorstwa.
3. Ryzyko wewnętrzne przedsiębiorstwa.

Co ciekawe, przedsiębiorstwa najczęściej upatrują zagrożeń wynikających z zagrożenia ekonomicznego, takich jak na przykład: ryzyko inwestycyjne, walutowe, kredytowe, stopy procentowe (Nahotko, 2001). Istotny jest również fakt, że największa kontrola ryzyka istnieje w firmach uzależnionych od ryzyka wewnętrznego (Adamska, 2009).

Dla badań empirycznych zaprezentowanych w dalszej części artykułu istotna wydaje się być koncepcja wyróżniająca dwa rodzaje ryzyka (Jajuga, 2007, s. 13). Ryzyko negatywne rozumiane jest jako zagrożenie i oznacza możliwość poniesienia strat, a ryzyko w ujęciu neutralnym postrzega się zarówno jako zagrożenie, jak i szansę. To ostatnie może wpływać na związane z nim decyzje i postawy potencjalnych przedsiębiorców.

2.3 Ryzyko i doświadczanie niepewności przez przedsiębiorcę

Należy stwierdzić, że każdy przedsiębiorca żyje w warunkach ciągłej niepewności, czyli niedopasowań między wiedzą niezbędną, a dostępną do podjęcia decyzji. Niepewność bywa interpretowana

jako odczucie determinowane przez subiektywne odczuwanie i rozpoznawanie zagrożeń występujących w otoczeniu (Kotnis, 2019, s. 199). Doświadczające ciągłej niepewności jednostki potrzebują bezpieczeństwa, aby uzyskać poczucie kontroli nad sobą i swoim otoczeniem (Bańka, 2002). Kontrola jest zatem jednym z czynników decydujących o dobrostanie jednostki. Aby osiągnąć poczucie kontroli, ludzie są nieustannie zmuszani do oceny zagrożeń i radzenia sobie z brakami wiedzy (Sadłowska-Wrzesińska i in., 2016). Poczucie bezpieczeństwa wpływa na subiektywne oceny akceptowalności ryzyka (Klamut, 2012).

Postrzeżenie ryzyka związanego z prowadzeniem własnej firmy zmniejsza się, gdy właściciele mają lepszy dostęp do informacji, nawiązują kontakt z innymi przedsiębiorcami, ale mają także możliwość odciążenia przez podział obowiązków oraz zyskują dostęp do dotacji i ulg podatkowych (Siemieniak, Łuczka, 2016). Dostęp do wsparcia ze strony państwa, organizacji społecznych i członków rodzin skutkuje wzrostem poczucia bezpieczeństwa psychicznego i komfortu pracy u kobiet, powodując większą skłonność do podejmowania ryzyka oraz zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej (Rembiasz, Siemieniak, 2019).

3. RYZYKO I NIEPEWNOŚĆ PROWADZENIA WŁASNEGO PRZEDSIĘBIORSTWA A PANDEMIA COVID-19

Zgodnie z raportem Banku Pekao SA główną barierą rozwoju mikro-, małych i średnich firm w 2020 roku była pandemia COVID-19 (Bank Pekao SA, 2021). W dalszej kolejności wskazywane były ograniczenia niezmiennie w stosunku do lat ubiegłych: wysokość podatków, koszty pracy, obciążenia biurokratyczne. Najczęściej deklarowany wpływ pandemii na funkcjonowanie firmy dotyczył:

- w przypadku mikroprzedsiębiorstw – wydłużenia procedur administracyjnych;
- w przypadku małych przedsiębiorstw – wydłużenia procedur administracyjnych oraz nieobecności pracowników ze względu na chorobę lub opiekę nad dziećmi;

- w przypadku średnich przedsiębiorstw – nieobecności pracowników ze względu na chorobę lub opiekę nad dziećmi (i był to wynik nieporównywalnie wyższy niż w przypadku pozostałych przedsiębiorstw).

W momencie wybuchu pandemii małe przedsiębiorstwa były szczególnie narażone na kryzys, ponieważ dysponowały mniejszymi środkami na przetrwanie. Zdecydowanie częściej podatne były też na ryzyko trwałego zamknięcia działalności (około 57% w porównaniu z 38% w innych krajach Europy i 39% w pozostałych częściach świata).

W związku z rozprzestrzenianiem się pandemii odnotowano także likwidację miejsc pracy, głównie w sektorze prywatnym i przede wszystkim w jednostkach, w których pracowało do dziewięciu osób (GUS, 2021). Ponadto sytuacja, która rozpoczęła się w marcu 2020 roku, spowodowała otwarcie się pracodawców na formę zatrudnienia pozwalającą na zachowanie dystansu społecznego, czyli pracę zdalną.

Funkcjonowanie współczesnego przedsiębiorstwa szczególnie akcentuje umiejętność odnajdywania się w warunkach niepewności. Odporność na zmiany i nieoczekiwane wstrząsy gospodarcze oznacza między innymi sprawność w wykorzystywaniu możliwości, jakie daje cyfryzacja.

W kontekście powyższych danych szczególnie istotne wydaje się badanie postaw młodych ludzi wobec przedsiębiorczości. Mogą oni bowiem w znaczącym stopniu decydować o rozwoju sektora MSP w Polsce w najbliższej przyszłości.

4. POSTAWY PRZEDSIĘBIORCZE ORAZ POSTRZEGANIE RYZYKA PRZEZ POTENCJALNYCH I AKTUALNYCH PRZEDSIĘBIORCÓW W DOBIE PANDEMII COVID-19 – WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Celem przeprowadzonych badań było określenie wpływu pandemii COVID-19 na tendencje w zakresie zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw wśród studentów zdobywających wykształcenie, które predysponuje ich do prowadzenia przedsiębiorstw.

W badaniu wzięło udział 170 studentów w wieku od 19–49 lat. Średnia wieku w badanej grupie wyniosła 25,3. Wśród respondentów 62,9% stanowiły kobiety, a 37,1% mężczyźni. Blisko połowa studiowała na pierwszym roku studiów.

W tabeli 1. zaprezentowano wyniki dotyczące intencji przedsiębiorczych respondentów.

Tabela 1. Deklarowane intencje przedsiębiorcze

Czy planuje Pani/Pan założenie własnego przedsiębiorstwa?	Liczebność	%
Tak, w ciągu najbliższych trzech lat	25	14,7
Tak, w dalszej przyszłości	58	34,1
Nie	36	21,2
Nie wiem	40	23,5
Aktualnie prowadzę własną firmę	11	6,5
Ogółem	170	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Z odpowiedzi wynikało, że stosunkowo duża grupa respondentów, bo w sumie aż 48,8%, była zainteresowana prowadzeniem własnej firmy, a 6,5% już ją prowadziło. Oznacza to, że mimo trudnej sytuacji pandemicznej młodzi ludzie wykazywali aktywne postawy przedsiębiorcze. Warto dodać, że 79,4% respondentów pracowało zarobkowo. Pozostali respondenci „nie pracowali chwilowo w wyniku przyczyn związanych z pandemią” (5,3%), z innych powodów (5,9%) i tylko 9,4% deklaroowało, że nie pracuje wcale.

Kolejne pytanie zadane w kwestionariuszu miało na celu ocenę wpływu pandemii na zmianę postrzegania prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako przyszłej/potencjalnej aktywności zawodowej respondentów. Odpowiedzi badanych studentów pokazano w kolejnej tabeli (tabela 2). Jednoznacznie wynika z nich, że skutki pandemii COVID-19 istotnie zmieniły opinię ponad połowy (56,2%) badanych na temat prowadzenia własnej działalności gospodarczej jako aktywności zawodowej. Pytanie, które miało określić kierunek zmian w ocenie, ujawniło, że aż w przypadku 60,9% respondentów nie nastąpiła modyfikacja ich planów dotyczących założenia (lub nie) własnej firmy. A zatem spowodowana pandemią zmiana sposobu postrzegania aktywności przedsiębiorczej nie wpływa znacząco na plany respondentów co do zakładania, likwidowania czy odraczenia prowadzenia działalności gospodarczej.

Tabela 2. Ocena wpływu pandemii na zmianę postrzegania prowadzenia własnego przedsiębiorstwa.

Czy pandemia wpłynęła na zmianę postrzegania przez Pania/a prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako aktywności zawodowej?	Liczebność	Częstość (%)
Zdecydowanie nie	13	7,6
Raczej nie	37	21,8
Trudno powiedzieć	24	14,1
Raczej tak	62	36,5
Zdecydowanie tak	33	19,4
Brak odpowiedzi	1	0,6
Ogółem	170	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Kategoriom odpowiedzi przypisano wartości rangowe: „1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej tak, 5 – zdecydowanie tak”; średnia wraz z odchyleniem standardowym w skali Likerta wyniosła $3,38 \pm 1,24$.

Odpowiedzi na powyższe pytania zostały poddane pogłębionej analizie statystycznej. Test Kruskala-Wallisa nie wykazał istotnej różnicy w poziomie opinii na temat wpływu pandemii na zmianę postrzegania prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako aktywności zawodowej między respondentami o różnych planach założenia własnego przedsiębiorstwa ($p > 0,05$).

W przeprowadzonym badaniu poszukiwano również odpowiedzi na pytanie o postrzeżenie ryzyka prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako czynnika potencjalnie hamującego inicjatywę przedsiębiorczą na rzecz poszukiwania pracy najemnej, na etacie. Aż 31,2% badanych oceniło prowadzenie własnej firmy jako zdecydowanie ryzykowne, a 41,2% jako raczej ryzykowne (tabela 3). Młodzi ludzie uznają zatem, że prowadzenie działalności gospodarczej w Polsce wiąże się ze znacznym ryzykiem, a mimo to około połowa chce je podjąć i planuje prowadzenie własnej firmy w przyszłości.

Tabela 3. Ocena ryzyka prowadzenia własnej działalności gospodarczej

Na ile ryzykowne wydaje się Pani/Panu prowadzenie własnego przedsiębiorstwa?	Liczebność	Częstość (%)
Zdecydowanie nie jest ryzykowne	2	1,2
Raczej nie jest ryzykowne	8	4,7
Trudno powiedzieć	37	21,8
Raczej jest ryzykowne	70	41,2
Zdecydowanie jest ryzykowne	53	31,2
Ogółem	170	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Kategoriom odpowiedzi przypisano wartości rangowe: „1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej tak, 5 – zdecydowanie tak”; średnia wraz z odchyleniem standardowym w skali Likerta wyniosła $3,96 \pm 0,91$. Warto nadmienić, że test istotności współczynnika korelacji rang Spearmana nie wykazał istotnej korelacji między opinią respondentów na temat wpływu pandemii na zmianę postrzegania prowadzenia własnego przedsiębiorstwa jako aktywności zawodowej, a opinią na temat ryzyka prowadzenia własnego przedsiębiorstwa ($p > 0,05$).

Za największe zagrożenie w przypadku założenia i prowadzenia działalności gospodarczej w sytuacji pandemicznej badani młodzi ludzie uznali przede wszystkim niebezpieczeństwo ponoszenia strat wynikających z przymusowego przestoju w działalności całej branży (odpowiedź taką zaznaczyło aż 30% badanych), a następnie małe zainteresowanie konsumentów/klientów (23,7%) oraz nagły wzrost kosztów prowadzenia działalności (18,3%) (tabela 4). Co ciekawe, za relatywnie mało istotne uznano na przykład niebezpieczeństwo strat wynikających z przestoju w działalności firmy spowodowanego chorobą własną lub pracowników. Mogło to wynikać z młodego wieku badanych i ich mniejszego strachu przed konsekwencjami ciężkiego przebiegu COVID-19 oraz prawdopodobieństwa różnego rodzaju problemów zdrowotnych.

Tabela 4. Ocena najistotniejszych czynników negatywnie wpływających na założenie i prowadzenie własnej działalności podczas pandemii COVID-19

Gdyby miał/a Pan/i w najbliższym czasie założyć/ prowadzić własne przedsiębiorstwo, czego najbardziej by się Pan/i obawiał/a? (lub jeśli już prowadzi Pan/i własne przedsiębiorstwo, czego najbardziej się obawia?)	Liczebność	Częstość (%)
Braku możliwości uzyskania kredytu	2	1,2
Spadku wartości pieniądza	10	5,9
Nagłego wzrostu kosztów prowadzenia działalności	31	18,2
Malego zainteresowania konsumentów/klientów	40	23,5
Dużej konkurencji rynkowej	15	8,8
Strat wynikających z przymusowego przestoju w działalności całej branży	51	30,0
Strat wynikających z przestoju w działalności firmy spowodowanego chorobą własną lub pracowników	5	2,9
Konieczności zamknięcie działalności gospodarczej	15	8,8
Brak odpowiedzi	1	0,6
Ogółem	170	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne pytanie dotyczyło oceny umiejętności dostosowywania się do zmian warunków rynkowych. Można bowiem oczekiwać, że pozytywne nastawienie wobec przedsiębiorczości wiązać się będzie z dostrzeganiem szans i poszukiwaniem nowych możliwości (tabela 5).

Tabela 5. Ocena przebranzowienia jako konsekwencji pandemii COVID-19

„Czy ewentualne przebranzowienie wynikające z pandemii postrzega Pan/Pani jako...”	Liczebność	Częstość (%)
Kolejną szansę	66	38,8
Przykrą konieczność	56	32,9
Trudno powiedzieć	47	27,6
Brak odpowiedzi	1	0,6
Ogółem	170	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań zamieszczone w tabeli 5 potwierdzają niewielką przewagę proaktywnego nastawienia w grupie respondentów. Aż 39% uznało bowiem konieczność przebranzowienia wynikającą z pandemii jako kolejną szansę. Oznaczać to będzie między innymi gotowość do zmian w profilu prowadzonej działalności. Rozpowszechnienie takiego nastawienia stwarza możliwość szybszego wychodzenia gospodarstwa z kryzysu.

WNIOSKI I REKOMENDACJE

W ostatnim czasie pandemia COVID-19 stanowiła główne ograniczenie rozwoju MMSP, a jej znaczenie okazało się bardziej istotne niż dotychczas wskazywanych barier w tym sektorze. Ryzyko prowadzenia mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw jest szczególnie między innymi ze względu na to, że dysponują one mniejszymi środkami na przetrwanie trudnej sytuacji. Przedstawiony przegląd definicji pozwala określić ryzyko jako prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia losowego o charakterze negatywnym, którego nie można całkowicie wyeliminować ani dokładnie przewidzieć. W jego efekcie pojawia się odczucie niepewności determinowane przez subiektywne rozpoznawanie zagrożeń w otoczeniu.

W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badań ukierunkowanych na ocenę wpływu pandemii COVID-19 na postrzeganie ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej. Ich uzasadnieniem było przekonanie o związku pomiędzy subiektywną oceną a podejmowaniem działań przedsiębiorczych. Uzyskane wyniki wzbogacają zatem wiedzę na temat czynników determinujących inicjatywę w zakresie zakładania działalności gospodarczej.

W odpowiedzi na pytania badawcze ustalono, że badani studenci dostrzegają znaczne ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej (obserwacja ostatnich wydarzeń wpłynęła na ich percepcję tej kwestii), jednak nie zniechęca ich to do prowadzenia działalności gospodarczej i nie zmienia planów w tym zakresie. Większość badanych postrzega prowadzenie przedsiębiorstwa jako ryzykowne („zdecydowanie” lub „raczej”), a ich najczęstsze obawy związane są z przymusem przestojów w branży. Trudno natomiast scharakteryzować zdolności adaptacji do zmian rynkowych w badanej grupie potencjalnych przedsiębiorców. Mimo że ewentualne przebranżowienie najczęściej postrzegają oni jako szansę, równie wielu z nich widzi w tym przykrą konieczność lub nie ma zdania.

Do wniosków z badań należy zaliczyć to, że obserwacja przykładów zwiększonego ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej nie jest czynnikiem, który wpływa hamująco na deklarowane zamiary założycielskie studentów kształcących się na kierunkach ekonomicznych.

Zdaniem autorek odrębnym obszarem dociekań może być określenie stopnia adaptacji do ryzyka osób prowadzących obecnie własne firmy. Stanowi to proponowany kierunek powiązanych badań.

Wśród rekomendacji dla twórców programów kształcenia należy podkreślić konieczność akcentowania tematu ryzyka w edukacji ekonomicznej studentów. Rozwiązaniem trudności sektora MSP w sytuacjach tak niespodziewanych jak globalna pandemia COVID-19 może być umiejętność adaptacji oraz adekwatnego reagowania.

BIBLIOGRAFIA

- Adamska, A. (2009). Ryzyko w działalności przedsiębiorstwa – podstawowe zagadnienia. W A. Fierla (Red.), *Ryzyko w działalności przedsiębiorstw. Wybrane aspekty* (s. 11–21). Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Bank Pekao S.A. (2021). Raport o sytuacji mikro, małych i średnich firm w roku 2020. Temat specjalny: Wpływ COVID-19 na sektor MŚP. Pobrano z: <https://www.pekao.com.pl/raport-msp/> (dostęp: 1.05.2021).
- Bańka, A. (2002). *Społeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bolesta-Kukułka, K. (2003). *Decyzje menedżerskie*. Warszawa: PWE.
- GUS. (2021, 10 marca). Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w czwartym kwartale 2020 r. *Informacje Sygnalne*. Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/popyt-na-prace/wplyw-epidemii-covid-19-na-wybrane-elementy-ryнку-pracy-w-polsce-w-czwartym-kwartale-2020-r-4,4.html> (dostęp: 1.05.2021).
- Jajuga, K. (2007). *Zarządzanie ryzykiem*. Warszawa: PWN.
- Janasz, K. (2009). Ryzyko i niepewność w gospodarce – wybrane aspekty teoretyczne. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 14, 87–98.
- Klamut, R. (2012). Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej*, 289 (4), 41–51.
- Kotnis, M. (2019). Postawy menedżerskie a skuteczne podejmowanie decyzji w warunkach niepewności. *Studia i Prace WNEiZ US*, 55, 55–17. DOI: 10.18276/sip.2019.55-17
- Łuczka, T., & Przepióra, P. (2010) *Finanse międzynarodowe*. Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej.
- Nahorko, S. (2001). *Ryzyko ekonomiczne w działalności gospodarczej*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego.

- Przesmycka, A., & Podstawka, M. (2015). Zarządzanie ryzykiem w działalności przedsiębiorstw – wybrane zagadnienia. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, 105, 155–171.
- Reber, A.S. (2002). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Rembiasz, M., & Siemieniak, P. (2019). Selected entrepreneurship support factors increasing women's safety and work comfort. *System Safety : Human – Technical Facility – Environment* 1(1), 120–125. DOI: 10.2478/czoto-2019-0015
- Sadłowska-Wrzesińska, J., Górny, A., & Mościcka-Teske, A. (2016). The outcomes of shift working in the context of psychosocial functioning – sex aspects. W P.M. Arezes, et al. (Red.), *Occupational Safety and Hygiene IV* (s. 197–201). London: Taylor and Francis Group. DOI: 10.1201/b21172-40
- Siemieniak, P., & Łuczka T. (2016). *Przedsiębiorczości kobiet. Wybrane aspekty ekonomiczne i psychokulturowe*. Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej.
- Stańczak, A. (2014). Ryzyka prowadzenie działalności gospodarczej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem sektora małych i średnich przedsiębiorstw. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*. 35, 82–98.
- Tarczyński, W., & Mojsiewicz, M. (2001). *Zarządzanie ryzykiem*. Warszawa: PWE.
- Thlon, M. (2013). Charakterystyka i klasyfikacja ryzyka w działalności gospodarczej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 902, 17–36.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

KRYSTIAN BIGOS

<http://orcid.org/0000-0001-6030-4119>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
bigosk@uek.krakow.pl

ADAM MICHALIK

<http://orcid.org/0000-0002-9333-408X>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
adam.michalik@uek.krakow.pl

DOI: 10.35765/HP.2153

Kompetencje społeczne a intencje przedsiębiorcze polskich studentów kierunków ekonomicznych w świetle teorii Golemana¹

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Artykuł przyczynia się do wypełnienia luki badawczej w zakresie szeroko pojętej psychologii przedsiębiorczości, a jego celem jest empiryczna weryfikacja wpływu kompetencji społecznej na intencje przedsiębiorcze studentów.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Artykuł przedstawia wyniki badań przeprowadzonych na podstawie kwestionariusza ankietowego wśród studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, dotyczących ich własnej oceny posiadanych kompetencji społecznych oraz intencji przedsiębiorczych, celem zweryfikowania hipotezy badawczej mówiącej o pozytywnym wpływie wspomnianych kompetencji na istnienie intencji przedsiębiorczych.

PROCES WYWODU: W literaturze przedmiotu badacze zjawiska od stonkowo niedawna analizują wpływ kompetencji emocjonalnych na intencje przedsiębiorcze. Autorzy w swoim wywodzie postanowili skupić się na jednej z podgrup w tym obszarze, jakim są kompetencje społeczne, wśród których wyróżnia się dwie subkategorie: empatię i umiejętności społeczne, formułując hipotezy badawcze o pozytywnym wpływie obu tych kategorii na występowanie intencji przedsiębiorczych.

1 Publikacja została sfinansowana z subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznego w Krakowie.

Sugerowane cytowanie: Bigos, K., i Michalik, A. (2021). Kompetencje społeczne a intencje przedsiębiorcze polskich studentów kierunków ekonomicznych w świetle teorii Golemana. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 107–122. DOI: 10.35765/HP.2153.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Przeprowadzone badania potwierdziły istnienie zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a intencjami przedsiębiorczymi. Silniej ta zależność jest zauważalna w przypadku subkategorii umiejętności społeczne niż empatia, jednakże, zdaniem autorów, obie te grupy wywierają pozytywny wpływ na kształtowanie się intencji przedsiębiorczych.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Intencje przedsiębiorcze powinny być stymulowane w procesie edukacji i rozwoju młodych osób także w obszarze kompetencji społecznych. Należy w tym przypadku podkreślić, że wirtualizacja współczesnego świata i zdalne procesy kształcenia sprzyjają izolacji i indywidualizacji postaw kosztem rozwoju wspomnianych kompetencji, co zostało spotęgowano przez pandemię COVID-19.

SŁOWA KLUCZOWE:

kompetencje emocjonalne, intencje przedsiębiorcze, teoria Golemana

Abstract

EMOTIONAL COMPETENCE
AND ENTREPRENEURIAL INTENTIONS
OF POLISH ECONOMICS STUDENTS IN THE VIEW
OF GOLEMAN'S THEORY

RESEARCH OBJECTIVE: The article contributes to filling the research gap in the field of entrepreneurial psychology, broadly defined, and its aim is to empirically verify the influence of social competence on students' entrepreneurial intentions.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article presents the results of research conducted based on a questionnaire among Cracow University of Economics students concerning their self-assessment of social competencies and entrepreneurial intentions to verify the research hypothesis that there is a positive impact of the competencies mentioned on the existence of entrepreneurial intentions.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In the literature, researchers have relatively recently analyzed the impact of emotional competencies on entrepreneurial intentions. We decided to focus on one of the subgroups in this area: social competencies. Two subcategories can be distinguished: empathy and social skills, formulating research hypotheses about the positive influence of both these categories on the occurrence of entrepreneurial intentions.

RESEARCH RESULTS: The research carried out confirmed the existence of a relationship between social competencies and entrepreneurial intentions. This relationship is more pronounced in the case of the social skills subcategory than empathy. However, we consider both of these groups to influence the formation of entrepreneurial intentions positively.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Entrepreneurial intentions should be stimulated in the education and development of young people also in the area of social competencies. In this case, it should be emphasized that the virtualization of the modern world and remote education processes promote isolation and individualization of attitudes at the expense of the development of the mentioned competencies, which was aggravated by the COVID-19 pandemic.

KEYWORDS:

emotional competencies, entrepreneurial intentions,
Goleman's theory

WSTĘP

Badacze zjawiska podkreślają, że przedsiębiorczość jest jedną z kluczowych determinant wzrostu gospodarczego państw (Stamboulis, Barlas, 2014; Wach, 2014). Przyjmuje się, iż blisko 99,8% całkowitej liczby przedsiębiorstw zarejestrowanych w Unii Europejskiej stanowią mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, w których pracuje ponad 66% osób w wieku produkcyjnym (Muller, Mattes, Klitou, Lonkeu, Ramada, Aranda Ruiz, Devnani, Farrenkopf, Makowska, Mankowska, Robin, Steigertahl, 2018). Z uwagi na dynamiczny charakter przemian gospodarczych na świecie kluczowe staje się wspieranie edukacji w zakresie przedsiębiorczości, która musi sprostać nowym wyzwaniom (Wach, Głodowska, 2019), szczególnie w kontekście identyfikacji i rozwoju kluczowych kompetencji, mających wpływ na późniejsze decyzje o podjęciu działalności gospodarczej – tzw. intencje przedsiębiorcze (np. Pauceanu, Alpenidze, Edu, Zaharia, 2019; Peng, Lu, Kang, 2012).

NARZĘDZIA I METODY BADAWCZE

Badaniem objęto grupę studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Podobnie do Li i Wu (2019) zależało nam na sprawdzeniu współzależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a intencjami przedsiębiorczymi wśród studentów, których programy nauczania w dużej mierze zawierają przedmioty z zakresu szeroko pojętej przedsiębiorczości międzynarodowej.

W niniejszym badaniu za intencje przedsiębiorcze przyjęto skłonność do bycia przedsiębiorcą w trakcie bądź po zakończeniu studiów. Oprócz tego uwzględniliśmy dwie kategorie zmiennych opisujących kompetencje społeczne, czyli empatię oraz umiejętności społeczne, wśród których wydzieliśmy poszczególne podgrupy (zob. tabela 1).

Tabela 1. Kompetencje społeczne uwzględnione w badaniu

Poziom	Grupa	Podgrupa	Źródło
Kompetencje społeczne	Empatia (1)	Rozumienie innych, doskonalenie innych, orientacja usługowa, wspieranie różnorodności, polityczna świadomość	Kwestionariusz ankietowy
	Umiejętności społeczne (2)	Wpływanie na innych, porozumienie, zarządzanie konfliktem, przewodzenie, katalizowanie zmian, tworzenie więzi, współpraca, umiejętności zespołowe	Kwestionariusz ankietowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Goleman (1998).

Stworzony kwestionariusz badawczy oparty na szeregu twierdzeń (zob. tabela 2), do których ustosunkowywali się respondenci, umożliwił stworzenie, zdaniem autorów, relatywnie precyzyjnego narzędzia badawczego, pozwalającego ocenić istnienie (bądź brak) zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a intencjami przedsiębiorczymi.

Tabela 2. Twierdzenia przyjęte jako odzwierciedlenie kategorii kompetencje społeczne, wykorzystane w kwestionariusz ankiety

Empatia	
Rozumienie innych	Potrafię słuchać innych. Potrafię zrozumieć punkt widzenia innych. Potrafię wczuć się w potrzeby i uczucia innych.
Doskonalenie innych	Jako przełożony potrafiłbym doceniać i odpowiednio nagradzać osiągnięcia moich podwładnych. Jako przełożony potrafiłbym aktywnie wspierać rozwój zawodowy moich podwładnych. Jako przełożony potrafiłbym przydzielać podwładnym zadania, które służyłyby rozwojowi ich umiejętności.
Nastawienie usługowe	Potrafiłbym dobrze zrozumieć potrzeby moich klientów i dostosować do nich swoje usługi lub produkty. Szukałbym sposobów na zwiększenie satysfakcji i lojalności klientów wobec mojej firmy. Potrafiłbym przyjąć punkt widzenia innego klienta i zastosować go we własnych działaniach.
Wspieranie różnorodności	Szanuję ludzi z różnych społeczności, nawet odmiennych od mojej. Potrafię zrozumieć inne światopoglądy niż mój. Potrafię przeciwstawiać się uprzedzeniom i nietolerancji.
Polityczna świadomość	Potrafię zidentyfikować związki pomiędzy ludźmi w mojej okolicy. Potrafię wykryć krytyczne sieci powiązań społecznych. Potrafię zrozumieć motywy, które kształtują światopogląd klientów i konkurentów oraz wpływają na ich zachowanie.
Umiejętności społeczne	
Wpływanie na innych	Potrafię zjednywać sobie innych. Potrafię dostosować swoją prezentację do odbiorcy. Potrafię stosować nawet skomplikowane strategie, aby uzyskać poparcie dla danej sprawy.
Porozumienie	Potrafię szczerze mówić o trudnych sprawach. Umiem dążyć do wzajemnego zrozumienia i potrafię dzielić się z innymi pełną informacją. We wzajemnych kontaktach jestem otwarty.
Zarządzanie konfliktem	Potrafię zachować się dyplomatycznie i taktownie w kontaktach z osobami o trudnym charakterze. Potrafię dostrzec potencjalne źródła konfliktów, otwarcie przedstawić nieporozumienia i pomóc je wyjaśnić. Jestem dobrym mediatorem i potrafię zaproponować rozwiązania akceptowalne dla obu stron
Przewodzenie	Potrafię być liderem bez względu na zajmowane stanowisko. Lubię dawać własny przykład. Potrafię kierować pracą innych, udzielając im rad i wskazówek, ale nie zdejmując z nich odpowiedzialności za wyniki.
Katalizowanie zmian	Potrafię dostrzec potrzebę zmian i usunąć przeszkody na drodze do ich wprowadzenia. Potrafię zakwestionować istniejący stan rzeczy, by wykazać potrzebę zmian. Jestem propagatorem zmian i potrafię pozyskiwać dla nich zwolenników.

Tworzenie więzi	Lubię nawiązywać i utrzymywać przyjaźnie z kolegami. Potrafię poszukiwać wzajemnie korzystnych relacji z różnymi ludźmi. Potrafię tworzyć i utrzymywać rozbudowane sieci nieformalne.
Współpraca	Często staram się szukać okazji do współpracy. Potrafię współpracować z innymi, dzieląc się informacjami i zasobami. Potrafię zachować równowagę pomiędzy koncentrowaniem się na zadaniu a dbaniem o właściwe relacje z innymi.
Umiejętności zespołowe	Potrafię dbać o dobro zespołu i dzielić się zasługami. Potrafię przekonać innych do aktywnego i entuzjastycznego uczestnictwa w moim zespole. Potrafię przekonać członków zespołu do identyfikowania się z grupą i okazywania solidarności wewnątrz grupy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwestionariusza ankietowego.

Odpowiedzi w pięciostopniowej skali Likerta (1 – zdecydowanie się nie zgadzam, 5 – zdecydowanie się zgadzam) zostały następnie matematycznie uśrednione, dając ostateczny wynik w danej kategorii dla poszczególnego respondenta.

PROCES WYWODU

W literaturze przedmiotu kompetencje definiowane są zazwyczaj jako połączenie trzech zasadniczych elementów, takich jak wiedza, umiejętności i postawy (Bartman, Bruijn, 2011). Podobnie definiują je Hayton i Kelley (2006), którzy w ramach podejścia opartego na kompetencjach (z ang. *competence-based approach*) proponują m.in. definicję kompetencji jako agregatu konkretnej wiedzy, umiejętności oraz osobowości. Hayton i McEvoy (2006) zwracają uwagę na fakt, że niektórzy badacze traktują je równoważnie z takimi pojęciami, jak zdolności, umiejętności oraz wiedza, a więc pomijają kwestię postaw. Z kolei inni, jak choćby MacLean i Scott (2011), przywołują definicję zaproponowaną przez American Society for Training and Development (ASTD), wedle której kompetencje są skupiskiem umiejętności, wiedzy, zdolności oraz zachowań niezbędnych do osiągnięcia sukcesu w pracy.

W kontekście badań nad intencjami przedsiębiorczymi (Barba-Sánchez, Atienza-Sahuquillo, 2018; Doanh, Bernat, 2019; Nowiński, Hadoud, Lančarič, Egerová, Czeglédi, 2019; Zhao, Seibert, Hills, 2005)

nierzadko mamy do czynienia z tzw. kompetencjami behawioralnymi, które określane są jako zbiór powiązanych, ale różnych zbiorów zachowań zorganizowanych wokół podstawowej konstrukcji zwanej „intencją” (Boyatzis, 2009). Wśród kompetencji behawioralnych Sánchez (2011) wymienia: poczucie własnej skuteczności, proaktywność oraz skłonność do podejmowania ryzyka. Jego badania potwierdziły hipotezę, że im wyższy poziom kompetencji behawioralnych, tym wyższe intencje przedsiębiorcze studentów. Wymienione przez Sáncheza (2011) kompetencje behawioralne mają pośrednio swoje źródło w teorii planowanego zachowania Ajzena (1991), wedle której czynnikami wpływającymi na intencje przedsiębiorcze jednostki są te natury kognitywnej, a więc: postawy przedsiębiorcze, normy subiektywne oraz postrzegana kontrola zachowania.

Od stosunkowo niedawna część badaczy skupia swoją uwagę na wyjaśnieniu roli kompetencji emocjonalnych jako podgrupy kompetencji behawioralnych w kształtowaniu intencji przedsiębiorczych studentów (Fernández-Pérez, Montes-Merino, Rodríguez-Ariza, Galicia, 2019). Kompetencje te rozumiane są zazwyczaj jako wzajemnie powiązane ze sobą zestawy zachowań, które jednostki wykorzystują do rozpoznawania i zarządzania własnymi emocjami oraz innych osób (Fernández-Pérez i in., 2019).

Kompetencje emocjonalne możemy najczęściej podzielić na dwie grupy: kompetencje personalne, które określają stopień, w jaki radzimy sobie sami ze sobą, oraz kompetencje społeczne, które określają stopień współdziałania z innymi. O ile do tych pierwszych zaliczana jest samoświadomość, samoregulacja oraz motywacja, to wśród kompetencji społecznych wyróżnia się empatię oraz umiejętności społeczne.

Argyle (2002) kompetencję społeczną definiuje jako posiadanie niezbędnych umiejętności do tego, by wywrzeć oczekiwany wpływ na innych ludzi w sytuacjach społecznych. Wiszejko-Wierzbicka (2012) zwraca z kolei uwagę na istotne znaczenie wśród kompetencji społecznych, takich czynników jak przywództwo (obejmujące m.in. kierowanie działaniem innych, planowanie oraz inspirowanie, wywieranie wpływu czy wyzwalamie w innych energii do działania), współpraca, rozwiązywanie konfliktów oraz asertywność. Natomiast, jak zauważają Fagoulis i Phillips (2011), umiejętności społeczne nie są łatwe do zdefiniowania, gdyż są różnie interpretowane, lecz

najczęściej podkreślany jest ich efekt, jakim jest uzyskanie wpływu na zachowania innych osób. Według Golemana (1998) to przede wszystkim umiejętność wzbudzania u innych pożądanych reakcji, Argyle (2002) określa je natomiast jako wzorce zachowań społecznych, dzięki którym jednostki są zdolne do wywierania wpływu na inne osoby.

Wśród kompetencji społecznych można przytoczyć wiele badań ukazujących także pozytywny wpływ empatii na intencje przedsiębiorcze (np. Goleman, 1998; Forster, Grichnik, 2013; Bacq, Alt, 2018; Younis i in., 2020). Junttila (2010) podkreśla przedsiębiorczy wymiar kompetencji społecznych, wskazując, że kompetencje społeczne to przede wszystkim skuteczne osiąganie i utrzymywanie pozytywnych wyników społecznych poprzez organizowanie własnych zasobów osobistych i środowiskowych. Miłaszewicz (2015) wskazuje na ekonomiczny wymiar funkcjonalności kompetencji społecznych, podkreślając ich niezbędność z punktu widzenia sprawnego funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki poprzez umożliwienie zaistnienia właściwych interakcji społecznych i ułatwianie współpracy wewnątrz- i międzygrupowej. Z kolei Ozgur, Mustafa i Hakan (2017) uważają, że umiejętności społeczne mogą być źródłem wyższych intencji przedsiębiorczych.

Przytoczona analiza krytyczna literatury przedmiotu sugeruje istnienie pozytywnego wpływu kompetencji społecznych na intencje przedsiębiorcze. Aby potwierdzić niniejszą zależność, przeprowadziliśmy badania ankietowe wśród studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ

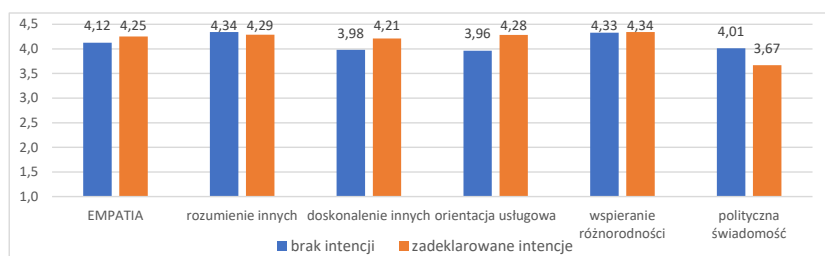
W przeprowadzonym badaniu udział wzięło 209 respondentów, w tym 96 mężczyzn i 113 kobiet, którzy poprzez kwestionariusz ankietowy udzielili odpowiedzi na pytania skonstruowane w przeważającej większości za pomocą pięciostopniowej skali Likerta (Joshi, Kale, Chandel, Pal, 2015).

Zaskakujące jest, że aż ponad 61% osób biorących udział w naszym badaniu przyznało, iż rozważa w niedalekiej przyszłości prowadzenie działalności gospodarczej, co może świadczyć o wysokim

poziomie intencji przedsiębiorczych wśród studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. 43% ankietowych zadeklarowało, że wspomnianą działalność chciałoby prowadzić także na rynkach zagranicznych².

Na podstawie otrzymanych wyników można zaobserwować, iż osoby zgłaszające chęć założenia w przyszłości działalności gospodarczej deklarowały zasadniczo większy poziom empatii, co było widoczne szczególnie w dwóch subkategoriach: doskonalenie innych oraz orientacja usługowa (wykres 1). Jednakże otrzymana różnica w całej kategorii może zostać uznana za nieznaczną, a wyniki w pozostałych subkategoriach składowych nie wykazały istnienia dodatkowej zależności pomiędzy nimi a wyrażaniem intencji przedsiębiorczych.

Wykres 1. Empatia a deklarowane intencje przedsiębiorcze – wyniki badań

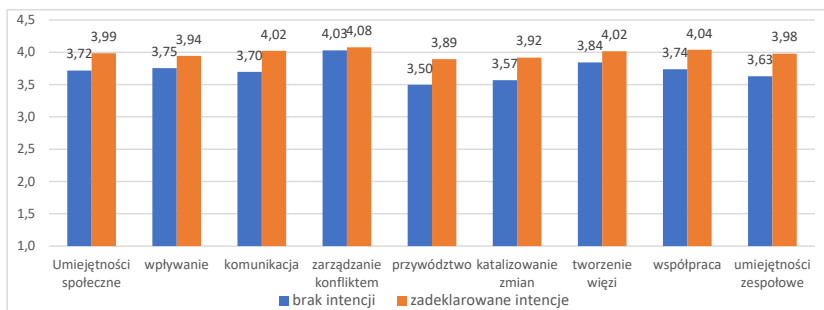

Zdecydowanie bardziej zauważalna zależność istnieje w przypadku drugiej z kategorii składających się na kompetencje społeczne, a mianowicie umiejętności społecznych (wykres 2). W tym przypadku zarówno otrzymany wynik sumaryczny dla całej kategorii, jak i rozkład odpowiedzi w poszczególnych subkategoriach jednoznacznie wskazują, że osoby deklarujące intencje przedsiębiorcze, w swojej ocenie (opieramy się na autoocenie badanych osób) jawią się jako osoby o większym

2 Ten wysoki odsetek deklaracji dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej zdaniem autorów należy traktować jako raczej wyraz luźnych marzeń i aspiracji studentów, które w zderzeniu z rzeczywistością zawodową nie znajdą bezpośredniego odzwierciedlenia w liczbie założonych przedsięwzięć biznesowych. Kluczowym zagadnieniem w tej sferze pozostaje odpowiedź na pytanie, dlaczego te deklarowane intencje nie znajdują realizacji, jednakże ten ważny problem nie jest przedmiotem niniejszych rozważań i zostanie podjęty przez autorów w kolejnej publikacji.

stopniu rozwoju poszczególnych umiejętności społecznych. Bardzo widoczne jest to m.in. w przypadku deklarowanych cech przywódczych, pragnienia do bycia katalizatorem działań i zmian oraz umiejętności współpracy z innymi i pracy zespołowej. Otrzymane rezultaty potwierdzają badania prowadzone w latach wcześniejszych (m.in. przez Goleman, 1998, Bacq, Alt, 2018; Younis i in., 2020).

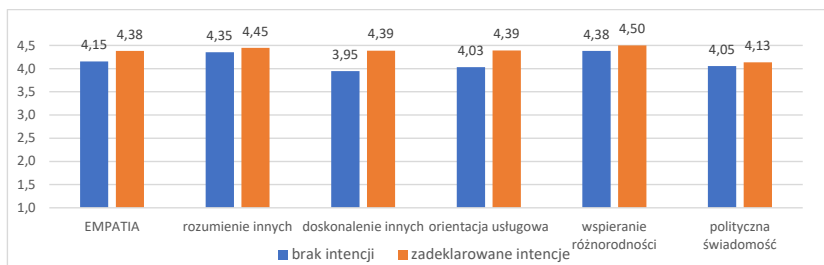
Wykres 2. Umiejętności społeczne a intencje przedsiębiorcze – wyniki badań

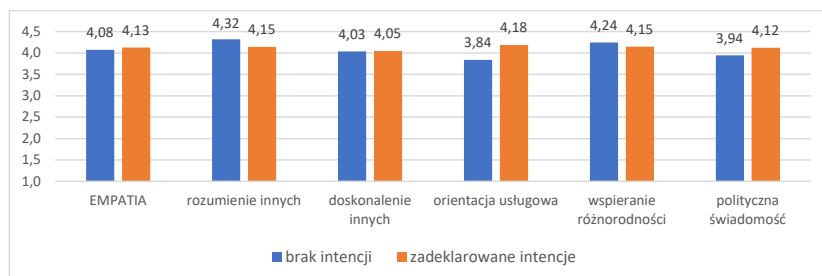
Autorzy postanowili także przyjrzeć się rozkładowi odpowiedzi wśród badanych respondentów z uwzględnieniem kryterium płci.

Analizując odpowiedzi dotyczące składowych elementów empatii, bardziej widoczna zależność między nimi a intencjami przedsiębiorczymi występuje wśród kobiet (wykres 3), niż wśród mężczyzn (wykres 4). Zdaniem autorów, zjawisko to można wytłumaczyć potwierdzonym w wielu badaniach (m.in. Osman, 2011; Kaźmierczak, 2013; Kamas, L., Preston, A., 2020; Löffler, C.S., Greitemeyer, 2021) wyższym poziomem empatii wśród kobiet niż u mężczyzn, co może wpływać na uzyskane w tym przypadku wyniki.

Wykres 3. Empatia a intencje przedsiębiorcze – wyniki badań wśród kobiet

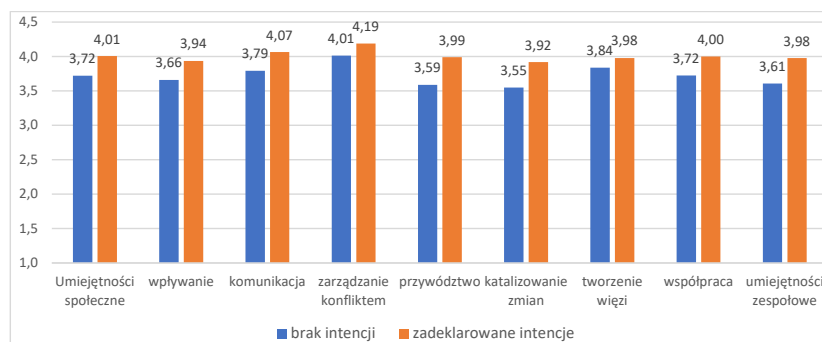

Wykres 4. Empatia a intencje przedsiębiorcze – wyniki badań wśród mężczyzn

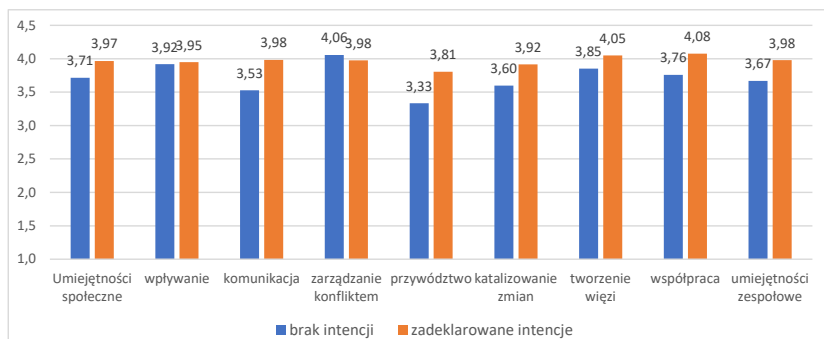

Natomiast analiza wyników w kategorii umiejętności społeczne, zdaniem autorów, nie dowodzi istnienia istotnych różnic pomiędzy obiema płciami pod względem omawianego zagadnienia. Zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn widoczna jest dodatnia zależność pomiędzy poszczególnymi subkategoriami a intencjami przedsiębiorczymi (wykresy 5 i 6).

Wykres 5. Umiejętności społeczne a intencje przedsiębiorcze – wyniki badań wśród kobiet

Wykres 6. Umiejętności społeczne a intencje przedsiębiorcze – wyniki badań wśród mężczyzn

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają wcześniej publikowane tezy o dodatniej zależności pomiędzy posiadanymi kompetencjami społecznymi a rozwojem intencji przedsiębiorczych. W ramach tych kompetencji autorzy dostrzegają przede wszystkim silne znaczenie subkategorii umiejętności społeczne, w tym m.in. takich, jak: wpływanie na innych, przywództwo, katalizowanie zmian czy współpraca w ramach zespołu ludzkiego. Dlatego rozwój przedsiębiorczości powinien być bezsprzecznie wspierany przez stymulację tych cech w trakcie procesu edukacyjnego i kształtowania kompetencji społecznych u młodych osób.

Problem ten jest szczególnie istotny, biorąc pod uwagę specyfikę współczesnego świata i relacji społecznych, zwłaszcza zdeformowanych przez pandemię COVID-19. XXI wiek to okres rozwoju Internetu, technologii cyfrowych, wirtualizacji kontaktów społecznych, co zdaniem autorów negatywnie wpływa na jakość i poziom tych relacji, a tym samym na kształtowanie się kompetencji społecznych. Pandemia spotęgowała jeszcze ten problem, przenosząc do wirtualnego świata życie towarzyskie, zawodowe oraz edukację. Siła negatywnego wpływu tej sytuacji na rozwój kompetencji społecznych będzie zapewne przedmiotem wielu badań w najbliższych latach, jednakże na dziś samo istnienie tej negatywnej zależności nie powinno budzić wątpliwości.

Dlatego zadaniem społeczno-edukacyjnym na postpandemiczny czas będzie odbudowa i rozwój kompetencji społecznych, co będzie miało pozytywny wpływ także na rozwój przedsiębiorczości. Należy pamiętać, że „pomysł na biznes” pojawia się w umyśle jednostki, jednakże szansa jego udanej realizacji jest zależna od umiejętności współdziałania w środowisku społecznym.

BIBLIOGRAFIA

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. DOI: [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Argyle, M. (2002). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baartman, L.K.J., Bruijn, E. de. (2011). Integrating knowledge, skills and attitudes: Conceptualising learning processes towards vocational competence. *Educational Research Review*, 6(2), 125–134. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2011.03.001>.
- Bacq, S., Alt, E. (2018). Feeling capable and valued: A prosocial perspective on the link between empathy and social entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 33(3), 333–350. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.01.004>.
- Barba-Sánchez, V., Atienza-Sahuquillo, C. (2018). Entrepreneurial intention among engineering students: The role of entrepreneurship education. *European Research on Management and Business Economics*, 24(1), 53–61. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iemeen.2017.04.001>.
- Boyatzis, R.E. (2009). Competencies as a behavioral approach to emotional intelligence. *Journal of Management Development*, 28(9), 749–770. DOI: <https://doi.org/10.1108/02621710910987647>.
- Doanh, D.C., Bernat, T. (2019). Entrepreneurial self-efficacy and intention among vietnamese students: a meta-analytic path analysis based on the theory of planned behavior. *Procedia Computer Science*, 159, 2447–2460. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.420>.
- Fagoulis, I., Phillips, N. (2011). Social Skills for Successful Career Development. *Review of European Studies*, 3(1), 85–93. DOI: <https://doi.org/10.5539/res.v3n1p85>.
- Fernández-Pérez, V., Montes-Merino, A., Rodríguez-Ariza, L., Galicia, P.E.A. (2019). Emotional competencies and cognitive antecedents in shaping student’s entrepreneurial intention: the moderating role of entrepreneurship education. *International Entrepreneurship and*

- Management Journal*, 15(1), 281–305. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11365-017-0438-7>.
- Forster, F., Grichnik, D. (2013). Social Entrepreneurial Intention Formation of Corporate Volunteers. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(2), 153–181. DOI: <https://doi.org/10.1080/19420676.2013.777358>.
- Frese, M., Gielnik, M.M. (2014). The Psychology of Entrepreneurship. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 413–438. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091326>.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Hayton, J.C., Kelley, D.J. (2006). A competency-based framework for promoting corporate entrepreneurship. *Human Resource Management*, 45(3), 407–427. DOI: <https://doi.org/10.1002/hrm.20118>.
- Hayton, J.C., McEvoy, G.M. (2006). Guest editors' note. *Human Resource Management*, 45(3), 291–294. DOI: <https://doi.org/10.1002/hrm.20127>.
- Junttila, N. (2010). Social competence and loneliness during the school years—Issues in assessment, interrelations and intergenerational transmission. Pobrano z <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4226-8>
- Kamas, L., Preston, A. (2020). *Empathy, Gender, and Prosocial Behavior*. Pobrano z (PDF) *Empathy, Gender, and Prosocial Behavior* (researchgate.net)
- Kaźmierczak, M. (2013). Postrzegana empatia partnera jako predyktor satysfakcji ze związku romantycznego. *Psychologia Społeczna*, 4(27), 435–447.
- Löffler, C.S., Greitemeyer, T. (2021). Are women the more empathetic gender? The effects of gender role expectations. *Current Psychology*, 1–12. DOI: 10.1007/s12144-020-01260-8
- MacLean, P., Scott, B. (2011). Competencies for learning design: A review of the literature and a proposed framework. *British Journal of Educational Technology*, 42(4), 557–572. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2010.01090.x>.
- Miłaszewicz, D. (2015). Kompetencje społeczne polskich i litewskich studentów – analiza porównawcza. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 401. DOI: 10.15611/pn.2015.401.27
- Muller, P., Mattes, A., Klitou, D., Lonkeu, O.-K., Ramada, P., Aranda Ruiz, F., Devnani, S., Farrenkopf, J., Makowska, A., Mankovska, N., Robin, N., Steigertahl, L. (2018). *Annual report on European SMEs 2017/2018: SMEs growing beyond borders*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a435b6ed-e888-11e8-b690-01aa75ed71a1/language-en>

- Nowiński, W., Haddoud, M.Y., Lančarič, D., Egerová, D., Czeglédi, C. (2019). The impact of entrepreneurship education, entrepreneurial self-efficacy and gender on entrepreneurial intentions of university students in the Visegrad countries. *Studies in Higher Education*, 44(2), 361–379. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1365359>.
- Osman, S. (2011). Predicting Rape Empathy Based on Victim, Perpetrator, and Participant Gender, and History of Sexual Aggression. *Sex Roles*, 64(7/8), 506–515.
- Ozgur, D., Mustafa, K., Hakan, O.A. (2017). The Influence of Personality Traits on Entrepreneurial Intention. *International Journal of Management and Sustainability*, 6(2), 33–46. DOI: <https://doi.org/10.18488/journal.11.2017.62.33.46>.
- Padilla-Meléndez, A., Fernández-Gámez, M.A., Molina-Gómez, J. (2014). Feeling the risks: effects of the development of emotional competences with outdoor training on the entrepreneurial intent of university students. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(4), 861–884. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11365-014-0310-y>.
- Pauceanu, A., Alpenidze, O., Edu, T., Zaharia, R. (2019). What Determinants Influence Students to Start Their Own Business? Empirical Evidence from United Arab Emirates Universities. *Sustainability*, 11(1), 92. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11010092>.
- Peng, Z., Lu, G., Kang, H. (2012). Entrepreneurial Intentions and Its Influencing Factors: A Survey of the University Students in Xi'an China. *Creative Education*, 03(08), 95–100. DOI: <https://doi.org/10.4236/ce.2012.38B021>.
- Rice, K. (2016). *The Impact of Gender on Empathy*. Biddeford, Portland: Univeristy of New England. https://www.une.edu/sites/default/files/Rice%2C%20Kaitlin_Capstone_The%20Impact%20of%20Gender%20on%20Empathy.pdf
- Sánchez, J.C. (2011). University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7(2), 239–254. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11365-010-0156-x>.
- Stamboulis, Y., Barlas, A. (2014). Entrepreneurship education impact on student attitudes. *The International Journal of Management Education*, 12(3), 365–373. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2014.07.001>.
- Wach, K. (2014). Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 11–31. <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/HW/article/view/56>
- Wach, K., Głodowska, A. (2019). The Role of University in the Development of Entrepreneurial Intentions of Younger Generations: Selected

Models. W M. Pietrzykowski (red.), *Fostering Entrepreneurial and Sales Competencies in Higher Education* (s. 47–65). Bogucki Wydawnictwo Naukowe. DOI: <https://doi.org/10.12657/9788379862801-4>.

Wiszejko-Wierzbicka D. (2012). *Kompetencje społeczne – rozpoznanie i rozwój*. <http://projektmłodzież.pl/dokumenty-do-pobrania>

Younis, A., Xiaobao, P., Nadeem, M.A., Kanwal, S., Pitafi, A.H., Qiong, G., Yuzhen, D. (2020). Impact of positivity and empathy on social entrepreneurial intention: The moderating role of perceived social support. *Journal of Public Affairs*, 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2124>.

Zhao, H., Seibert, S.E., Hills, G.E. (2005). The Mediating Role of Self-Efficacy in the Development of Entrepreneurial Intentions. *The Journal of applied psychology*, 90(6), 1265–1272. DOI: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.6.1265>.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

KRZYSZTOF C. MATUSZEK

<http://orcid.org/0000-0002-5181-0068>
Akademia Ignatianum w Krakowie
krzysztof.matuszek@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2157

Westbindung czy *Zentralmacht*? – polityka zagraniczna współczesnych Niemiec w perspektywie konstruktywistycznej

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza uwarunkowań polityki zagranicznej współczesnych Niemiec. Zgodnie z podejściem konstruktywistycznym uwarunkowania te przejawiają się przede wszystkim w sposobie, w jaki naród za pośrednictwem elit opiniotwórczych sam siebie postrzega, ponieważ to jego tożsamość określa, co w polityce zagranicznej uznaje się za możliwe, stosowne i dopuszczalne.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule przyjmuje się podejście konstruktywistyczne, zgodnie z którym o kształcie polityki zagranicznej państwa decydują nie tyle obiektywne czynniki, takie jak potencjał militarny i ekonomiczny, co sposób, w jaki dany podmiot polityczny interpretuje siebie i swoje środowisko.

PROCES WYWODU: Analizuję wewnątrzniemiecką dyskusję na temat nowego kształtu polityki zagranicznej RFN z punktu widzenia Polski jako państwa zainteresowanego utrzymaniem jedności Zachodu. W tej perspektywie decydujące znaczenie ma pytanie o aktualność niemieckiego przywiązania do idei Zachodu. Odwołując się do jednego ze standardowych podręczników niemieckiej polityki zagranicznej i wybranych monografii, konfrontuję ze sobą dwa niemieckie obrazy własne, tj. demokracja zachodnia vs. europejskie mocarstwo centralne.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Tożsamość narodowa wyznacza cele strategiczne państwa, dlatego należy uważnie przyglądać się temu, jak Niemcy

Sugerowane cytowanie: Matuszek, K.C. (2021). *Westbindung* czy *Zentralmacht*? – polityka zagraniczna współczesnych Niemiec w perspektywie konstruktywistycznej. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 123-137. DOI: 10.35765/HP.2157.

sami siebie postrzegają. Współczesna tożsamość niemiecka nie jest jednolita, lecz stanowi przedmiot wewnętrznych sporów ideowych i politycznych.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W interesie Polski jest, by Niemcy definiowały siebie jako demokrację liberalną należącą do rodziny państw zachodnich, a nie jako europejskie mocarstwo centralne czy „mocarstwo w środku”.

SŁOWA KLUCZOWE:

Niemcy, polityka zagraniczna, tożsamość narodowa, Zachód, mocarstwo centralne

Abstract

WESTBINDUNG OR ZENTRALMACHT? –
CONTEMPORARY GERMAN FOREIGN POLICY
FROM A CONSTRUCTIVIST PERSPECTIVE

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to analyze the determinants of the contemporary German foreign policy. According to the constructivist approach, these determinants lie mainly in the way in which the nation perceives itself through the opinion-forming elite, because its identity determines what is considered possible, appropriate and permissible in foreign policy.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article adopts a constructivist approach, according to which the shape of a state's foreign policy is determined not so much by objective factors, such as military and economic potential, but by the way in which a given political entity interprets itself and its environment.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: I analyze the intra-German discussion on the new shape of German foreign policy from the point-of-view of Poland as a country interested in maintaining the unity of the West. From this perspective, the decisive question is whether the German attachment to the idea of the West still holds. Referring to one of the standard textbooks of German foreign policy and selected monographs, I confront two German self-images: that of a Western democracy and that of a European central power.

RESEARCH RESULTS: A state's strategic goals are determined by the national identity, so it is necessary to see how Germans perceive themselves. Contemporary German identity is not uniform, but is the subject of internal ideological and political disputes.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: It is in Poland's interest that Germany defines itself as a liberal democracy belonging to the family of Western countries, and not as a European central power or a "power in the center."

KEYWORDS:

Germany, foreign policy, national identity, the West, the central power

WPROWADZENIE – TOŻSAMOŚĆ NIEMIECKA

Czy dziś, w czasach zmiany globalnych stosunków sił, Niemcy wciąż są mocno zakotwiczone w świecie zachodnim? W niniejszej analizie uwarunkowań polityki zagranicznej współczesnych Niemiec przyjmuję podejście konstruktywistyczne, zgodnie z którym o kształcie polityki zagranicznej państwa decydują nie tyle obiektywne czynniki, takie jak siła militarna i ekonomiczna, co sposób, w jaki dany podmiot polityczny interpretuje siebie i swoje środowisko. Z punktu widzenia realizmu aktywność międzynarodowa państwa zdeterminowana jest, ogólnie rzecz biorąc, przez wymóg przetrwania, a w dalszej kolejności – maksymalizacji własnej potęgi opartej na obiektywnie danych zasobach, którymi są przede wszystkim: ludność, terytorium, potencjał militarny i ekonomiczny (Baumann, 2013, s. 63–65). Gdy więc gwałtownie wzrasta potencjał danego państwa, jak choćby w momencie zjednoczenia Niemiec pieczętującego koniec Zimnej Wojny, należy według realistów spodziewać się zasadniczej zmiany jego polityki zagranicznej. Można jednak wykazać, że w przypadku Republiki Federalnej Niemiec taka radykalna zmiana wówczas nie nastąpiła (Risse, 2013, s. 49).

Podejście konstruktywistyczne bierze pod uwagę nie tyle obiektywny potencjał danego państwa narodowego, co raczej sposób, w jaki naród sam siebie postrzega, ponieważ to jego tożsamość określa, co w polityce zagranicznej uznaje się za możliwe, stosowne i dopuszczalne. Tożsamość narodowa zawiera wyobrażenia na temat tego, „kim jesteśmy?“, „co nas wyróżnia?“, a także interpretacje wspólnej historii, koncepcje dobrego życia i wizje wspólnej przyszłości. Jest ona konstruktem społecznym powstającym w drodze

publicznej dyskusji, ścierania się różnych stanowisk, reprodukcji i transformacji dotychczasowych wyobrażeń (Risse, 2013, s. 50–53; por. Maull 2013, s. 74–75; Hellmann, 2011, s. 737). Tożsamość narodowa wyznacza standardy właściwego postępowania na arenie międzynarodowej (Hellmann, 2011, s. 745). Na przykład udział Niemiec w interwencji humanitarnej w Kosowie w roku 1999 uzasadniany był przez odwołanie do niemieckiej historii i odpowiedzialności. Hasło „nigdy więcej Auschwitz” oznaczało w tym kontekście „nigdy więcej czystek etnicznych” (por. Kundnani, 2016, s. 52). Gdy z kolei zdarzy się, że dana decyzja polityczna nie mieści się w ramach standardów stosowności, politycy zazwyczaj wypierają się jej (Risse, 2013, s. 52). Tak było w przypadku budowy gazociągu Nord Stream 2, który z polskiego punktu widzenia godzi w europejską solidarność energetyczną. Rząd Niemiec przez długi czas utrzymywał, że nie jest to w ogóle kwestia polityczna, lecz przedsięwzięcie czysto ekonomiczne (por. Lang i Westphal, 2016, s. 5–9, 42–44). Perspektywa konstruktywistyczna podkreśla znaczenie opinii publicznej, która kontroluje i rozlicza polityków. Podjęte decyzje stają się następnie przedmiotem dyskusji i interpretacji, przez co zwrrotnie wpływają na kształt tożsamości narodowej, potwierdzając lub modyfikując granice tego, co dopuszczalne.

By zrekonstruować interesujące w badanym kontekście aspekty obecnej niemieckiej tożsamości narodowej, odwołam się do jednego ze standardowych podręczników niemieckiej polityki zagranicznej *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* pod redakcją Siegmara Schmidta, Gunthera Hellmanna i Reinharda Wolfa (2007, 2013) i przeanalizuję wybrane monografie, które stanowią ważne głosy w wewnętrznie-niemieckiej dyskusji na temat nowego kształtu polityki zagranicznej RFN (Hellmann, 2011). Dyskusja ta nabrała szczególnej dynamiki po interwencji militarnej sił międzynarodowych w Iraku w roku 2003. Rząd Gerharda Schrödera, jak wiadomo, zdecydowanie odmówił udziału w tej operacji, co następnie było interpretowane jako zerwanie z polityką zagraniczną „Republiki Bońskiej” (por. Risse, 2013, s. 49).

W niemieckiej dyskusji na temat Niemiec pojawiają się różne koncepcje analityczno-empiryczne i wzorce normatywne: demokracja zachodnia, mocarstwo cywilne (*Zivilmacht*), mocarstwo gospodarcze ewentualnie handlowe (*Wirtschaftsmacht, Handelsmacht*), europejskie

mocarstwo centralne (*Europas Zentralmacht*), mocarstwo w środku (*Macht in der Mitte*), mocarstwo przywódcze (*Führungsmacht*). W większości z nich używa się słowa „Macht” w znaczeniu „mocarstwo”, co odzwierciedla – przy całym zachowaniu ciągłości – istotną zmianę tożsamości Niemiec, zyskujących większą pewność siebie i świadomość własnej potęgi (*Selbstbewusstsein*, Hellmann, 2011). Chciałbym przeanalizować wybrane obrazy własne, dzieląc je na te, które podkreślają przywiązanie Niemiec do świata zachodniego (*Westbindung*) i takie, w których mniej lub bardziej zdecydowanie odrzuca się ideę Zachodu.

Taki dychotomiczny podział nie jest bynajmniej czymś oczywistym dla niemieckich analityków polityki zagranicznej. Niektórzy z nich chcą raczej widzieć konsens i spójność (*sowohl als auch*) niemieckiego obrazu własnego, w którym orientacja prozachodnia (*Westorientierung*) łączy się bezkolizyjnie z preferencją dla rozwiązań multilateralnych, a polityka odstraszenia z polityką odprężenia (Mauil, 2013, s. 76–77). Pytanie o aktualność *Westbindung* jest natomiast kluczowe z punktu widzenia Polski jako państwa zainteresowanego utrzymaniem jedności Zachodu. Tego rodzaju obserwacja samoobserwacji (Niemcy oczami Niemców z polskiego punktu widzenia) – charakterystyczna dla podejścia konstruktywistycznego – pozwoli na uporządkowanie analizowanych koncepcji i rekonstrukcję decydującego sporu o kształt niemieckiej tożsamości. Wybrane samoopisy odniosę do wydarzeń, decyzji i kwestii spornych, takich jak np. interwencje militarne w Kosowie i w Iraku czy aneksja Krymu przez Rosję i wojna na wschodzie Ukrainy, które mają kluczowe znaczenie w kontekście sporu o wartość *Westbindung*, a także pokazują ewolucję niemieckiego obrazu własnego. Chodzi tu zarówno o pytanie, na ile poszczególne koncepcje dostarczają uzasadnienia decyzji i polityk, jak i o interpretacje wydarzeń dokonywane w ich świetle.

WESTBINDUNG

Niemiecka orientacja prozachodnia była konsekwencją „katastrofy” II wojny światowej i zbrodni narodowego socjalizmu (Risse, 2013, s. 53–54). Republika Federalna Niemiec, zrywając z narodowosocjalistyczną i, szerzej, militarystyczną przeszłością, przystąpiła do

rodziny państw zachodnich. Idea *Westbindung* (więzi z Zachodem) i idealizm Konrada Adenauera wyznaczyły fundamenty niemieckiej polityki zagranicznej: sojusz z USA, przynależność do Paktu Północnoatlantyckiego i integrację europejską. Niemcy stały się członkiem wspólnoty demokratycznych państw broniących „wspólnych ideałów wolnego świata przeciw sowieckiemu zagrożeniu” (Adenauer za: Kundnani, 2016, s. 29, tłum. własne).

Według cenionego historyka niemieckiego, Heinricha Augusta Winklera (2013), Zachód stanowi normatywny projekt, będący konsekwencją wielkich rewolucji atlantyckich: Rewolucji Amerykańskiej z roku 1776 i Wielkiej Rewolucji Francuskiej z roku 1789. Na projekt ten składają się takie uniwersalne normy i wartości, jak niezbywalna godność osoby ludzkiej, wolność i równość wobec prawa, rozdział władzy duchowej i świeckiej, rządy prawa i trójpodział władz, demokracja liberalna oraz prawo narodów do samostanowienia. Nawet jeśli praktyka polityczna państw zachodnich często odbiega od tych ideałów, wyznaczają one wciąż – niczym Statua Wolności – normatywny punkt orientacyjny. W tej perspektywie Winkler poddaje krytyce niektóre stanowiska w niemieckiej polityce zagranicznej, zwłaszcza krótkowzroczny realizm tzw. drugiej fazy *Ostpolitik* lat osiemdziesiątych. Niemieccy socjaldemokraci uważali wówczas, że polska „Solidarność” zagraża pokojowi i stabilności w Europie, dlatego nie udzielili wsparcia ruchowi społecznemu walczącemu o poszanowanie praw człowieka.

Przykładem wierności ideałom Zachodu był niemiecki udział w interwencji humanitarnej w Kosowie w roku 1999. Rząd Niemiec podjął decyzję o uczestnictwie w interwencji militarnej mimo braku odpowiedniej rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ blokowanej przez Rosję. Joschka Fischer, ówczesny minister spraw zagranicznych, oświadczył: „Kiedy ludzie są masakrowani, nie możesz marudzić, że nie masz mandatu” (Kundnani, 2016, s. 52, tłum. własne). Gdy z kolei cztery lata później Niemcy sprzeciwiły się – wspólnie z Rosją i Francją – rezolucji Rady Bezpieczeństwa zezwalającej na użycie siły w Iraku, niektórzy analitycy uznali, że to może być koniec Zachodu (Stephen F. Szabo za: Kundnani, 2016, s. 55). W tym przypadku za szczególnie problematyczną należy uznać nie tyle samą decyzję, co jej uzasadnienie. Gerhard Schröder, ówczesny kanclerz Niemiec, w kampanii wyborczej w roku 2002 mówił bowiem o „niemieckiej

drodze”, przeciwstawiając niemiecką politykę pokojową amerykańskiemu „awanturnictwu” (Kundnani, 2016, s. 55–57).

Ważnym głosem w dyskusji na temat tożsamości niemieckiej, broniącym idei Zachodu, jest monografia Leona Mangasariana i Jana Techau z roku 2017 pt. *Führungsmacht Deutschland. Strategie ohne Angst und Anmaßung* (Mocarstwo przywódcze Niemcy. Strategia bez lęku i arogancji). W książce tej dwóch amerykańsko-niemieckich politologów rozwija ideę przywództwa służebnego (*Servant Leadership*) zaczerpniętą z teorii zarządzania. Przywódca służebny w pierwszej kolejności dba o potrzeby swych sojuszników, zwłaszcza mniejszych i słabszych aktorów politycznych, rozumiejąc że w ten sposób najskuteczniej realizuje własne interesy (Mangasarian i Techau, 2017, s. 17–21). Podejście takie, jeśli reprezentowane jest przez Niemcy, może z polskiego punktu widzenia wydawać się bardzo protekcyjne, jednak decydujące znaczenie ma cel strategiczny, jaki *servant leader* sobie wyznacza. Zdaniem autorów książki tym celem dla Niemiec jest utrzymanie ładu, któremu zawdzięczają najszcześniejszy – patrząc z punktu widzenia dawnych Niemiec Zachodnich – okres w całej swej historii (s. 45). Jest nim zachodni, transatlantycki porządek liberalny, którego fundament stanowią: demokracja, państwo prawa, prawa człowieka, społeczeństwo otwarte, wolność słowa i wolny handel (s. 13, 86–87, 120).

Ten wolnościowy ład poddawany jest w ostatnich latach rozmaitym próbom. Mamy z jednej strony Stany Zjednoczone, które za prezydentury Bracka Obamy wycofały się politycznie z Europy, a pod przywództwem Donalda Trumpa stały się w pewnym stopniu nieprzewidywalne (s. 8–11), z drugiej natomiast Rosję, która otwarcie definiuje się jako przeciwnik jedności Zachodu (s. 82, 148–150). W tych warunkach Niemcy – jak przekonują Mangasarian i Techau – nie tylko powinny potwierdzić swe przywiązanie do zachodniej wspólnoty wartości, ale muszą zgodnie z apelem Obamy stać się przywódcą „wolnego Zachodu” (s. 49).

Wskazują przy tym na decydujące także współcześnie znaczenie czynnika militarnego w stosunkach międzynarodowych. Politycy europejscy chętnie dziś powtarzają, że nie można rozwiązać militarne danego konfliktu, zapominając przy tym, że skuteczna dyplomacja wymaga często wiarygodnej groźby użycia siły (s. 102). Dlatego autorzy *Führungsmacht Deutschland* opowiadają się zdecydowanie za

tym, by – wobec fatalnego stanu niemieckiej armii – RFN, zgodnie ze swymi zobowiązaniami sojuszniczymi, dążyła do przeznaczania 2% PKB na obronność (s. 74–75). Uważają ponadto, że trzeba zawalczyć o zaangażowanie Ameryki, ponieważ jej atomowe gwarancje bezpieczeństwa są niezastąpione, a bez nich Europa stałaby się podatna na szantaż ze strony Rosji (s. 105–107).

Bez amerykańskich gwarancji bezpieczeństwa państwo Putina – biorąc pod uwagę jego wielkość, bogactwa naturalne i głębię strategiczną – zyskałoby w naturalny sposób pozycję hegemonu w Europie. Dlatego Rosja przy użyciu dyplomacji, propagandy i technik manipulowania opinią publiczną dąży do rozbicia jedności transatlantyckiej. Tymczasem los Niemiec zależy od bezpieczeństwa Polski i państw nadbałtyckich, podobnie jak ich los zależy od bezpieczeństwa Ukrainy (s. 81–84). Aneksja Krymu i wsparcie przez Rosję separatystów na wschodzie Ukrainy ukazały naiwność idei niemiecko-rosyjskiego „partnerstwa dla modernizacji” (s. 141) i *Wandel durch Handel* (transformacja poprzez handel). Zdaniem autorów *Führungsmacht Deutschland* Angela Merkel podczas kryzysu ukraińskiego zademonstrowała silne przywództwo w duchu *Servant Leadership*, ponieważ przeforsowała nałożenie sankcji gospodarczych na Rosję, przeciwstawiając się m.in. wpływowym kręgom gospodarczym we własnym kraju (s. 63–70). Niestety wówczas i do dziś zabrakło rezygnacji ze wsparcia dla „geopolitycznie szkodliwego” (s. 139) projektu Nord Stream 2.

Konrad Adenauer, podejmując w roku 1953 epokową decyzję o przyłączeniu RFN do rodziny demokracji zachodnich, rozumiał że neutralne Niemcy w środku Europy – mimo iż zjednoczone – stałyby się zabawką (*Spielball*) w rękach kremlowskich przywódców. Współcześni zwolennicy politycznej równoodległości (*Äquidistanz*) między Ameryką a Rosją tego nie rozumieją (s. 90–91). Naród Immanuela Kanta – jak przypomina Winkler (2013) – przeszedł długą drogę, by stać się demokracją zachodnią i tak też siebie postrzegać. Po II wojnie światowej Niemcy wyrzekli się drogi odrębnej i ideałów roku 1914: porządku, obowiązku, silnego państwa i przekonania o wyższości niemieckiej kultury nad zachodnim materializmem, ale wciąż są stosunkowo młodą demokracją, a pokusa *Sonderweg* powróciła wraz z wojną w Iraku.

ZENTRALMACHT

Idea Niemiec jako mocarstwa centralnego (*Zentralmacht*) lub – w nieco innym ujęciu – „mocarstwa w środku” (*Macht in der Mitte*) jest tym obrazem własnym, w którym najwyraźniej odrzuca się koncepcję Zachodu jako normatywnego projektu. Idea *Zentralmacht*, wywodząca się jeszcze z epoki wojen napoleońskich, powróciła wraz z upadkiem bloku wschodniego i zjednoczeniem Niemiec w roku 1990 (Schwarz, 1994; Baumann, 2013), które scalilo dwa zimnowojenne państwa frontowe. Przed zjednoczeniem liczba ludności RFN wynosiła mniej więcej tyle samo, co innych dużych państw europejskich – Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch. Po roku 1990 te proporcje zmieniły się zdecydowanie na korzyść Niemiec. Kolejne lata przyniosły ponadto rozszerzenie Unii Europejskiej na północ (1995) i na wschód (2004), konsolidując pozycję „Republiki Berlińskiej” jako mocarstwa w środku Europy.

Zentralmacht jest pojęciem geopolitycznym. W tej perspektywie zwraca się uwagę na to, że Niemcy graniczą aż z dziewięcioma państwami. Przy całym swym potencjale demograficznym i gospodarczym Niemcy są zbyt słabe, by stać się hegemonem Europy, który unilateralnie narzuciłby swój porządek całemu kontynentowi, choć w przeszłości – jak wiemy – takiej pokusie ulegały. Jednocześnie jednak są zbyt silne, by pogodzić się z rolą jednego z wielu równych sobie państw Starego Kontynentu. Położenie centralne oznacza zatem także status pomiędzy hegemonem a małym państwem (*Kleinstaat*). Z tej diagnozy wyprowadza się zalecenia dotyczące kształtu polityki zagranicznej. Państwo centralne musi zrezygnować z dążeń hegemonalnych, by nie obrócić przeciw sobie swych licznych sąsiadów, ale jednocześnie nie może się izolować. Powinno przewodzić, ale z nastawieniem na konsens i kompromis (Baumann, 2013, s. 65–66).

W ten sposób Niemcy przewodzące Europie powrócą jako wielkie mocarstwo europejskie (*europäische Grossmacht*, Baumann, 2013, s. 69) na światową scenę (Schwarz 1994). Jako akt takiej polityki wielkomocarstwowej – choć niekoniecznie konsensualnej – interpretuje się niemieckie stanowisko z roku 2003 w sprawie interwencji militarnej w Iraku, kiedy to Gerhard Schröder otwarcie przeciwstawił się Stanom Zjednoczonym. Sięgając dalej w przeszłość, sojusz z USA i orientacja prozachodnia RFN po II wojnie światowej – rozpatrywane

z tego punktu widzenia – wynikały nie tyle z odrzucenia rodzimego militarystyki i hitleryzmu, co raczej z kalkulacji strategicznych. Chodziło o to, by w warunkach niepełnej suwerenności odzyskać zaufanie innych państw i stopniowo rozbudowywać własne zasoby (Baumann, 2013, s. 66–70).

Do tego nurtu myślenia nawiązał Herfried Münkler, renomowany berliński politolog i historyk idei, w swej książce z roku 2015 pt. *Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa* (Mocarstwo w środku. Nowe zadania Niemiec w Europie). Punktem wyjścia analiz Münklera jest kryzys strefy euro, który ujawnił podziały w obrębie Unii i uaktywnił siły odśrodkowe. Chodzi tu zwłaszcza o konflikt między „oszczędną” północą a zadłużonym południem i związany z tym wzrost poparcia dla partii eurokrytycznych od Wielkiej Brytanii po Grecję (por. Rokita, 2012). Niemcom, jako potęgze w środku Europy, przypada zadanie utrzymania jedności Unii. W tym celu niemieccy przywódcy muszą moderować proces osiągania porozumienia, pośredniczyć w dochodzeniu do kompromisu i dbać o dobro wspólne, które – jak przekonuje Münkler (2015, s. 7–14, 160–163) – jest zgodne z interesem mocarstwa centralnego. Niemcy bowiem, będąc eksporterem i najsilniejszą gospodarką Starego Kontynentu, najwięcej zyskują dzięki wspólnemu rynkowi i wspólnej walucie (s. 142–143). Politolog wskazuje ponadto na zasadnicze korzyści płynące z utrzymywania pokojowych stosunków ze wszystkimi sąsiadami, czyli tzw. *Friedensdividende* (s. 40–42).

Oprócz dbania o jedność Unii Niemcy zdaniem Münklera powinny wziąć na siebie odpowiedzialność za wspólną politykę zagraniczną. Tu ujawnia się sceptyczny wobec Zachodu wymiar idei *Macht in der Mitte* – Europa musi sama zadbać o pokój i stabilność swych peryferii (s. 11–12). Według Münklera Zachód, jaki znaliśmy, już nie istnieje, ponieważ Stany Zjednoczone stopniowo wycofują się z odpowiedzialności za bezpieczeństwo Europy. Dowodem na to jest reakcja na rosyjską aneksję Krymu i wojnę na wschodzie Ukrainy, kiedy to Niemcy, a nie Ameryka, stały się *leading nation*, organizując kolejne rundy rozmów pokojowych (s. 48–51, 149–152). Zresztą, zdaniem autora *Macht in der Mitte*, Zachód jako wspólnota wartości tak naprawdę nigdy nie istniał. Do Paktu Północnoatlantyckiego – jak przypomina – należały nie tylko demokracje liberalne, ale także autorytarne reżimy panujące w Portugalii, Grecji i Turcji, za czym

przemawiały względy geopolityczne (s. 108–109). Tak więc Zachodu nie ma i faktycznie nigdy nie było, a wobec gasnącej powoli gwiazdy Ameryki przyszłość należy do mocarstw regionalnych. Takim mocarstwem odpowiedzialnym za pokój i stabilność w regionie powinna stać się Unia Europejska pod wodzą Niemiec.

Münkler zdaje sobie przy tym sprawę ze względnej słabości militarnej Europy, a zwłaszcza samych Niemiec, jest jednak zdania, że w polityce międzynarodowej po zakończeniu Zimnej Wojny siła militarna straciła na znaczeniu na rzecz siły gospodarczej. Na poparcie tej tezy podaje przykład skuteczności silnych gospodarczo Niemiec w czasie europejskiego kryzysu finansowego (s. 47–48). Decyzje, które zapadały wówczas w Berlinie, stawały się miarodajne dla całej Unii. Czy jednak siła gospodarcza, skuteczna w konfrontacji z zadłużoną Grecją, okaże się równie skuteczna w konfrontacji z imperialną polityką Rosji wobec Ukrainy? Münkler dostrzega ten problem (s. 190), powtarza jednak za politykami niemieckimi, że nie ma militarnego rozwiązania w konflikcie z Moskwą (s. 154). Tym samym odrzuca stanowisko, zgodnie z którym za sprawną dyplomacją musi stać wiarygodna groźba użycia siły, choćby pośrednio, w formie dostaw broni dla zaatakowanego państwa. Zapomina także o tym, że bez amerykańskiego parasola atomowego Europa byłaby podatna na szantaż ze strony Kremla.

Warto zauważyć, że idea *Macht in der Mitte* jest zbliżona do koncepcji *Servant Leadership* pod względem zalecanej metody uprawiania polityki zagranicznej. W jednym i drugim przypadku postuluje się model przywództwa, w którym nie narzuca się w sposób apodyktyczny własnej woli, lecz wypracowuje kompromis uwzględniający interesy innych państw. Zasadnicza różnica między tymi dwoma stanowiskami polega na odmiennym zdefiniowaniu celu strategicznego. Według Mangasariana i Techau nadrzędnym celem niemieckiej polityki zagranicznej powinno być utrzymanie zachodniego, transatlantyckiego ładu liberalnego, któremu naród niemiecki zawdzięcza najszcześniejszy okres w swej historii. Münkler natomiast kreśli wizję Europy jako mocarstwa, które – pod wodzą RFN – samodzielnie zadba o pokój i bezpieczeństwo w regionie. Nie chodzi zatem – co warto podkreślić – o dylemat „wartości vs. interesy” czy „ideały vs. geopolityka”, ale o odmienne rozpoznanie interesu narodowego w omawianych koncepcjach.

Podsumowując, autor *Macht in der Mitte* odrzuca ideę Zachodu jako normatywnego projektu. Nie oznacza to rzecz jasna poparcia dla militarystycznej drogi odrębnej i ideałów roku 1914. Położenie centralne „Republiki Berlińskiej” nie jest dla Münklera położeniem pomiędzy Wschodem a Zachodem w sensie kulturowym (por. Kundnani 2016, s. 5–9). Można natomiast przyjąć, że reprezentuje on niemieckie ambicje wielkomocarstwowe w przebraniu proeuropejskim.

WNIOSKI – DOKTOR FAUST WAHA SIĘ

Spór o niemiecką tożsamość toczy się nie tylko w sferze idei, ale przekłada się także na podziały polityczne. Biorąc pod uwagę największe niemieckie partie, socjaldemokratyczna SPD zachowuje z reguły dystans wobec polityki USA, natomiast partie chadeckie – CDU i CSU – są tradycyjnie proatlantyckie. Na przykład Armin Laschet, kandydat chadeków na urząd kanclerza w wyborach do Bundestagu z września 2021 roku, podkreślał w wywiadach swe przywiązanie do Zachodu: „USA są naszym pierwszym i najważniejszym sojusznikiem. Mój Adenauerowski rys oznacza: być mocno zakotwiczonym na Zachodzie” (Rinke, 2021, tłum. własne). Z tym wiąże się realistyczne spojrzenie na stosunki międzynarodowe i poparcie dla natowskiego celu przeznaczania 2% PKB na obronność. Także Olaf Scholz, kandydat SPD, opowiada się jasno za współpracą transatlantycką (Zeit Online, 12.09.2021), ale jednocześnie socjaldemokraci chcą zrezygnować z postulatu 2% PKB, uznając go – podobnie jak kandydatka Zielonych Annalena Baerbock – za absurdalny (F.A.Z., 28.04.2021).

Przywołajmy w tym kontekście umowę koalicyjną z roku 2018, zawartą między CDU, CSU i SPD. Była ona oczywiście zapisem pewnego kompromisu, jednak we fragmentach dotyczących polityki zagranicznej wydaje się dominować stanowisko socjaldemokratów i sformułowania niemal przepisane z książki Münklera. Już na wstępie jest mowa o tym, że wobec zasadniczej zmiany globalnych stosunków sił, w tym zmiany amerykańskich priorytetów, „Europa musi bardziej niż dotychczas wziąć swój los w swoje ręce” (Koalitionsvertrag, 2018, s. 6, tłum. własne). Z kolei wobec Rosji przyjmuje się postawę „mimo wszystko”. Autorzy umowy przypominają co prawda o „niezgodnej z prawem międzynarodowym aneksji Krymu

i ingerencji na wschodzie Ukrainy” (s. 152), ale jednocześnie podkreślają, że „Niemcy mają wyraźny interes w dobrych relacjach z Rosją” (s. 151) i obstają przy idei „wspólnego obszaru gospodarczego od Lizbony do Władywostoku” (s. 152). Warto zauważyć, że wizja euroazjatyckiego obszaru gospodarczego jest projektem konkurencyjnym wobec wcześniejszej koncepcji strefy wolnego handlu „od Vancouver po Władywostok” – transatlantyckiej i liberalnej (Fücks, 14.02.2021).

Patrząc na tę problematykę z polskiego punktu widzenia, trzeba podkreślić, że w interesie Polski jest, by Niemcy były państwem proatlantyckim, broniącym „ideałów wolnego świata”, by definiowały siebie nie jako europejskie mocarstwo centralne, ale jako demokrację liberalną należącą do rodziny państw zachodnich. Zgodnie z podejściem konstruktywistycznym tożsamość narodowa wyznacza standardy właściwego postępowania w stosunkach międzynarodowych i definiuje cele strategiczne państwa. Dlatego należy uważnie przyglądać się temu, jak Niemcy sami siebie postrzegają. Wówczas okaże się, że współczesna tożsamość niemiecka nie jest niewzruszonym monolitem, lecz stanowi przedmiot wewnętrznych – mniej lub bardziej jawnych – sporów ideowych i politycznych.

Doktor Faust, jedna z najważniejszych niemieckich postaci mitycznych i zarazem Niemców portret własny (por. Münkler, 2013, s. 92–121), uosabia w tym kontekście naród, który zmagają się z pokusą porzucenia pewnego normatywnego projektu w imię ambicji wielkomocarstwowych. Republika Federalna Niemiec, stawszy się częścią świata zachodniego, osiągnęła po II wojnie światowej niebywały sukces gospodarczy. *Westbindung* dała Niemcom życie w zgodzie ze sobą i z innymi (Mangasarian i Techau, 2017, s. 93). Ale dziś doktor Faust waha się – znów jest kuszony wizją światowej potęgi. Polsce i innym narodom Europy powinno zależeć na tym, by zawczasu rozpoznał, że to tylko miraż.

BIBLIOGRAFIA

- Baumann, R. (2013). Deutschland als Europas Zentralmacht. W S. Schmidt, G. Hellmann i R. Wolf (Red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (s. 62–72). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- F.A.Z. (28.04.2021). Mützenich fordert Abkehr vom Zwei-Prozent-Ziel der NATO. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Pozyskano z: <https://www.faz.net/-gpg-ab5fx> (dostęp: 28.04.2021).
- Fücks, R. (14.02.2021). Nord Stream 2 und der Mythos der Seelenverwandtschaft. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Pozyskano z: <https://www.faz.net/-gq5-a8lqp> (dostęp: 16.02.2021).
- Hellmann, G. (2011). Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik und die veränderten Standards der Angemessenheit. W T. Jäger, A. Höse i K. Oppermann (Red.), *Deutsche Außenpolitik* (s. 735–757). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. (2018). *Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land*. Pozyskano z: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-02/koalitionsvertrag.pdf> (dostęp: 07.03.2018).
- Kundnani, H. (2016). *The Paradox of German Power*. London: Hurst & Company.
- Lang, K.O., i Westphal, K. (2016). *Nord Stream 2 – Versuch einer politischen und wirtschaftlichen Einordnung*. SWP-Studie, Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Mangasarian, L. i Techau, J. (2017). *Führungsmacht Deutschland. Strategie ohne Angst und Anmaßung*. München: dtv.
- Mau, H.W. (2013). Deutschland als Zivilmacht. W S. Schmidt, G. Hellmann i R. Wolf (Red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (s. 73–84). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Münkler, H. (2013). *Mity Niemców*. Warszawa: Sic!
- Münkler, H. (2015). *Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*. Hamburg: Körber-Stiftung.
- Rinke, A. (2021). „Ich bin Realpolitiker“. Interview mit Armin Laschet. *Internationale Politik online*, 02.2021. Pozyskano z: <https://internationalepolitik.de/de/ich-bin-realpolitiker> (dostęp: 08.02.2021).
- Risse, T. (2013). Deutsche Identität und Außenpolitik. W S. Schmidt, G. Hellmann i R. Wolf (Red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (s. 49–61). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rokita, J. (2012). Deutsche Ordnung? (O dylemacie skąpca i imperialisty). *Horyzonty Polityki*, 3(4), 321–362.
- Schwarz, H.P. (1994). *Die Zentralmacht Europas. Die Rückkehr Deutschlands auf die Weltbühne*. Berlin: Siedler.

Winkler, H.A. (2013). Macht, Moral und Menschenrechte. Über Werte und Interessen in der deutschen Außenpolitik. *Internationale Politik*, 4, 116–127. Pozyskano z: <https://internationalepolitik.de/de/macht-moral-und-menschenrechte> (dostęp: 7.03.2018).

Zeit Online. (12.09.2021). Scharfer Schlagabtausch im zweiten TV-Triell. *Zeit Online*. Pozyskano z: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2021-09/tv-triell-ard-zdf-laschet-scholz-baerbock> (dostęp: 12.09.2021).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

TOMASZ GRABOWSKI

<http://orcid.org/0000-0003-1280-1609>
Akademia Ignatianum w Krakowie
tomasz.grabowski@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2072

Terroryzm a COVID-19. Doświadczenia pierwszego roku pandemii

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest odnalezienie i opis związków między pandemią COVID-19 a ewolucją terroryzmu w latach 2020–2021.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Główny problem badawczy ujęto w formie pytania: jak pandemia wpłynęła na kształt zagrożenia terrorystycznego? Posłużono się metodą analizy piśmiennictwa, metodą statystyczną (opisowa prezentacja danych statystycznych dotyczących częstotliwości zamachów i ich ofiar) oraz metodami ogólnologicznymi, takimi jak: analiza, dedukcja, indukcja, synteza.

PROCES WYWODU: Na podstawie dostępnych danych opisano wpływ pandemii na częstotliwość zamachów terrorystycznych. Poprzez odwołanie do materiałów źródłowych stwierdzono, jak na pandemię zareagowała propaganda terrorystyczna. Podjęto także próbę dokonania prognozy, jak w wymiarze długofalowym obecna sytuacja wpłynie na zmiany w strategiach terrorystów.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W skali globalnej częstotliwość zamachów terrorystycznych spada. Jednak w najbardziej konfliktogennych regionach (Bliski Wschód i Afryka) tendencja była nieraz odwrotna: od początku pandemii zamachów przybyło. W świecie zachodnim (głównie USA) spadkowi zagrożenia ze strony terroryzmu dżihadystycznego towarzyszy wzrost zagrożenia ze strony ugrupowań skrajnie prawicowych. Różne ośrodki aktywnie reinterpretują przebieg zdarzeń. W propagandzie dżihadystycznej spotkać można zarówno

Sugerowane cytowanie: Grabowski, T. (2021). Terroryzm a COVID-19. Doświadczenia pierwszego roku pandemii. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 139-153. DOI: 10.35765/HP.2072.

wezwania do nasilenia ataków (ISIS), jak i powstrzymania się od nich (Al-Kaida). Narrację ośrodków skrajnie prawicowych i skrajnie lewicowych charakteryzuje akceleracjonizm (dążność do przyspieszenia upadku obecnego systemu). Groźną cechą przyszłych strategii terrorystów może być zwrot w kierunku bioterroryzmu oraz wykorzystanie czynników biologicznych.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Terroryzm to metoda walki, która podlega stałej ewolucji i przystosowaniu do nowych warunków. Jest pewne, że w warunkach pandemii, jak i w świecie postpandemicznym będzie co najmniej tak samo groźny jak dotychczas, dlatego też wskazane jest monitorowanie rozwoju sytuacji pod kątem bezpieczeństwa antyterrorystycznego.

SŁOWA KLUCZOWE:

COVID-19, terroryzm, pandemia, propaganda,
zamachy terrorystyczne

Abstract

TERRORISM AND COVID-19. FIRST YEAR
OF PANDEMIC EXPERIENCE

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to determine and describe the relationship between COVID-19 pandemic and the evolution of terrorism in 2020 to 2021.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem was: how did the pandemic influence the shape of the terrorist threat? The author applied the critical literature review method, the statistical method (a descriptive review of statistical data related to the frequency of terrorist attacks and casualties), as well as general methods, such as analysis, deduction, induction and synthesis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: On the basis of available data, the author described the effect that the pandemic had on the frequency of terrorist attacks. By referring to source materials, it was possible to ascertain how the terrorist propaganda reacted to the pandemic. An attempt was made to predict what long-term effect the current situation would have on changes in terrorists' strategies.

RESEARCH RESULTS: Globally, the frequency of terrorist attacks is decreasing. However, in the regions with the most potential for conflict (the Middle East and Africa) there has been an opposite tendency: the number of attacks has increased since the pandemic started. In the western world (mainly the USA) the decreased threat of jihadist terrorism is accompanied by increased

threat from extreme right-wing groups. Different centers actively reinterpret the run of events. In jihadist propaganda, we can encounter both the calls for increased attacks (ISIS), as well as for refraining from them (Al-Qaeda). The narration of extreme right-wing and extreme left-wing centers is characterized by accelerationism (a struggle for speeding up the fall of the current system). Future terrorist strategies may be characterized with a dangerous turn towards bioterrorism and using the biological agents.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: Terrorism is a fighting method that is constantly evolving and adapting to new environments. It is certain, that during the pandemic, as well as in the post-pandemic world, it will not be less menacing than it has been so far, so the situation pertaining to the anti-terrorist safety should be monitored.

KEYWORDS:

COVID-19, terrorism, pandemic, propaganda, terrorist attacks

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest odnalezienie i opis związków między pandemią COVID-19 a zmianami w zjawisku terroryzmu w latach 2020–2021. Pandemia odcisnęła swoje piętno na życiu społecznym, politycznym i gospodarczym całego świata. Nie pozostała jednocześnie bez wpływu na inne niż wirus zagrożenia bezpieczeństwa państwa i obywateli. Można stwierdzić, że dotychczasowe zagrożenia i wyzwania, które zazwyczaj przyciągały uwagę podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne, a także mediów i społeczeństwa, w warunkach pandemii przestały być traktowane jako pierwszorzędne. Z drugiej strony podmioty kreujące zagrożenia, np. organizacje terrorystyczne, także znalazły się w nowej – z wielu względów – sytuacji i musiały zmodyfikować swoje założenia oraz sposoby działania.

Główny problem badawczy niniejszego opracowania ujęto w formie następującego pytania: jak pandemia COVID-19 wpłynęła na kształt zagrożenia terrorystycznego?

Terroryzm przy tym rozumiany jest w niniejszym opracowaniu w sposób następujący: jest to umyślne użycie lub groźba użycia przez podmiot niepaństwowy nadzwyczajnej formy przemocy, która wychodzi poza ramy prawnie uznanych działań wojennych, z zamiarem wymuszenia i zastraszenia audytorium większego niż bezpośrednie

ofiary, aby poprzez wywołany lęk osiągnąć cele polityczne, ekonomiczne, religijne, społeczne lub inne (Schneider, Meierrieks, 2019, s. 2025).

Problemy szczegółowe ujęto w formie następujących trzech pytań:

1. Jak pandemia COVID-19 wpłynęła na częstotliwość zamachów terrorystycznych?
2. Jak pandemia COVID-19 wpłynęła na kształt propagandy terrorystycznej?
3. Jak pandemia COVID-19 może wpłynąć na długofalowe strategie organizacji terrorystycznych?

Aby rozwiązać postawione wyżej problemy badawcze posłużono się metodą analizy piśmiennictwa, metodą statystyczną (opisowa prezentacja danych statystycznych dotyczących częstotliwości zamachów) oraz metodami ogólnologicznymi, takimi jak: analiza, dedukcja, indukcja, synteza. Ramy czasowe opracowania to okres ok. 12 miesięcy – od marca roku 2020 do marca roku 2021. Pod względem geograficznym szczególną uwagę zwrócono na problemy świata zachodniego (Europa, Ameryka Płn., Australia), ale odnotowano także trendy panujące na Bliskim Wschodzie i w Afryce.

1. WPŁYW PANDEMII NA CZĘSTOTLIWOŚĆ ATAKÓW TERRORYSTYCZNYCH

Oceniając częstotliwość zamachów, operować trzeba na danych niepełnych, gdyż często ośrodki zajmujące się monitoringiem tego zdarzenia publikują – z racji krótkiego czasu, jaki upłynął od początku pandemii – tylko wrywkowe raporty. Zaznaczyć należy, że od 2014 roku, kiedy to miał miejsce szczyt aktywności terrorystów w ostatniej dekadzie w skali globu (mierzonego pod względem liczby zamachów, liczby ofiar i kosztów ekonomicznych), aż do roku 2019, z którego mamy pełne i opracowane dane – poziom zagrożenia terrorystycznego spadał. Potwierdza to najbardziej rzetelne w tej dziedzinie źródło, jakim jest publikowany corocznie „Global Terrorism Index” (GTI). I tak, liczba ofiar ataków terrorystycznych w 2019 roku w całym świecie była o 59% niższa niż w „szczytowym” roku 2014 (Institute for Economics & Peace, 2020, s. 4). Podobną tendencję wskazuje raport Europolu, według którego liczba doprowadzonych

do skutku zamachów w Unii Europejskiej w ostatnich latach spada. W 2017 roku było ich 205, w 2018 – 129, w 2019 – 119. W UE z roku na rok było wyraźnie mniej zamachów dokonywanych z pobudek etnonacjonalistycznych i separatystycznych (137 w 2017 r., 57 w 2019 r.). Jeśli zaś chodzi o liczbę osób aresztowanych pod zarzutem działalności terrorystycznej, to w ciągu pięciu lat (2015–2019) utrzymywała się ona mniej więcej na poziomie tysiąca zatrzymanych rocznie. Wyjątkiem był tu rok 2017, kiedy aresztowano nieco ponad 1,2 tys. osób. W skali pięciu lat zdecydowaną większość aresztowanych (ok. 3 tys.) stanowiły osoby działające z motywów dżihadystycznych (Europol, 2020, s. 11–12). Z danych Europolu wyciągnąć można jeszcze dodatkowe wnioski. Po pierwsze statystyki wykazały bardzo nieznaczną w UE przed pandemią aktywność organizacji i grup o profilu prawicowym (tylko sześć zamachów w latach 2017–2019; do tego ani jednego w 2019). Po drugie, widoczna jest żywotność terroryzmu lewicowego i anarchistycznego. Była to jedyna „kategoria” terroryzmu, w której zanotowano wzrost liczby ataków (odpowiednio było to: 24, 19, 26 w trzech omawianych latach). Uwagę zwraca wzrost aresztowań w kontekście terroryzmu lewicowego we Włoszech (z 11 i 8 osób w latach 2017 i 2018 do 98 osób w 2019 r.) (Europol, 2020, s. 11,16).

Wniosek z powyższych danych jest wyraźny: pandemia przyszła w momencie, gdy poziom zagrożenia terrorystycznego spadał. Jak zaś sytuacja zmieniała się począwszy od pierwszego kwartału 2020 roku? Krzysztof Izak przeanalizował pierwsze miesiące pandemii posługując się danymi z bazy ESRI (Environmental Systems Research Institute), z otwartoźródłowej francuskiej bazy danych, a także danych izraelskich: SITE Intelligence Group oraz Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center. Wnioski są dość niejednoznaczne: w pierwszych miesiącach pandemii ogólna liczba zamachów spadła, jednak w najbardziej zapalnych regionach świata (szczególnie Bliski Wschód oraz Afryka), gdzie zagrożenie terrorystyczne jest największe, wyraźnych tendencji spadkowych nie dało się dostrzec (Izak, 2020, s. 29). Wynikało to oczywiście z faktu, że świadomość zagrożenia wirusem była w tego typu obszarach zupełnie inna niż w Europie czy USA. Dla przykładu, w kwietniu 2020 roku Państwo Islamskie (ISIS) dokonało ponad 100 ataków w Iraku. W maju 2020 roku tzw. Prowincja Chorasana Państwa Islamskiego w Afganistanie dokonała zamachu podczas ceremonii pogrzebowej w Nangahar,

zabijając 24 osoby i raniąc 68 osób (Kruglanski i in., 2020, s. 121). W Afryce Subsaharyjskiej odnotowano wzrost o 37% zbrojnych ataków ze strony ugrupowań terrorystycznych pomiędzy połową marca a połową kwietnia 2020 roku (Columbo, Harris, 2020). Inna sunnicka organizacja terrorystyczna działająca w Syrii, Hei'at Tahrir al-Sham (HTS), w pierwszych trzech miesiącach pandemii dokonała o 71% ataków więcej niż przez ostatnie trzy miesiące poprzedzające pandemię. Podobnie w Somalii o 12% wzrosła liczba ataków ze strony organizacji Asz-Szabab. Jedyne Taliban w Afganistanie przez pierwsze trzy miesiące pandemii dokonał o 36% ataków mniej niż w trzech miesiącach przed pandemią (Shire, 2020, s. 11).

W świecie zachodnim poziom zagrożenia terroryzmem dżihadystycznym wydaje się natomiast spadać. Według danych amerykańskich, na terytorium tego kraju w roku 2019 zarejestrowano 31 spraw dotyczących terroryzmu dżihadystycznego, a w roku 2020 – 17 (spadek o 45%) (New America Foundation, 2021). Jednak jak pokazuje statystyka, pod względem ogólnego zagrożenia terrorystycznego sytuacja w USA się pogarsza. Zdarzeń o charakterze terrorystycznym (ataków i wykrytych przygotowań do ataków) było w 2020 roku w tym kraju 110. W porównaniu do roku poprzedniego (65 zdarzeń) jest to wzrost o prawie 70%. Za dwie trzecie przypadków tych zdarzeń odpowiedzialność ponoszą ugrupowania skrajnie prawicowe (Jones i in., 2021, s. 9). Między 1 stycznia a 8 maja 2020 roku zdarzenia terrorystyczne o skrajnie prawicowej proweniencji stanowiły aż 90% wszystkich zdarzeń (Jones i in., 2020, s. 1). Taki rozwój zagrożenia wynika oczywiście z sytuacji wewnętrznej w USA, ale też można zauważyć, że niektóre skrajnie prawicowe amerykańskie ruchy, jak np. The Boogaloo Boys, dotąd znane z akcji na rzecz prawa do posiadania broni oraz z udziału w protestach przeciwko brutalności policji, szybko zmobilizowały się do udziału w protestach typu antylockdown. Pandemia stała się więc jeszcze jednym, bardzo silnym bodźcem dla wzmożenia aktywności grup o tym profilu ideologicznym.

Podobne zjawisko, tj. przejmowanie inicjatywy w protestach przeciwko restrykcjom antycovidowym przez skrajną prawicę, zauważyć można także w Unii Europejskiej (np. w Niemczech) (Kruglanski i in., 2020, s. 121). Trend ten wpisuje się w szersze zagrożenie, o którym alarmuje „Global Terrorism Index”: w Ameryce Północnej, Europie Zachodniej oraz Australii i Oceanii w okresie 2014–2019 liczba ataków

terrorystycznych o podłożu skrajnie prawicowym wzrosła o 250%, a liczba osób, które poniosły śmierć w ich wyniku – o 709%. Dopowiedzieć jednak należy, że w tej ogólnej statystyce kraje Unii Europejskiej zajmują marginalną pozycję. Na przykład na 286 ofiar śmiertelnych terroryzmu skrajnie prawicowego z lat 2002–2019 aż 39,5% stanowiły ofiary w USA. W dalszej kolejności były to ofiary w: Norwegii (27%), Nowej Zelandii (18%), Kanadzie (5,5%). Na UE przypada nie więcej niż 10% ofiar terroryzmu ultraprawicowego (7% w Niemczech, 3% w innych krajach) (Institute for Economics & Peace, 2020, s. 3, 63).

Dotychczasowe doświadczenia pozwalają na sformułowanie kilku wniosków. Po pierwsze w świecie zachodnim poziom zagrożenia ze strony terroryzmu dżihadystycznego spada, co może mieć związek z ogólnym „zamrożeniem” życia społecznego, zatrzymaniem migracji, wzmożonymi kontrolami w związku z lockdownem. Jednak tendencję spadkową w tej dziedzinie dało się obserwować już od kilku lat, tak więc pandemia tylko utwierdziła wcześniejsze procesy. Po drugie: na Bliskim Wschodzie, w Azji Południowej i w Afryce zagrożenie terroryzmem dżihadystycznym ze strony ISIS i Al-Kaidy w porównaniu do poprzednich lat utrzymuje się na podobnym poziomie. Jeśli odnotowano zmiany, to tylko wzrostowe (Afryka Subsaharyjska). Można jednak mieć wątpliwości, czy quasi-państwowe „prowincje” islamiistów, rozrzucone po różnych miejscach na kontynencie afrykańskim i azjatyckim, będą mogły w dłuższej perspektywie utrzymać swój dotychczasowy potencjał. Tak szeroko zakrojony terroryzm to kosztowne i skomplikowane przedsięwzięcie. Zerwanie łańcuchów dostaw na poziomie międzynarodowym, regionalnym i krajowym zmusza największe organizacje do borykania się utrudnieniami w dostępie do żywności, medykamentów i broni. Ogólne restrykcje obejmujące ludzi i zasoby również komplikują dochody z wymuszeń i wyłudzeń (De Silva, 2020, s. 37). Po trzecie: przede wszystkim w USA odnotować należy wzrost liczby incydentów terrorystycznych z udziałem grup skrajnie prawicowych, dla których uwarunkowania pandemii stały się „przyspieszaczem” ich działalności. Po czwarte: pod względem organizacyjno-technicznym zamachy stają się coraz trudniejsze. Przeszkody operacyjne wynikają z ograniczenia prawa do przemieszczania się. Terrorystom trudniej jest się poruszać i przeprowadzać operacje z powodu ograniczeń w czasie i przestrzeni. Każdy terrorysta, który prowadzi rozpoznanie, dokonuje specjalistycznych zakupów czy

wreszcie przygotowuje atak, musi się liczyć z ryzykiem rozpoznania. Sara de Silva w tym kontekście podaje przykład palestyńskiej organizacji Hamas, która, operując w bezpośrednim kontakcie z izraelskimi służbami bezpieczeństwa, musiała wstrzymać swą aktywność w terenie właśnie dlatego, że o wiele łatwiej o dekonspirację z powodu opustoszenia przestrzeni publicznej. Mniej skuteczne stały się także takie formy walki, jak: sztyletowanie czy ataki bombowe z improwizowanymi ładunkami wybuchowymi przenoszonymi przez pojazdy (De Silva, 2020, s. 37). Po piąte: w warunkach powszechnego zainteresowania wirusem, jego mutacjami, liczbą zakażonych i zmarłych, stanem służby zdrowia, szczepionkami i związanymi z nimi kontrowersjami, a także własną sytuacją życiową terrorystom coraz trudniej skupić na sobie uwagę szerokiego audytorium i mediów masowych (Basit, 2020, s. 269). Choroba, śmierć, lęk stały się czymś o wiele bliższym niż wcześniej, kiedy np. ISIS szokowało świat zachodni nagraniami egzekucji. Jednak terroryści znaleźli sposób na zdobycie uwagi w nowych warunkach i zaczęli atakować obiekty należące do służby zdrowia. Taki przypadek miał miejsce w marcu 2020 roku w Missouri (USA), gdzie 36-letni mężczyzna usiłował dokonać zamachu bombowego na szpital wyznaczony do leczenia osób z COVID-19 (Johnson, 2020). Do wyjątkowo makabrycznego ataku doszło w maju 2020 roku w Kabulu w Afganistanie, gdzie trzech uzbrojonych mężczyzn wtargnęło na oddział położniczy szpitala i zabiło 24 osoby, w tym co najmniej 16 matek (z tego trzy oczekujące dopiero na poród, które zginęły wraz ze swoimi nienarodzonymi dziećmi), a także dwóch noworodków oraz pielęgniarki (Drury, 2020).

2. GŁÓWNE CECHY PROPAGANDY TERRORYSTYCZNEJ W OKRESIE PANDEMII

Propaganda terrorystyczna to natarczywa forma komunikacji z użyciem zaawansowanych technik przekazu, w ramach której ma miejsce próba przekonania odbiorców albo też zmanipulowania ich opiniami lub działaniami w taki sposób, aby osiągnąć określone cele, jak np. osłabienie w społeczeństwie zaufania do legalnych władz, pozyskanie nowych członków, podżeganie do przemocy, nakłanianie do indywidualnego przygotowania i przeprowadzenia zamachu.

Jak wskazują raporty, podatność na terrorystyczną i ekstremistyczną propagandę w Internecie wzrasta. Dotyczy to w szczególności młodych ludzi, którzy spędzają większość swojego czasu online bez żadnej kontroli. W Stanach Zjednoczonych stwierdzono na początku kwietnia 2020 roku wzrost o 13% wyszukiwań treści supremacjonistycznych poprzez wyszukiwarke Google. W stanach, w których wprowadzono politykę „stay at home” w wymiarze dziesięć i więcej dni – próby wyszukiwania ekstremistycznych treści w Google wzrosły średnio o 21%. Co ciekawe, w stanach, w których polityka „stay at home” trwała krócej niż 10 dni, średni przyrost wyszukiwań treści supremacjonistycznych wzrastał tylko o 1% (Moonshot CVE, 2020).

Grupy salafickie i dżihadystyczne przedstawiają pandemię jako zjawisko o wymiarze eschatologicznym. Wirusa nazywają „żołnierzem Allaha” i zesłaną przez niego plagą na niewiernych. Tę religijną interpretację elastycznie modyfikowano w zależności od postępów pandemii. Gdy wirus występował w Chinach, miał być karą dla komunistycznych władz tego kraju za prześladowania muzułmańskich Ujgurów; gdy dotknął Iran – karą dla szyitów; gdy zaś pojawił się w Europie – karą za wyprawy krzyżowe (Basit, 2020, s. 265).

W szczególności grupy związane z Państwem Islamskim zaostrzyły retorykę i wzywały do przeprowadzania ataków terrorystycznych, a także domagały się zwolnienia z więzień w Iraku i Syrii przebywających tam bojowników wraz z ich rodzinami. W artykule *Najgorszy koszmar krzyżowców*, który ukazał się w medium powiązanim z ISIS, można było przeczytać:

Ich domy są zamknięte, rynki i działalność rozbite. Nie miejcie litości nad niewiernymi i odstępcami, nawet gdy są w szczytowym momencie ich ucisku. Zaostrzcie wywieraną presję, aby stracili swoją zdolność do walki z mudżahedinami (Kruglanski i in., 2020, s. 124).

Z drugiej strony mamy grupy związane z Al-Kaidą, które wykazały okoliczności w inny sposób. Zachęcały do wykorzystania czasu pandemii do pozostania w domu, studiowania islamu, do fizycznego i psychicznego przygotowania do dalszej walki. Al-Kaida wzywała swoich członków do nieorganizowania żadnych ataków. Centrala Al-Kaidy pod koniec marca 2020 roku pisała:

W tym kryzysie chcielibyśmy przypomnieć ludziom mądrości i wzywającym Allaha, aby zintensyfikowali swoje wysiłki na rzecz zapraszania ludzi do Allaha i zachęcania ich do szczerzej skruchy. Nadszedł czas, aby rozpowszechnić właściwe wyznanie wiary, wezwać ludzi do dżihadu na drodze Allaha i zbuntować się przeciwko uciskowi i ciemnościom. Wzywamy również bogatych muzułmanów, aby wystąpili naprzód i okazali miłosierdzie biednym i zdegradowanym grupom społecznym, aby mogli znaleźć ukojenie w tych trudnych czasach. Istnieje dziś pilna potrzeba opieki nad sierotami, wdowami, rodzinami więźniów i wspierania szczerych Mudżahedinów (Kruglanski i in., 2020, s. 124).

Oprócz zachęt do prozelityzmu i dobroczynności niektóre z organizacji terrorystycznych mogą sobie pozwolić na udział w działaniach antypademicznych. Jest to swego rodzaju propaganda czynu. Dotyczy to przede wszystkim Talibanu w Afganistanie, który wydał odpowiednie nakazy i odezwy oraz pozwolił na pracę organizacjom pozarządowym, a także szyckiego Hezbollahu, który był w stanie zmobilizować bardzo znaczne siły (1500 lekarzy, 3000 pielęgniarek i paramedyków, 100 karettek) do uzupełnienia braków w potencjale państwa libańskiego (Ackerman, Peterson, 2020, s. 61).

Kojarzone z prawicą grupy o profilu supremacjonistycznym traktują pandemię COVID jako okazję do nasilenia mowy nienawiści w stosunku do innych grup, w szczególności do Azjatów, a także Żydów. Tego typu narracja jest skrajnie rasistowska, a według kryterium religijnego także antyislamska. Eksploatowane są różne teorie spiskowe oraz tworzone *fake newsy*. Chwyтлиwe „opowieści” są sprawnie układane, aby odpowiadały wyznaczonym celom (Commission for Countering Extremism, 2020, s. 8–10). W niektórych narracjach łączy się pandemię z rozwojem technologii 5G w Chinach, co jest jednym z motywów szerokiej fali protestów i ataków (głównie podpaleń) na wieże 5G w świecie zachodnim (Meese i in., 2020, s. 36–37). Jak wspomniano, zdarzają się także namowy do intencjonalnego zarażania COVID-em Żydów i muzułmanów. Na działającym w Telegramie kanale „Coronawaffen” opublikowano ankietę, w której zadano pytanie: „Jeśli zachoruję, dokąd mam się udać?”. Najpopularniejszą odpowiedzią była „synagoga”, na którą wskazało 76% uczestników (Kruglanski i in., 2020, s. 127). Ultraprawicowym grupom nieobce są także teorie akcelerationistyczne, które zakładają potrzebę przyspieszenia pewnych negatywnych procesów, aby doprowadzić wśród społeczeństwa do

upadku panującego systemu politycznego, a w konsekwencji do upadku państwa. W efekcie ma to otworzyć drogę do pożądanych zmian społeczno-politycznych: wzmocnienia granic i zaostrenia prawa antyimigracyjnego, zwiększenia protekcjonizmu, a nawet – w narracjach supremacjonistycznych – stworzenia w przyszłości społeczeństwa czystego rasowo (Basit, 2020, s. 265). Jedną z grup o nazwie Atomic Waffen Division wzywała do tego, by zwiększyć panikę szerząc niepokojące i konfliktotenne celowo sformułowane kłamstwa. „Napisz w mediach społecznościowych post o tym, że widziałeś jak jeden Chińczyk w sklepie spożywczym kaszle na owoce” – brzmiała jedna ze wskazówek (Kruglanski i in., 2020, s. 128). Z drugiej strony mamy ugrupowania lewackie, które za pandemię koronawirusa obwiniają kapitalizm i wzywają do działań, aby zniszczyć biznes i przyspieszyć upadek obecnego systemu ekonomicznego.

3. WPŁYW PANDEMII NA DŁUGOFALOWE STRATEGIE TERRORYSTYCZNE

Należy poważnie wziąć pod uwagę scenariusz, że najbliższej przyszłości wzrośnie zagrożenie bioterroryzmem i stanie się on odąd realną i wykonalną taktyką. G. Ackerman i H. Peterson zakładają (2020, s. 64), że w kalkulacjach terrorystów stosowanie czynników biologicznych jako broni przynajmniej częściowo opiera się na świadomości, jak niekontrolowane skutki może to przynieść. Jednak niezdolność nawet wysokorozwiniętych państw do zatrzymania rozprzestrzeniania się koronawirusa oraz podejmowanie niewłaściwych i spóźnionych decyzji przez decydentów na wszystkich poziomach obnażyły olbrzymie słabości w globalnym systemie ochrony zdrowia. Oczywiście nie zostało to niezauważone przez grupy terrorystyczne, które zawsze szukają nowych metod osiągnięcia swych celów. Kluczową strategią terrorystów jest zadawanie „ciosów” psychologicznych, zazwyczaj będących pokłosiem dokonania niekonwencjonalnego ataku fizycznego, którego forma szokuje bardziej niż wszystko, co było wcześniej. Prawdopodobnie zastosowanie czynników biologicznych będzie brane pod uwagę tylko przez najbardziej skrajnych terrorystów o mizantropijnym profilu ideologicznym oraz stawiających sobie transcendentne cele religijne (Ackerman, Peterson, 2020, s. 64).

Jednak już teraz traktowanie w propagandzie ISIS koronawirusa jako sprzymierzeńca („żołnierza Allaha”), a epidemii jako zasłużonej kary, budzi ogromne obawy. Należy poważnie brać pod uwagę wykorzystanie przez islamistów „cichych nosicieli” rozprzestrzeniających groźne czynniki biologiczne. Najbardziej niebezpiecznym scenariuszem byłoby wdrożenie do działania „samotnego wilka” – członka personelu medycznego (Michailiuk, 2020, s. 18).

Tak zwana „weaponizacja” (ang. *weaponisation*) wirusa COVID-19 rozpoczęła się bardzo szybko. W kwietniu 2020 roku w Tunezji ujawniono spisek terrorystycznej komórki, który polegał na tym, aby osobę z objawami COVID-19 wysłać do kwatery sił bezpieczeństwa, gdzie miała kichać, kaszleć i pluć (Middle East Eye, 2020). Na ekstremistycznych stronach internetowych pojawiają się też wezwania do celowego infekowania określonych osób. Na przykład rozpowszechniana poprzez komunikator Telegram (na kanale organizacji British National-Socialist Movement) infografika wskazywała, co należy zrobić, kiedy otrzyma się pozytywny test na COVID-19: „Odwiedź lokalny meczet”, „Odwiedź lokalną synagogę” (Ehsan, 2020, s. 13).

Inne długofalowe konsekwencje dla terroryzmu wynikają z przeniesienia ogromnej części ludzkiej aktywności do cyberprzestrzeni. Sprawne wykorzystanie tej sfery przez terrorystów nie jest niczym nowym, ale w niektórych kwestiach zauważyć można zintensyfikowanie ich działań. Dotyczy to np. zdobywania finansowania poprzez metody zbliżone do cyberprzestępczości. Jak informują specjalistyczne ośrodki, organizacje terrorystyczne natychmiast zaczęły wykorzystywać wprowadzane przez państwa rozwiązania na rzecz upłynnienia gospodarki (liberalizacja przepisów, ulgi podatkowe itd.), aby omijać przepisy zapobiegające praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, dokonywać oszustw online oraz wyłudzać środki publiczne. Z kolei pozyskiwanie środków od donatorów dokonuje się pod przykryciem działań charytatywnych związanych z pandemią (Basit, 2020, s. 266–267).

Pandemiczne warunki są także jednym z katalizatorów dynamicznego procesu wdrażania nowych technologii, które mają ułatwić funkcjonowanie gospodarki, życia społecznego i administracji publicznej. Wskazać można np. na rozwój technologii bezzałogowych. Drony były już wykorzystywane do zamachów w Syrii. Wydaje się kwestią czasu, kiedy do poważnego zamachu z ich użyciem dojdzie w świecie zachodnim. Inne zagrożenie stanowią mogą samochody autonomiczne,

zwłaszcza że taranowanie „tradycyjnymi” samochodami różnych celów (w tym skupisk demonstrantów) już teraz jest zauważalną w statystykach metodą ataku (np. w USA). Wymienić jeszcze można drukarki 3D, uczenie maszynowe i inne formy sztucznej inteligencji (AI) (Basit, 2020, s. 268–269). Należy zachować świadomość tych zagrożeń.

WNIOSKI

Terroryzm jest metodą walki, która podlega ciągłej ewolucji i udoskonalaniu w zależności od panujących okoliczności. Rosnąca aktywność terrorystów w cyberprzestrzeni czy wykorzystanie najnowszych technologii dały się zauważyć jeszcze przed pandemią, co dowodzi, jak silne są związki między zmianami społeczno-technologicznymi a dynamiką zagrożenia terrorystycznego. Pewne trendy pandemia tylko wzmocniła, ale wprowadziła też do terroryzmu nowe aspekty. W odniesieniu do postawionych na wstępie problemów badawczych można stwierdzić generalny spadek zagrożenia bezpośrednim atakiem terrorystycznym w świecie zachodnim (szczególnie ze strony islamistów), przy zauważalnym odrodzeniu zagrożenia terroryzmem ideologicznym (ultraprawicowym i lewackim) szczególnie w USA. Powyższe stwierdzenie odnosi się do częstotliwości ataków. Jeśli zaś chodzi o ich formę, spodziewać się można strategii dalszego zaostrzania metod, aż do ataków na infrastrukturę medyczną i zastosowania bioterroryzmu, aby w ten sposób przełamać rosnący w społeczeństwach poziom oswojenia ze śmiercią. W przypadku stref objętych konfliktami zauważyć można było w pierwszym okresie trwania pandemii ogólny wzrost aktywności ugrupowań terrorystycznych (np. ISIS, HTS, Asz-Szabab). Jednak w przypadku dłuższego utrzymywania się obecnej sytuacji i wprowadzonych obostrzeń (np. zamknięcie granic i zerwanie łańcuchów dostaw) należy postawić pytanie, w jakim zakresie tym podmiotom uda się utrzymać obecny potencjał.

Ogromną rolę w okresie pandemii odgrywa cyberprzestrzeń. Wszystkie ugrupowania terrorystyczne i ekstremistyczne aktywnie budują swoje narracje w związku z COVID-19 i eksploatują panujące nastroje społeczne. Nastąpił ogromny wzrost ekspozycji na treści ekstremistyczne online. W połączeniu z frustracją, niezaspokojonymi potrzebami (szczególnie wśród młodych ludzi) i przedłużającym się

stresem – kształtuje to niespotykane wcześniej warunki dla radykalizacji rozumianej jako proces prowadzący do akceptacji i zastosowania przemocy. Jest to z pewnością ogromne zagrożenie i wyzwanie, któremu trzeba stawić czoła w pandemii i w okresie postpandemicznym.

BIBLIOGRAFIA

- Ackerman, G., Peterson, H. (2020). *Terrorism and COVID-19: Actual and Potential Impacts*. 14(3), 59–73.
- Basit, A. (2020). COVID-19: A challenge or opportunity for terrorist groups? *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 15(3), 263–275. DOI: 10.1080/18335330.2020.1828603
- Columbo, E., Harris, M. (2020). *Extremist Groups Stepping up Operations during the Covid-19 Outbreak in Sub-Saharan Africa*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/extremist-groups-stepping-operations-during-covid-19-outbreak-sub-saharan-africa>
- Commission for Countering Extremism. (2020). *COVID-19: How hateful extremists are exploiting the pandemic* (Policy Paper). Commission for Countering Extremism. <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-how-hateful-extremists-are-exploiting-the-pandemic>
- De Silva, S. (2020). *COVID-19 and its Impact on Global Terrorism Trend*. 13th International Research Conference General Sir John Kotelawala Defence University, Colombo. <http://ir.kdu.ac.lk/bitstream/handle/345/2808/pdfresizer.com-pdf-split%20%288%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Drury, F. (2020). *Afghan maternity ward attackers „came to kill the mothers”*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-asia-52673563>
- Ehsan, R. (2020). *Weaponising Covid-19: Far-Right Antisemitism in the United Kingdom and United States* (s. 28). The Henry Jackson Society. <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2020/05/HJS-COVID-19-Far-Right-Report.pdf>
- Europol. (2020). *European Union Terrorism Situation and Trend report (TE-SAT) 2020*. Europol. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>
- Institute for Economics & Peace. (2020). *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism*. Institute for Economics & Peace.
- Izak, K. (2020). Wpływ pandemii COVID-19 na radykalizację postaw i terroryzm. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 12(23), 13–47.
- Johnson, B. (2020). *White Supremacist in COVID-19 Hospital Bomb Plot Allegedly Wanted to Attack Power Grid*. Homeland Security Today. <https://>

- www.hstoday.us/subject-matter-areas/infrastructure-security/white-supremacist-in-covid-19-hospital-attack-plot-allegedly-discussed-targeting-power-grid-minority-schoolkids/
- Jones, S.G., Doxsee, C., Harrington, N. (2020). *The Escalating Terrorism Problem in the United States* (CSIS Briefs, s. 10). Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/escalating-terrorism-problem-united-states>
- Jones, S.G., Doxsee, C., Hwang, G., Thompson, J. (2021). *The Military, Police, and the Rise of Terrorism in the United States* (CSIS Briefs, s. 15). Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/military-police-and-rise-terrorism-united-states>
- Kruglanski, A.W., Gunaratna, R., Ellenberg, M., Speckhard, A. (2020). Terrorism in time of the pandemic: Exploiting mayhem. *Global Security: Health, Science and Policy*, 5(1), 121–132. DOI: 10.1080/23779497.2020.1832903
- Meese, J., Frith, J., Wilken, R. (2020). COVID-19, 5G conspiracies and infrastructural futures. *Media International Australia*, 177(1), 30–46. DOI: 10.1177/1329878X20952165
- Michailiuk, B. (2020). Broń biologiczna, bioterroryzm – nowe oblicze uśpionego zagrożenia: Implikacje w dobie pandemii Covid-19. *Wiedza Obronna*, 273(4), 9–23. DOI: 10.34752/zkj8-r612
- Middle East Eye. (2020). *Tunisia arrests two over coronavirus „cough plot” against police*. Middle East Eye. <http://www.middleeasteye.net/news/tunisia-arrests-two-over-coronavirus-cough-plot-against-police>
- Moonshot CVE. (2020). *COVID-19: Searches for white supremacist content are increasing*. Moonshot CVE. <https://moonshotcve.com/social-distancing-white-supremacy/>
- New America Foundation. (2021). *Terrorism in America After 9/11*. New America. <http://newamerica.org/in-depth/terrorism-in-america/>
- Schneider, F., Meierrieks, D. (2019). Terrorism. *Encyclopedia of Law and Economics*, 2024–2032. DOI: 10.1007/978-1-4614-7753-2_554
- Shire, M.I. (2020). More attacks or more services? Insurgent groups' behaviour during the COVID-19 pandemic in Afghanistan, Syria, and Somalia. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1–24. DOI: 10.1080/19434472.2020.1856911

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

JANUSZ ROSIEK

<http://orcid.org/0000-0001-6290-4724>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
rosiekj@uek.krakow.pl

DOI: 10.35765/HP.2124

Antypandemiczna polityka gospodarcza UE w aspekcie możliwości ograniczania negatywnych skutków pandemii COVID-19

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Zasadniczym celem naukowym opracowania jest prezentacja skali i obszarów oddziaływania antypandemicznej polityki gospodarczej prowadzonej na poziomie UE oraz przedstawienie ogólnej oceny skuteczności tej polityki, a także zaproponowanie sposobów oceny jej efektywności. Istotne jest także położenie nacisku na odpowiednie otoczenie instytucjonalno-prawne warunkujące skuteczność tej polityki. Dodatkowym celem jest identyfikacja wyzwań na przyszłość dotyczących wybranych jej aspektów.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy podjęty w artykule obejmuje przedstawienie uwarunkowań, determinant (wewnętrznych i zewnętrznych) oraz narzędzi prowadzonej przez UE antypandemicznej polityki gospodarczej oraz próba oceny jej skuteczności. Do metod badawczych zastosowanych w tekście należą: krytyczna analiza porównawcza dostępnej literatury, przede wszystkim opracowań dotyczących skali, zakresu i skuteczności rzeczywistej oraz potencjalnej pomocy udzielanej przez UE krajom członkowskim.

PROCES WYWODU: Wywód został oparty na przedstawieniu podjętych dotychczas przez UE działań w zakresie antypandemicznej polityki gospodarczej oraz na próbie określenia ich skuteczności. Rozważania zostaną przeprowadzone pod kątem wyzwań stojących przed tą polityką w kontekście aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej i zdrowotnej krajów członkowskich UE. W rezultacie zostaną sformułowane rekomendacje, których realizacja pozwoli na zwiększenie skuteczności polityki gospodarczej UE w dobie pandemii. Ponadto będą przedstawione propozycje dotyczące sposobów określania skuteczności tej polityki.

Sugerowane cytowanie: Rosiek, J. (2021). Antypandemiczna polityka gospodarcza UE w aspekcie możliwości ograniczania negatywnych skutków pandemii Covid-19. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 155–176. DOI: 10.35765/HP.2124.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule przedstawiono skalę i zakres oddziaływania antypandemicznej polityki gospodarczej UE. Podjęto również próbę określenia warunków koniecznych dla zwiększania skuteczności jej oddziaływania, a także zaproponowano metody oceny jej efektywności.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE:

1. Skala antypandemicznej polityki gospodarczej prowadzonej przez Unię Europejską jest ogromna i bezprecedensowa. Obejmuje kompleksowe działania skierowane praktycznie na wszystkie sfery życia gospodarczego.
 2. Skuteczność tej polityki jest jednak niewystarczająca i dlatego wymaga ona dokonania istotnych korekt, polegających przede wszystkim na dostosowaniach strukturalnych i instytucjonalnych.
 3. Pełna ocena efektywności prowadzonej przez UE antypandemicznej polityki gospodarczej nie jest możliwa ze względu na zbyt krótki dostępny okres analizy, w związku z czym na razie bardziej można mówić raczej o ocenie jej skuteczności.
-
-

SŁOWA KLUCZOWE:

antypandemiczna polityka gospodarcza; Unia Europejska, COVID-19

Abstract

THE EU ANTI-PANDEMIC ECONOMIC POLICY
IN VIEW OF MITIGATING THE NEGATIVE EFFECTS
OF THE COVID-19 PANDEMIC

RESEARCH OBJECTIVE: The main scientific objective of the study is to present the scale and areas of impact of the anti-pandemic economic policy conducted at the EU level and to present a general assessment of the effectiveness of this policy, as well as to propose methods of assessing its effectiveness. It is also important to put emphasis on the appropriate institutional and legal environment conditioning the effectiveness of this policy. An additional goal is to identify future challenges related to selected aspects of it.

PROBLEM AND RESEARCH METHODS: Research problem: presenting the conditions, determinants (internal and external) and tools of the EU's anti-pandemic economic policy and an attempt to evaluate its effectiveness. Research methods: Critical comparative analysis of the available literature, primarily studies on the scale, scope and effectiveness of the actual and potential aid provided by the EU to member states.

THE PROCESS OF THE ARGUMENTATION: The reasoning will be based on the presentation of the measures taken so far by the EU in the field of

anti-pandemic economic policy and on an attempt to determine their effectiveness. The considerations will be carried out in the aspect of the challenges faced by this policy in the context of the current socio-economic and health situation of the EU Member States. As a result, recommendations will be formulated, the implementation of which will allow for increasing the effectiveness of the EU economic policy in the time of a pandemic. In addition, proposals will be made on how to determine the effectiveness of this policy.

RESEARCH RESULTS: The article presents the scale and scope of the impact of the EU's anti-pandemic economic policy. An attempt was also made to define the conditions necessary to increase the effectiveness of its impact, and proposed methods for assessing its effectiveness.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

1. The scale of the EU's anti-pandemic economic policy is vast and unprecedented. It encompasses comprehensive actions aimed at practically all spheres of economic life.
 2. However, the effectiveness of this policy is insufficient and therefore it requires significant revisions, mainly consisting of structural and institutional adjustments.
 3. A full evaluation of the effectiveness of the EU's anti-pandemic economic policy is not possible due to the short period of analysis available, and therefore only a partial assessment can be made so far.
-
-

KEYWORDS:

antipandemic economic policy, European Union, COVID-19

1. WSTĘP

Wybuch pandemii COVID-19 wywołał bezprecedensowy, ogólnoświatowy kryzys w sferze zdrowia publicznego, który spowodował poważny spadek aktywności gospodarczej. Kraje Unii Europejskiej stanęły w obliczu konieczności rozwiązania problemów w dziedzinie zdrowia publicznego oraz udzielenia wsparcia pogrążającej się w recesji gospodarce. Aby skutecznie uporać się z tymi wyzwaniami, potrzebne są skoordynowane i spójne działania w zakresie polityki, obejmujące wiarygodne średniookresowe strategie polityki fiskalnej dla wsparcia ożywienia gospodarczego przy jednoczesnym zapewnieniu stabilności fiskalnej. W tym celu uruchomiono ogólną klauzulę wyjścia przewidzianą w Pakcie stabilności i wzrostu, co pozwoliło krajom UE na odejście od wymogów budżetowych, których

musiałyby przestrzegać w normalnej sytuacji. Ponadto osiągnięto porozumienie w sprawie wieloletnich ram finansowych i programu *Next Generation EU*. Został także uruchomiony Instrument na rzecz odbudowy i zwiększania odporności (ang. *Recovery and Resilience Facility – RRF*), którego implementacja powinna pomóc państwom członkowskim wejść na ścieżkę trwałego ożywienia gospodarczego (zob. np. Komisja Europejska – strona internetowa, 2021).

Pandemia koronawirusa stała się potężnym wyzwaniem dla Unii Europejskiej (zob. np.: *Pandemia COVID-19 i reakcja UE*, 2021). Jednak w kontekście działań w zakresie polityki gospodarczej podjętych na poziomie wspólnotowym, nadal brakuje rzetelnej oceny pod kątem ich skuteczności. Opinie na ten temat są bardzo podzielone, o czym świadczą między innymi rozbieżności w wypowiedziach wielu ekonomistów i polityków, z których część krytykuje sposób reakcji Unii Europejskiej na kryzys pandemii (zob. np.: Łapiński, 2020; PAP, 2020; Polak, 2020; Sieroń, 2020b). Należy jednak podkreślić, że w kontekście krytyki działań podjętych przez UE w odpowiedzi na kryzys pandemiczny wielu analityków zwraca uwagę na kluczowy w tym względzie fakt, o którym często się zapomina w dyskusjach publicznych.

Chodzi mianowicie o to, że kompetencje UE w zakresie możliwości stosowania narzędzi polityki gospodarczej, których celem byłoby zwalczanie negatywnych konsekwencji kryzysów zdrowotnych, są mocno ograniczone na rzecz krajów członkowskich.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie tej luki badawczej poprzez wstępną analizę i ocenę działań podjętych przez kraje członkowskie i instytucje Unii Europejskiej w zakresie ograniczania negatywnych skutków pandemii dla gospodarek tych krajów.

2. METODY

Ze względu na krótki okres analizy w opracowaniu posłużono się analizą porównawczą literatury dotyczącej ekonomicznych, społecznych i zdrowotnych aspektów pandemii COVID-19. Zaletą tego podejścia jest oparcie analizy na aktualnych danych, w tym także pochodzących z opracowań Komisji Europejskiej. Na tej podstawie sformułowano w podsumowaniu wnioski dotyczące reguł prawnych

i zasad dobrego rządzenia w zakresie zapewniania publicznego bezpieczeństwa zdrowotnego, a także zasad wspierających wszystkie aspekty reagowania w sytuacjach awaryjnych. Przedstawiona analiza porównawcza może stanowić podstawę dla przeprowadzenia w przyszłości bardziej precyzyjnych badań i wnikliwych analiz o charakterze ekonometryczno-statystycznym, których celem powinno być w szczególności opracowanie oraz wypracowanie metod oceny efektywności prowadzonej przez kraje UE polityki ekonomicznej, społecznej i zdrowotnej.

3. PROCES WYWODU: PRZEGLĄD LITERATURY EKONOMICZNEJ DOTYCZĄCYCH SKUTKÓW PANDEMII

3.1. Ekonomia epidemii

Każda pandemia oddziałuje na gospodarkę dwoma głównymi kanałami:

- Po pierwsze następuje spadek wydatków konsumpcyjnych, rośnie zachorowalność, a ludzie starają się unikać choroby. W wielu przypadkach poddają się nawet dobrowolnej kwarantannie. Najsilniej dotknięte skutkami pandemii w krótkim okresie są sektory (przemysły): turystyczny, transportowy i rozrywkowy/eventowy (ang. *entertainment industry*).
- Po drugie, pojawia się negatywny szok podaży. Epidemie zmniejszają podaż siły roboczej, ponieważ niektórzy pracownicy chorują lub pozostają na kwarantannie. W sytuacji gdy spada produkcja, trzeba pokrywać koszty stałe, ale także część kosztów zmiennych w postaci wynagrodzeń pracowników, ponieważ w przeciwnym przypadku pojawia się zadłużenie i wzrasta ryzyko bankructwa (Sieroń, 2020).

Według Banku Światowego koszty pandemii można podzielić na trzy główne kategorie: około 12% kosztów stanowi pochodną śmiertelności, 28% wynika z dużej absencji pracowniczej, natomiast aż 60% stanowi konsekwencję zmian behawioralnych, czyli z dążenia ludzi do uniknięcia zarażenia. Oznacza to, że koronawirus nie

musi mieć wysokich współczynników śmiertelności, aby był ekonomicznie kosztowny. Ponadto podczas pandemii wszystkie sektory gospodarki doświadczają zakłóceń i trudności, co może prowadzić do niedoborów pewnych towarów i niedostatecznej podaży usług oraz wzrostu ich cen.

Ograniczona działalność gospodarcza generuje również niższe dochody podatkowe. Ponieważ dzieje się to właśnie wtedy, gdy rząd zwiększa wydatki, skutkuje to większym deficytem fiskalnym i zadłużeniem publicznym. A wiele krajów już obecnie jest nadmiernie zadłużonych (Sieroń, 2020).

3.2. Ekonomiczne skutki koronawirusa

Nie jest łatwo skwantyfikować i przewidzieć całkowite skutki ekonomiczne pandemii, przede wszystkim ze względu na zbyt małą ilość historycznych doświadczeń. Bank Światowy szacuje, że pandemia mogłaby zmniejszyć globalny PKB nawet o 4,8% w scenariuszu najgorszym (pandemia podobna do grypy „hiszpanki”), 3,1% w scenariuszu umiarkowanym (pandemia na poziomie grypy z 1958 r.) oraz o 0,7% w scenariuszu łagodnym (pandemia porównywalna z grypą z 1968 r.). Początkowo komentatorzy porównywali COVID-19 z wirusem SARS, co miało sens, biorąc pod uwagę typ wirusa oraz miejsce wybuchu epidemii. Tamta pandemia spowolniła tempo wzrostu realnego PKB Chin z 10,5% w pierwszym kwartale 2003 roku do 8,9% w drugim kwartale tegoż roku, ale „odbicie” nastąpiło już w następnym kwartale. Wpływ ekonomiczny COVID-19 będzie jednak znacznie większy, ponieważ zdecydowanie wzrosło znaczenie tego kraju w gospodarce światowej. W 2003 roku Chiny odpowiadały jedynie za około 8,3% światowej gospodarki, podczas gdy obecnie jest to około 19,3% (Sieroń, 2020a; zob. też: Czech, Karpio, Wielechowski, Woźniakowski, Żebrowska-Suchodolska, 2020; Przegląd Uniwersytecki, 2020; Wąsiński, Wnukowski, 2020).

W wypadku SARS było 8096 zachorowań w 37 krajach, a zainfekowanych koronawirusem zostało już prawie 250 tysięcy osób w 163 krajach (dane z 20 marca 2020 r.). W przeciwieństwie do poprzednich epidemii, które najczęściej dotykały słabo rozwinięte państwa, tym razem jest inaczej. Najwięcej infekcji odnotowano w Chinach,

we Włoszech, w Iranie, Korei Południowej, we Francji, w Hiszpanii i Stanach Zjednoczonych, czyli, wyliczywszy Iran, w największych gospodarkach świata. Kraje te stanowią łącznie 45,5% światowej gospodarki według PKB zgodnie z paritetem siły nabywczej (54,5% według nominalnego PKB). Należy również odnotować, że Włochy i Japonia były na skraju recesji już w czwartym kwartale 2019 roku. Kolejny kwartał ujemnego wzrostu spowoduje techniczną recesję ósmej i trzeciej z największych, pod względem nominalnego PKB, gospodarek świata (Sieroń, 2020).

3.3. Skutki społeczne pandemii

Pandemie mogą również wywierać istotne, przede wszystkim negatywne, konsekwencje społeczne. Pierwszym potencjalnym negatywnym skutkiem może być zwiększanie uprawnień i wydatków rządowych w celu zwalczania pandemii, a także kolejne interwencje banków centralnych polegające na dodruku pieniądza. W konsekwencji tych działań następuje poważny przyrost wielkości długu publicznego. Poza tym istnieje ryzyko, że rządy nie wycofają się w pełni z nadzwyczajnych uprawnień, przede wszystkim o charakterze kontrolnym, przyznanych sobie na czas pandemii. Istotnymi zagrożeniami są także nasilenie tendencji ksenofobicznych oraz protekcyjnistycznych, wyrażające się w postaci ograniczenia przepływu towarów i ludzi pomiędzy krajami.

Pandemia przynosi jednak także pewne pozytywne efekty. Przykładowo, olbrzymie koszty ponoszone przez kraje UE na walkę z koronawirusem wykazują, w jak dużym stopniu wzbogacił się świat i jak wzrosła wartość życia ludzkiego w ostatnich dziesięcioleciach. Dzięki wzrostowi gospodarczemu państwa dysponują środkami na finansowanie przedsięwzięć zaradczych o ogromnej skali, nawet tak drastycznych, jak kwarantanna całych regionów. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu nikt by nie myślał o tak radykalnych działaniach w odpowiedzi na pandemię o relatywnie umiarkowanym wskaźniku umieralności, a obywatele wielu państw musieliby chodzić do pracy, nie zważając na istniejące ryzyko zakażenia. Można też wyrazić nadzieję, że pandemia będzie miała kilka pozytywnych, długoterminowych skutków i zwiększy świadomość społeczeństwa (Sieroń, 2020).

Zgodnie z prognozami Komisji Europejskiej (COM(2021) 105 final) europejska gospodarka zakończyła 2020 roku i rozpoczęła nowy rok ze słabymi wynikami gospodarczymi, jednak w prognozie Komisji z końca 2020 r. słusznie przewidywano, że wiosną Europa powróci na ścieżkę wzrostu gospodarczego, który latem przyspieszy. Aktywność gospodarcza zmniejszyła się w czwartym kwartale 2020 roku, a wskaźniki ankietowe wskazują na spadek aktywności gospodarczej na początku roku. Przyjmuje się jednak, że postępy w szczepieniu słabszych grup społecznych ułatwią ożywienie działalności gospodarczej. Ponadto, ożywienie to powinien stymulować popyt zewnętrzny dzięki lepszym perspektywom dla gospodarki światowej. Prognozuje się, że w 2021 r. tempo wzrostu gospodarczego w UE i strefie euro wzrośnie do około 3,75%, po spadku o około 6,5% w 2020 roku. W miarę ożywienia gospodarczego roczna stopa wzrostu gospodarczego w 2022 roku powinna wynieść około 4% w UE i 3,75% w strefie euro. Oczekuje się, że w drugim kwartale tegoż roku realny PKB w UE i w strefie euro osiągnie średnio poziom sprzed kryzysu.

Prognozuje się jednak, że produkcja nie powróci do poziomów sprzed kryzysu do końca 2022 roku. Ożywienie gospodarcze będzie jednak nierównomierne w poszczególnych krajach. Oczekiwane jego tempo będzie odzwierciedlać różnice pod względem: skali pandemii, restrykcyjności oraz czasu obowiązywania środków powstrzymujących rozprzestrzenianie się wirusa, względnego znaczenia sektora turystyki i rekreacji dla sytuacji ekonomiczno-finansowej danego kraju, stopnia odporności jego gospodarki na szoki wewnętrzne i zewnętrzne oraz fundamentalnych parametrów gospodarczych, a także rozmiarów i terminowości działań podejmowanych w zakresie polityki antypandemicznej (COM(2021) 105 final).

4. WYNIKI ANALIZY: DZIAŁANIA W ZAKRESIE ANTYPANDEMICZNEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ PODEJMOWANE PRZEZ UE I ANALIZA ICH SKUTECZNOŚCI

W obliczu kryzysowej sytuacji 13 marca 2020 roku Komisja Europejska przedstawiła plan natychmiastowych działań mających na celu

złagodzenie społeczno-gospodarczych skutków pandemii COVID-19 w postaci skoordynowanej europejskiej reakcji. Zasadnicze cele Komisji w tym zakresie są następujące (Kudelska, 2020):

- zapewnienie niezbędnych dostaw dla systemów opieki zdrowotnej poprzez zachowanie integralności jednolitego rynku europejskiego, a także łańcuchów produkcji i dystrybucji;
- wsparcie obywateli, w celu uniknięcia niewspółmiernego oddziaływania na ich dochody i miejsca pracy;
- wsparcie przedsiębiorstw i zagwarantowanie ciągłego wspomagania gospodarki poprzez zapewnienie płynności sektora finansowego;
- umożliwienie krajom UE podjęcia zdecydowanych i skoordynowanych działań dzięki wykorzystaniu w pełnym zakresie elastyczności ram pomocy publicznej oraz reguł Paktu stabilności i wzrostu (ang. *Stability and Growth Pact*, zob. np.: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/european-semester/european-semester-key-rules-and-documents/>).

Poniżej zostały omówione zasadnicze sfery oddziaływania polityki antypandemicznej prowadzonej przez Unię Europejską oraz jej kraje członkowskie (na podstawie opracowania: Kudelska, 2020; zob. też: (COM, 2020a, 2020b, 2021; Sieroń, 2020b).

4.1. Elastyczność zasad pomocy publicznej

Działania podejmowane w odpowiedzi na koronawirusa finansowane są przede wszystkim z budżetów państw członkowskich. W ocenie Komisji Europejskiej unijne zasady udzielania pomocy publicznej pozwalają państwom członkowskim na podejmowanie szybkich i skutecznych działań w zakresie wspierania obywateli i przedsiębiorstw, w szczególności małych i średnich (MŚP), w związku z trudnościami gospodarczymi wywołanymi przez pandemię koronawirusa. Na mocy istniejących regulacji pomocowych możliwe jest opracowanie przez państwa członkowskie szerokich środków wsparcia, takich jak: dopłaty do wynagrodzeń, zawieszenie płatności podatku dochodowego i VAT lub składek na ubezpieczenia społeczne. Ponadto państwa te mogą przyznawać wsparcie finansowe bezpośrednio konsumentom, na przykład w związku z anulowanymi

rezerwacjami lub biletami, których koszt nie jest zwracany przez operatorów turystycznych. Jako podstawę prawną dla implementacji środków pomocowych przeznaczonych na wspieranie przedsiębiorstw mających problemy z płynnością i potrzebujących natychmiastowej pomocy wskazano:

- art. 107 ust. 2 lit. b) Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), uznający za zgodną z zasadami wspólnego rynku pomoc mającą na celu naprawienie szkód wywołanych klęskami żywiołowymi bądź też innymi zdarzeniami nadzwyczajnymi, która umożliwia państwom członkowskim wypłatę odszkodowań dla przedsiębiorstw z tytułu strat bezpośrednio spowodowanych obecną sytuacją kryzysową, w tym dla sektorów lotnictwa i turystyki;
- art. 107 ust. 3 lit. b) TFUE umożliwiający Komisji zatwierdzanie krajowych instrumentów wsparcia, mających na celu zaradzenie poważnym zaburzeniom w gospodarce państwa członkowskiego.

4.2. Elastyczność europejskich ram budżetowych

Komisja zaproponowała Radzie zastosowanie pełnej elastyczności przewidzianej w unijnych ramach budżetowych, aby można było wdrożyć środki niezbędne do zahamowania pandemii oraz do łagodzenia jej negatywnych skutków społeczno-gospodarczych. Zdaniem Komisji, pandemia COVID-19 kwalifikuje się do kategorii „nadzwyczajne zdarzenia pozostające poza kontrolą rządu”, co pozwala na uruchomienie wydatków przeznaczonych na jej zatrzymanie, takich jak np.: wydatki na opiekę zdrowotną i na wsparcie dla przedsiębiorstw i pracowników. Komisja rekomenduje również dostosowanie działań budżetowych wymaganych od państw członkowskich w przypadku ujemnego wzrostu lub dużych spadków aktywności.

4.3. Zapewnienie solidarności w ramach jednolitego rynku

Komisja podkreśla, że solidarność państw członkowskich odgrywa kluczową rolę w czasie trwania kryzysu, zwłaszcza jeśli chodzi

o zapewnienie dostępu do kluczowych towarów niezbędnych do minimalizacji zagrożeń epidemiologicznych. W jej ocenie zasadnicze znaczenie ma współdziałanie w celu zapewnienia produkcji, magazynowania, dostępności i racjonalnego korzystania ze sprzętu medycznego i leków na obszarze UE, w sposób otwarty i przejrzysty. Podkreślono także fakt, że pandemia COVID-19 wywiera duży wpływ na systemy transportowe ze względu na ścisłe powiązanie europejskich łańcuchów dostaw. Ponadto Komisja zapewniła, że współpracuje z państwami członkowskimi w celu zagwarantowania przepływu podstawowych towarów przez granice lądowe. Szczególnie dotknięty pandemią COVID-19 jest międzynarodowy i europejski sektor lotnictwa. Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, aby pomóc w złagodzeniu ekonomicznych i ekologicznych skutków pandemii, Komisja zaproponowała przyjęcie specjalnych przepisów w celu tymczasowego złagodzenia tzw. reguły *use-it-or-lose-it*, według której przewoźnicy lotniczy zobowiązani są do wykorzystania co najmniej 80% swoich przydziałów czasu na start lub lądowanie (tzw. slotów) w danym okresie, jeśli chcą je zachować w analogicznym okresie kolejnego roku (propozycja zmiany rozporządzenia Rady (EWG) nr 95/93 z dnia 18 stycznia 1993 r. w sprawie wspólnych zasad przydzielania czasu na start lub lądowanie w portach lotniczych Wspólnoty).

4.4. Mobilizacja budżetu UE

W celu zapewnienia możliwości natychmiastowego wspierania najbardziej dotkniętych kryzysem MŚP, UE uruchomiła w ramach swojego budżetu dostępne narzędzia wspierania ich płynności, uzupełniając w ten sposób działania podejmowane przez kraje członkowskie na poziomie narodowym. W ramach udzielanego przez UE wsparcia 1 mld euro ma zostać przekierowany z budżetu UE jako gwarancja dla Europejskiego Funduszu Inwestycyjnego, mająca na celu zachęcenie banków komercyjnych do zapewnienia płynności MŚP, a także małych spółek o średnim poziomie kapitalizacji. Z pomocy finansowej, opiewającej na kwotę około 8 mld euro, będzie mogło skorzystać co najmniej 100 tys. tego rodzaju przedsiębiorstw. Najbardziej dotkniętym finansowo w wyniku pandemii kredytobiorcom

zapewniona ma zostać możliwość okresowego zawieszenia spłat rat kredytowych.

4.5. Łagodzenie skutków dla zatrudnienia

Komisja Europejska deklaruje gotowość wspierania krajów członkowskich w zakresie ochrony pracowników przed utratą pracy i dochodów, aby zapobiec utrwalaniu się negatywnych konsekwencji kryzysu, głównie poprzez promowanie i wspieranie systemów pracy w ograniczonym wymiarze godzinowym, programów doskonalenia zawodowego i nabywania nowych kwalifikacji. Komisja ma również przyspieszyć prace nad wnioskiem legislacyjnym w kwestii europejskiego programu reasekuracji świadczeń dla osób bezrobotnych, którego celem będzie wspieranie polityki krajów członkowskich sprzyjającej utrzymywaniu miejsc pracy i kompetencji zawodowych zatrudnionych. Ponadto Inicjatywa inwestycyjna na rzecz zwalczania koronawirusa ma ułatwić uruchomienie środków z Europejskiego Funduszu Społecznego ukierunkowanego na wsparcie pracowników i służby zdrowia. Możliwe jest także uruchomienie Europejskiego Funduszu dostosowania do globalizacji w celu wsparcia zwalnianych pracowników i osób samozatrudnionych. W 2020 roku udostępnionych zostało w jego ramach około 179 mln euro.

4.6. Inicjatywa inwestycyjna na rzecz zwalczania koronawirusa

Komisja Europejska stworzyła inicjatywę inwestycyjną w odpowiedzi na kryzys wywołany przez koronawirusa, aby pomóc państwom członkowskim sfinansować działania podejmowane w odpowiedzi na ten kryzys. Inicjatywa ta umożliwia udzielenie natychmiastowego wsparcia finansowego ze środków funduszy strukturalnych na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb, przy zapewnieniu możliwie największej elastyczności w zakresie wykorzystania tych środków. W ramach tej inicjatywy inwestycyjnej Komisja Europejska oferuje szybką i nieskomplikowaną pomoc w czasach, gdy obywatele krajów UE pilnie jej potrzebują. Zgodnie z nową inicjatywą, Komisja

zapropowała przeznaczenie 37 mld euro w ramach polityki spójności na walkę z kryzysem pandemii COVID-19. W tym celu Komisja postulowała rezygnację w roku 2020 ze zobowiązania państw członkowskich do zwrotu niewykorzystanych płatności zaliczkowych w ramach europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych. Chodzi o niebagatelną kwotę około 8 mld euro z budżetu UE, którą państwa członkowskie mogły wykorzystać jako uzupełnienie finansowania strukturalnego ustalonego na poziomie 29 mld euro w całej UE. W praktyce powinno to przyczynić się do zwiększenia kwoty inwestycji dokonanych w 2020 roku i pomóc skumulować już na wstępie wykorzystanie nieprzydzielonych dotąd 28 mld euro w ramach finansowania polityki spójności w obrębie programów obejmujących lata 2014–2020. Wniosek Komisji w sprawie niezbędnych do wdrożenia Inicjatywy inwestycyjnej zmian do rozporządzenia w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (nr 1301/2013), rozporządzenia ogólnego dotyczącego funduszy (nr 1303/2013) oraz rozporządzenia w sprawie Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego (nr 508/2014) został pozytywnie rozpatrzony przez Parlament Europejski i Radę. Poza tym Komisja zaproponowała rozszerzenie zakresu Funduszu Solidarności Unii Europejskiej, z którego UE wspiera finansowo państwa członkowskie dotknięte poważną klęską żywiołową, kraje kandydujące do członkostwa w UE oraz regiony, poprzez uwzględnienie kryzysu w sferze zdrowia publicznego, w taki sposób, aby można było uruchomić środki funduszu w odniesieniu do najsilniej dotkniętych pandemią COVID-19 krajów UE. W 2020 roku UE i państwa członkowskie uruchomiły 4,2 bln euro, czyli ponad 30% produktu krajowego brutto UE, w celu złagodzenia skutków kryzysu pandemicznego. Komisja przygotowała wniosek legislacyjny dotyczący zmiany rozporządzenia Rady (WE) nr 2012/2002 ustanawiającego Fundusz Solidarności Unii Europejskiej. Więcej informacji na temat działań UE podejmowanych w związku z pandemią COVID-19 można znaleźć na specjalnie utworzonej stronie Komisji Europejskiej: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response_pl. Struktura pomocy UE przeznaczonej na walkę z negatywnymi skutkami kryzysu pandemii przedstawia się następująco (zob. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021_06_15_eu_response_to_covid_june_update.pdf):

- Krajowe środki podjęte w ramach elastyczności zasad budżetowych UE (ogólna klauzula korekcyjna) – 524 mld euro.
- Europejski instrument tymczasowego wsparcia w celu zmniejszenia zagrożeń związanych z bezrobociem w sytuacji nadzwyczajnej (ang. *Support to Mitigate Unemployment Risks in an Emergency* – SURE) – finansowanie przez UE programów pracy krótkoterminowej – 100 mld euro.
- Wsparcie bezpośrednie z funduszu UE – 70 mld euro.
- Krajowe środki płynności, w tym programy zatwierdzone w ramach tymczasowych, elastycznych, przepisów UE dotyczących zasad udzielania pomocy przez państwo – 2,553 mld euro.
- Europejski Mechanizm Stabilności (ang. *European Stability Mechanism* – ESM) wspierający wychodzenie krajów członkowskich UE z kryzysu pandemii – 240 mld euro.
- Europejski Bank Inwestycyjny (EBI) – finansowanie biznesu/przedsiębiorstw przez grupę Europejskiego Banku Inwestycyjnego – 200 mld euro.

Łącznie: 3,7 mld euro.

Ponadto Europejski Bank Centralny – EBC (ang. *European Central Bank* – ECB) uruchomił pandemiczny program zakupów nadzwyczajnych o wartości 1,350 mld euro.

5. DYSKUSJA: SKUTECZNOŚĆ ANTYPANDEMICZNEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ UE ORAZ WARUNKI KONIECZNE DLA JEJ POPRAWY

Pomimo ostrych sporów pomiędzy krajami Północy i Południa Europy o koszty zwalczania negatywnych skutków pandemii COVID-19 udało się przygotować pakiet ratunkowy w wysokości 590 miliardów dolarów (Laurent, 2020). Implementacja tego pakietu powinna pozwolić krajom pożyczać środki z funduszu ratunkowego strefy euro, czyli Europejskiego Mechanizmu Stabilności, w celu przeznaczenia ich na opiekę zdrowotną do określonej kwoty praktycznie bez żadnych warunków. Uwzględniając przedłużającą się recesję, która jak się oczekuje będzie głębsza niż kryzys z 2008 roku, koncentracja uwagi na pieniądzu wydaje się zrozumiała. Jednakże zdaniem

niektórych badaczy problematyki nie może przesłaniać brak koordynacji i współpracy w zakresie polityki ochrony zdrowia w ramach Unii Europejskiej, która w ich opinii zwiększyła koszty pandemii – zarówno ludzkie, jak i finansowe. Pomimo istnienia od wielu już lat wspólnego rynku, posiadania wspólnej granicy zewnętrznej i jednolitego wyzwania, jakim jest system opieki zdrowotnej dla starzejącej się populacji, każdy z krajów UE prowadził w tym zakresie swoją własną politykę. Na początku kryzysu Włochy, które jako pierwszy kraj w Europie najdotkliwiej odczuły uderzenie koronawirusa, potrzebowały głównie masek i sprzętu medycznego a nie pieniędzy. Odpowiedzią ze strony innych, zagrożonych koronawirusem krajów, było zamykanie granic i gromadzenie zapasów środków medycznych na potrzeby rynku wewnętrznego. W wielu kwestiach związanych z antypandemiczną polityką gospodarczą wskazówki Komisji Europejskiej, organu wykonawczego UE, wyznaczają kierunki działania dla krajów członkowskich UE. Jednakże polityka opieki zdrowotnej podlega zasadniczo pod jurysdykcję właśnie tych krajów, które tylko częściowo delegowały swoje uprawnienia w tym zakresie na poziom UE (np. w zakresie sposobu zarządzania szpitalami czy też zasad zaopatrzenia w leki). Nierównomierna liczba ofiar śmiertelnych w Europie sugeruje, że wielka Unia nie jest dobrze przygotowana na epidemie. Wygląda na to, że kraje, które zareagowały wcześniej w związku z wybuchem epidemii COVID-19 (Austria, Dania i Grecja) radzą sobie lepiej niż te, które zareagowały stosunkowo późno (Włochy czy Hiszpania).

Natomiast oszczędny, ale silnie zdecentralizowany kraj, jakim są Niemcy, dysponujący zarówno rozwiniętym systemem intensywnej opieki medycznej, jak również specjalistycznymi firmami z tej branży, wydaje się radzić sobie lepiej z kryzysem pandemicznym aniżeli efektywnie finansowany, ale scentralizowany system Francji, który, aby złagodzić obciążenie, przewozi pacjentów szybkim pociągiem do mniej dotkniętych epidemią regionów. Silnie zróżnicowany jest też dostęp do masek, testów i innych narzędzi ochrony zdrowia w poszczególnych państwach UE. O tym, że jeden kraj jest bardziej odporny na negatywne skutki pandemii od drugiego, decyduje szereg złożonych czynników. Wykraczają one daleko poza podział Północ-Południe czy też podstawowe wskaźniki makroekonomiczne w postaci udziału wydatków na opiekę zdrowotną w PKB. Na

część z nich, takich jak na przykład gęstość zaludnienia, UE nie ma bezpośredniego wpływu, jednakże powinna ona dążyć do uzyskania jak najlepszego wyposażenia w narzędzia do walki z tego rodzaju dysproporcjami. Skoordynowany nadzór nad epidemią i właściwie finansowana wymiana informacji pomiędzy krajami umożliwiłyby szybką reakcję na zagrożenia kryzysowe. Łączenie zasobów medycznych usprawniłoby alokację istniejących środków, przede wszystkim testów, masek i respiratorów, a dzięki połączonej sile nabywczej można byłoby kupić więcej za mniej.

UE powinna również być liderem do najważniejszego światowego wyścigu po szczepionkę, uwzględniając fakt, że mogłaby połączyć budżety krajowe w celu sfinansowania wydatków w wysokości co najmniej 30 miliardów dolarów szacowanych kosztów badań i produkcji szczepionek. Hasło „więcej Europy” jest obecnie mało popularne i niewiele państw członkowskich będzie się śpieszyć z przekazaniem większych uprawnień organom UE, jednakże to ona powinna zdecydowanie dążyć do zwiększania efektywności istniejących narzędzi antypandemicznej polityki gospodarczej (Laurent, 2020).

W czasie obecnego kryzysu nie wszystkie formy odgórnej kontroli mają sens. W niektórych krajach regionalne organy ds. ochrony zdrowia przewodziły bardziej niż nawet ich rządy krajowe. Ale, jak to ujęła Joan Costa Font z London School of Economics, wspólne działania krajów są oczywiście korzystne, gdy napotyka się pandemię, która nie przestrzega granic – zwłaszcza w UE, gdzie wysoce zintegrowana gospodarka oznacza, że w interesie każdego państwa leży zdrowie sąsiadów. Jeśli skoncentrowanie się na pieniądzu nie doprowadzi do większego podziału obciążeń związanych z polityką informacyjną i zasobami zdrowotnymi, państwa europejskie będzie czekać długa droga do otwarcia gospodarek. Do napięć wewnątrz Unii Europejskiej doszło po nieudanym unijnym szczycie zorganizowanym w dniach 25–26 marca 2021 r., podczas którego m.in. Włochy domagały się wyemitowania unijnych obligacji na walkę z pandemią. Pomysłowi sprzeciwiły się zdecydowanie Niemcy i KE. Premier Włoch Giuseppe Conte na łamach dziennika „Il Sole-24 Ore” powiedział, że „Jeśli UE nie stanie na wysokości zadania w tym epokowym wyzwaniu całej europejskiej konstrukcji grozi to, że w oczach naszych obywateli straci swój sens istnienia”.

W opracowaniu autorstwa Alemana i innych (2020) można znaleźć opis uwarunkowań optymalizacji lockdownu, która może przyczynić się do zwiększania skuteczności polityki antypandemicznej. Istotnym aspektem tego nurtu literatury ekonomicznej jest kompromis między stratami ekonomicznymi (w tym kosztami społecznymi) a liczbą istnień ludzkich uratowanych dzięki polityce pozostawania w domu (zob. też np.: Alvarez i inni 2020, Atkeson 2020, Barro i inni 2020, Eichenbaum i inni 2020, Farboodi i inni 2020, Fogli i inni 2020, Glover i inni 2020, Kaplan et al. 2020, Piguillem i Shi 2020). W tym kontekście pomiar tego, jak wiele istnień ludzkich jest ratowanych dzięki polityce polegającej na pozostaniu w domu ma kluczowe znaczenie. Szacunki tych autorów dostarczają empirycznie ugruntowanej miary skuteczności tych polityk w zmniejszaniu liczby ofiar śmiertelnych epidemii i z tego powodu powinny być pouczające w zakresie przyszłej kalibracji i oszacowania parametrów polityki w modelach rozprzestrzeniania się pandemii. Ponadto należy zauważyć, że empiryczny charakter zaprezentowanego przez nich podejścia pozwala im być agnostykami w odniesieniu do sił napędowych dynamiki pandemii. Otrzymane przez nich wyniki są pouczające dla każdego opracowywanego modelu pandemii, niezależnie od mechanizmów teoretycznych generujących jej powstawanie, które mogą się nawet istotnie różnić w ramach poszczególnych modeli. W miarę jak kraje europejskie wchodzą w kolejne blokady (ang. *lockdown*), należy rozważyć zasadnicze kwestie, w szczególności dotyczące możliwości formułowania zbiorowych wspólnych wniosków, dotyczących polityki i środków prawnych, jakie wyciągnięto z przebiegu dotychczasowego procesu pandemii. Sytuacja nadzwyczajna wymaga natychmiastowej reakcji ze strony rządów. Jednak sytuacje awaryjne powinny mieć charakter tymczasowy – nieodłączne niebezpieczeństwa związane z permanentną sytuacją awaryjną lub normalizacją sytuacji awaryjnej są różnorodne. Po upływie kilkunastu miesięcy od ogłoszenia przez WHO nowego wirusa SARS-CoV-2 jako globalnego zagrożenia zdrowia wiemy znacznie więcej o tym wirusie, w tym o jego przenoszeniu i możliwościach kontroli. Rządy nadal działają jednak w trybie awaryjnym i bazują na uprawnieniach nadzwyczajnych do wyłączenia i zawieszenia normalnego trybu funkcjonowania państwa. Takie zawieszenie normalnego funkcjonowania kontroli parlamentarnej i nadzoru sądowego, często w połączeniu

z represyjnymi posunięciami wobec populacji w celu kontrolowania wirusa, ujawnia jeden z najbardziej szkodliwych błędów kryzysu, zawierający się w stwierdzeniu, że zarządzanie kryzysowe wymaga przynajmniej czasowego zawieszenia praw, praworządności, a także skutecznego zarządzania procesami społeczno-gospodarczymi. Zamiast dostrzegać rolę przestrzegania dobrych praktyk zwiększających zaufanie publiczne, a tym samym publiczne ich przestrzeganie, wiele rządów ucieka się do złych praktyk w zakresie rządzenia. Przy nieuzasadnionych i ukierunkowanych ograniczeniach oraz korzystaniu z uprawnień wywierających negatywny wpływ na praworządność i prawa obywateli, ryzykują osiągnięcie efektu odwrotnego do zamierzonego, którym jest zmniejszenie zagrożenia COVID-19. Narastający niepokój budzi to, że wiele rządów wydaje się niechętnych rezygnacji z nowych uprawnień, co jest echem negatywnego historycznego precedensu stałego przesunięcia władzy w kierunku władzy wykonawczej, w okresach następujących po sytuacji nadzwyczajnej. Takie trwałe zmiany w układzie sił wywierają głęboki i długotrwały wpływ na praworządność i prawa, a przeprowadzone badania pokazują, że nie koreluje to ze skuteczniejszą reakcją na COVID-19. Zamiast tego państwa muszą przyjąć długoterminowe strategie zwalczania koronawirusa, ale także przywrócić zwykłe procesy demokratyczne i praworządność. W powyższym kontekście Aleman i inni (2020) argumentują, że najskuteczniejsze działania w odpowiedzi na globalną sytuację zagrożenia zdrowia powinny być oparte na zasadach praworządności i dobrego rządzenia. Opierając się na analizie sympozjum „COVID-19 i stany nadzwyczajne”, opublikowali oni dokument strategiczny wspierający osiem zasad praworządności i dobrych rządów, wspomagających kierowanie działaniami podejmowanymi w sytuacji zagrożenia zdrowia publicznego. Chociaż określenie skali i kosztu COVID-19, a więc najlepszych praktyk w odpowiedzi na epidemię, może być niemożliwe nawet w ciągu następnej dekady, możliwe jest jednak zidentyfikowanie pojawiających się dobrych praktyk w tym zakresie, które korelują z korzystniejszymi wynikami, w tym między innymi: wyższymi poziomami przestrzegania prawa, niższymi wskaźnikami infekcji/zakaźności i śmiertelności. Z uwagi na fakt, że rządy i organy ustawodawcze starają się dostosować, zreformować i odbudować odporność w swoich systemach, to właśnie te zasady powinny nimi

kierować. Skuteczność antypandemicznej polityki gospodarczej stanowi przedmiot szerokich rozważań w literaturze ekonomicznej (zob. np.: Aleman, Busch, Ludwig, 2020; Laurent, 2020; Łapiński, 2020; Weinberg, Grogan, 2020).

WNIOSKI

Podsumowując przeprowadzone powyżej rozważania można pokusić się o sformułowanie postulatów w odniesieniu do reguł prawnych i zasad dobrego rządzenia (ang. *governance*) w zakresie zapewniania publicznego bezpieczeństwa zdrowotnego, jak również w stosunku do zasad wspierających wszystkie aspekty reagowania w sytuacjach awaryjnych. Najważniejsze z nich to zagwarantowanie stabilności prawnej i przejrzystości w zakresie komunikacji społecznej oraz zapewnienie transparentności procesu decyzyjnego oraz uwzględnianie obowiązujących standardów w zakresie prawa międzynarodowego i praw człowieka. Ponadto istotne jest podejmowanie natychmiastowych, skoordynowanych i wspólnych działań przez kraje członkowskie Unii Europejskiej, a także zagwarantowanie, że środki ochrony bezpieczeństwa będą skierowane wyłącznie na rozwiązywanie kryzysu zdrowotnego, a nie na osiąganie innych celów politycznych. Istotną rolę w procesie projektowania i implementacji antypandemicznej polityki gospodarczej przez Unię Europejską powinna również odgrywać ochrona mechanizmu nadzoru w celu zapewnienia wyższej jakości prawa, reguł prowadzenia tej polityki oraz jej wykonalności. Konieczne jest także angażowanie się decyzyjnych organów Unii Europejskiej oraz ekspertów z poszczególnych krajów członkowskich tego ugrupowania w zewnętrzne ekspertyzy (w tym naukowe) i we współpracę z interesariuszami oraz korzystanie z międzynarodowych doświadczeń. Działania te powinny również zostać rozszerzone o reformowanie przepisów prawnych na podstawie identyfikacji i analizy dobrych praktyk na poziomie krajowym i międzynarodowym.

Niniejsze opracowanie stanowi jedynie punkt wyjścia dla przeprowadzania w przyszłości bardziej szczegółowych badań, zwłaszcza o charakterze empirycznym. W celu bardziej precyzyjnego określenia sposobu i skali oddziaływania antypandemicznej polityki

gospodarczej prowadzonej przez Unię Europejską i jej kraje członkowskie konieczne jest dokonanie dokładniejszych analiz. Powinny się one opierać na metodzie korelacji oraz regresji liniowej i nieliniowej, wybranych podejściach w zakresie modelowania równań strukturalnych, bądź też na tzw. metodzie obwiedni danych (ang. *Data Envelopment Analysis – DEA*), pozwalającej na ocenę efektywności tej polityki w sferze ekonomicznej i społecznej, a nawet ekologicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Aleman, Ch., Busch, Ch., Ludwig, A. & Santaaulàlia-Llopis R. (2020). Evaluating the Effectiveness of Policies Against a Pandemic. *BSE Working Paper Series*, 1209.
- Alvarez, F.E., Argente, D. & Lippi, F. (2020). A Simple Planning Problem for COVID-19 Lockdown. *NBER Working Papers*, 26981.
- Atkeson, A. (2020). What will be the economic impact of Covid-19 in the us? Rough estimates of disease scenarios. *NBER Working Paper*, 26867.
- Barro, R.J., Ursúa, J.F., and Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from „the Spanish Flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity. *NBER Working Paper*, 26866.
- COM (2020a) 112 final. *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiego Banku Inwestycyjnego i Eurogrupy w sprawie skoordynowanej reakcji gospodarczej na epidemię COVID-19*. (Dnia: 13.03.2021).
- COM (2020b) 1863 final. *Komunikat Komisji, Tymczasowe ramy środków pomocy państwa w celu wsparcia gospodarki w kontekście trwającej epidemii COVID-19*. (Dnia: 19.03.2021).
- COM (2021) 105 final. *Komunikat Komisji do Rady, Rok od wybuchu pandemii Covid-19: działania z zakresu polityki fiskalnej*. (Dnia: 3.06.2021).
- Czech K., Karpio A., Wielechowski M., Woźniakowski T., & Żebrowska-Suchodolska D. (2020). *Polska gospodarka w początkowym okresie pandemii COVID-19*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW). <https://www.ieif.sggw.pl/wp-content/uploads/2021/04/Polska-gospodarka-w-pocz%C4%85tkowym-okresie-pandemii-COVID-19.pdf>. Dnia: 26.06.2021).
- Eichenbaum, M.S., Rebelo, S., i Trabandt, M. (2020). The macroeconomics of epidemics. *NBER Working Paper*, 26882. <http://www.nber.org/papers/w26882>. (Dnia: 20.06.2021).

- Farboodi, M., Jarosch, G., i& Shimer, R. (2020). Internal and external effects of social distancing in a pandemic. *NBER Working Paper*, 27059. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27059/w27059.pdf. (Dnia: 20.06.2021).
- Fogli, A., Perri, F., Ponder, M., i& Azzimonti, M. (2020). Pandemic control in econ-epi networks. *Federal Reserve Bank in Minneapolis. Research Division Staff Report*, 690. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.08.19.20178087v1.full>. (Dnia: 30.06.2021).
- Glover, A., Heathcote, J., Krueger, D., i& Rios-Rull, J.-V. (2020). Health versus wealth: On the distributional effects of controlling a pandemic. *CEPR Discussion Papers from C.E.P.R.*, 14606. <https://econpapers.repec.org/paper/cprceprdp/14606.htm>. (Dnia:31.05.2021).
- Kaplan, G., Moll, B., & Violante, G. (2020). The Great Lockdown and the Big Stimulus: Tracing the Pandemic Possibility Frontier for the U.S. *Working Paper*, 119. https://bfi.uchicago.edu/wp-content/uploads/BFI_WP_2020119.pdf. (Dnia: 30.06.2021).
- Kiwnik-Pargana, J. (18.01.2021). *Reakcja UE na pandemię. Jest raport*. <https://www.dw.com/pl/reakcja-ue-na-pandemi%C4%99-jest-raport/a-56268377>. (Dnia: 25.06.2021).
- Komisja Europejska – European Commission (2021). https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en. (Dnia: 30.06.2021).
- Kudelska, A. (2020). Departament Wsparcia Przedsiębiorczości PARP, Enterprise Europe Network, Koronawirus w UE – Komisja Europejska określa skoordynowaną europejską reakcję na skutki gospodarcze pandemii COVID-19 3 marca 2020. Pobrano z: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_20_459 i https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_20_496. Dnia (2021, 06, 25).
- Laurent, L. (2020). Pandemiczna porażka UE. Tu nie chodzi tylko o pieniądze (opinia). <https://forsal.pl/artykuly/1470568,epidemia-koronawirusa-porazka-ue-pakiet-ratunkowy.html>. (Dnia: 28.06.2021).
- Łapiński, P. (2020). *Czy Unia Europejska przegrała z koronawirusem?*. Klub Jagielloński.pl. <https://klubjagiellonski.pl/2020/04/20/czy-unia-europejska-przegrala-z-koronawirusem/> (Dnia: 20.04.2020).
- Pakt Stabilności i Wzrostu (Stability and Growth Pact)*. <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/european-semester/european-semester-key-rules-and-documents/>. (Dnia:28.06.2021).
- Pandemia Covid-19 i reakcja UE* (2021). <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/coronavirus/>. (Dnia: 28.06.2021).
- Polska Agencja Prasowa (27.042020). *Unia Europejska musi wyciągnąć wnioski ze swojej reakcji na pandemię*. <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/>

- unia-europejska-musi-wyciagnac-wnioski-ze-swojej-reakcji-na-pandemie,390160.html. (Dnia: 30.06.2020).
- Piguillem, F., i& Shi, L. (April 2020). Optimal COVID-19 Quarantine and Testing Policies. *EIEF Working Papers Series, 2004*. <https://ideas.repec.org/p/eie/wpaper/2004.html>. (Dnia: 25.06.2020).
- Polak, A. (2020). *Chcemy większej reakcji UE na koronawirusa? Dajmy jej narzędzia*. Pobrano z: <https://krytykapolityczna.pl/swiat/ue/unia-europejska-koronawirus-aleksandra-polak/>. (Dnia: 25.06.2021).
- Sieroń, A. (2020a). Czy pandemia COVID-19 spowoduje zapaść globalnej gospodarki. *Przegląd Uniwersytecki, 1* (231), 31–33. Pobrano z: <https://uni.wroc.pl/globalna-dekonstrukcja-ladu-spolecznego-w-obliczu-pandemii-covid-19/>. (Dnia: 30.06.2020).
- Sieroń, A. (2020b). Jak rządy nie ochroniły obywateli przed pandemią COVID-19. *mp.pl, kurier*. <https://www.mp.pl/kurier/253121,jak-rzady-nie-ochronily-obywateli-przed-pandemia-covid-19>. (Dnia: 15.06.2020).
- Wasiński, M., & Wnukowski D. (2020). Skutki pandemii COVID-19 dla gospodarki światowej. *Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, 84*. https://www.pism.pl/publikacje/Skutki_pandemii_COVID19_dla_gospodarki_swiatowej. (Dnia: 20.04.2020).
- Weinberg, N., & Grogan, J. (2020). Effective Pandemic Management Requires the Rule of Law and Good Governance. *NBER Working Paper, 26882*. <https://verfassungsblog.de/effective-pandemic-management-requires-the-rule-of-law-and-good-governance/> (Dnia: 15.06.2020).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

KONRAD OŚWIECIMSKI

<http://orcid.org/0000-0002-0873-6827>
Akademia Ignatianum w Krakowie
konrad.oswiecimski@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2178

Twitter jako narzędzie komunikacyjne Donalda Trumpa podczas kampanii 2016 roku

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest wskazanie potencjalnej roli, jaką mogła odegrać komunikacja na Twitterze podczas kampanii prezydenckiej w Stanach Zjednoczonych 2016 roku oraz zidentyfikowanie cech Twittera, które spowodowały, że stał się on dogodnym narzędziem komunikacyjnym Donalda Trumpa.

PROBLEMY I METODY BADAWCZE: Problem badawczy artykułu dotyczy zidentyfikowania roli i cech Twittera jako platformy komunikacyjnej używanej przez Donalda Trumpa w wyborach 2016 roku. Wывód opiera się na analizie wykorzystania Twittera jako kanału komunikacyjnego podczas kampanii 2016 z uwzględnieniem analizy ilościowej oraz jakościowej przekazu.

PROCES WYWODU: Zasadnicza część dotyczy wykorzystania Twittera jako narzędzia komunikacyjnego w kampanii prezydenckiej 2016 roku przez Donalda Trumpa, a prowadzona analiza opiera się na interpretacji danych i faktów związanych z wykorzystaniem tegoż medium.

WYNIKI ANALIZY: Analiza wykorzystania Twittera podczas kampanii prezydenckiej 2016 roku przez Donalda Trumpa pokazała, że platforma ta stała się bardzo istotnym i dogodnym narzędziem komunikacyjnym, za pomocą którego odpowiednio wykorzystujący ją polityk, jakim był Donald Trump, mógł kontrolować kontekst i konwencję prowadzonej kampanii. Możliwe to było dlatego, że Twitter jest, ze względu na swe cechy specyficzne, platformą, która idealnie współgrała i z koncepcją prowadzonej przez Donalda Trumpa kampanii i z jego

Sugerowane cytowanie: Oświecimski, K. (2021). Twitter jako narzędzie komunikacyjne Donalda Trumpa podczas kampanii 2016 roku. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 177–193. DOI: 10.35765/HP.2178.

stylem komunikacyjnym. Warto również podkreślić, że oddziaływanie Twittera możliwe było dzięki istnieniu hybrydowego systemu medialnego, którego Twitter stanowił centralną część.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Z przeprowadzonej analizy wynika, że rola mediów społecznościowych, w tym Twittera, w kampaniach politycznych jest coraz bardziej znacząca. Należy jednak podkreślić, że zależy ona od wielu czynników i specyfiki rywalizacji wyborczej. To, że Twitter stał się istotnym elementem skutecznej kampanii Donalda Trumpa nie oznacza, że równie skutecznie wykorzystywać go mogą inni politycy. Zasadnym działaniem naukowym byłoby więc dokonanie analizy porównawczej wykorzystania tego medium w różnych okolicznościach i różnych realiach politycznych. Takie zakrojone na szeroką skalę badanie pozwoliłoby wyciągać wnioski co do uniwersalnych czynników wpływających na skuteczność tej platformy.

SŁOWA KLUCZOWE:

kampania prezydencka 2016, Donald Trump, Twitter, media społecznościowe, polityka

Abstract

TWITTER AS A COMMUNICATION TOOL
USED BY DONALD TRUMP DURING
THE 2016 PRESIDENTIAL CAMPAIGN

RESEARCH OBJECTIVE: The research objective is to identify the potential role Twitter may have played during the 2016 U.S. presidential campaign and to identify the characteristics of Twitter that made it a convenient communication tool for Donald Trump.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is to identify the role and characteristics of Twitter as a communication platform used by Donald Trump during the 2016 election. The argument conducted is based on the quantitative and qualitative analysis of the use of Twitter as a communication channel during the 2016 campaign.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The paper concerns the use of Twitter as a communication tool in the 2016 presidential campaign by Donald Trump. The analysis conducted is based on the interpretation of data and facts related to the use of the medium.

RESEARCH RESULTS: Twitter became an important and convenient communication tool through which Donald Trump was able to control the context of the campaign. This was possible because Twitter is a platform that perfectly

fitted both the concept of Donald Trump's campaign and his communication style. The impact of Twitter was also possible due to the existence of a hybrid media system, of which Twitter was a central part.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The role of social media, including Twitter, in political campaigns is increasingly significant. It should be emphasized, however, that it depends on many factors and the context of the electoral competition. The fact that Twitter became an important element of Donald Trump's successful campaign does not mean that other politicians can or will use it just as effectively. It would therefore be reasonable to conduct a comparative analysis of the use of this medium in different political realities. Such a study would allow to draw conclusions concerning universal factors influencing the effectiveness of this platform.

KEYWORDS:

2016 presidential campaign, Donald Trump, Twitter, social media and politics

WPROWADZENIE

Amerykańskie wybory prezydenckie 2016 roku z pewnością należały do jednych z najbardziej nietypowych w historii. Co prawda, zazwyczaj komentatorzy i analitycy każdą kolejną kampanię nazywają historyczną, jednakże w przypadku kampanii 2016, jak przyznaje się zgodnie, faktycznie mieliśmy do czynienia z czymś nietypowym i zaskakującym na niespotykaną dotychczas skalę (Denton Jr, 2018, s. 1). Odnosi się to zarówno do wyniku wyborów, przebiegu kampanii oraz wydarzeń, które miały wpływ na jej wynik. Wybór Donalda Trumpa stał się dla ogromnej większości komentatorów i analityków polityki wielkim zaskoczeniem¹, gdyż Trump był kandydatem bez żadnego doświadczenia politycznego, który nie sprawował wcześniej żadnej publicznej funkcji oraz dlatego, że był kandydatem

1 Jeden z bardziej znanych analityków zajmujących się badaniami opinii publicznej Sam Wang był tak pewny, że Donald Trump nie ma szans na osiągnięcie dobrego wyniku, że publicznie zadeklarował, iż zje na wizji robaka jeżeli Donald Trump osiągnie 240 głosów elektorskich. Trump, wygrywając osiągnął 290 głosów i tym samym Wang był zmuszony do spełnienia swej złożonej nieopacznie obietnicy. Materiał wideo dostępny pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=O9Xksz3i2mg>. Dostęp: 16.06.2021.

ocenianym bardzo negatywnie. Wynik wyborów był również zaskoczeniem dlatego, że prognozy i sondaże przedwyborcze dawały zdecydowanie więcej szans kontrkandydatce Hillary Clinton. Kommentując wynik należy zaznaczyć, że wybory 2016 były jednymi z pięciu w historii (1824, 1876, 1888, 2000, 2016), podczas których kandydat, który otrzymał całościowo więcej głosów w skali kraju (Clinton otrzymała prawie 3 miliony więcej głosów do Trumpa), ze względu na specyficzny rozkład głosów elektorских w poszczególnych stanach, przegrał batalię o urząd. Wygrana Donalda Trumpa była bardzo dużym zaskoczeniem. Jeszcze większym zaskoczeniem był ten wynik, gdy popatrzymy na niego nie z perspektywy 2016 roku, a połowy 2015 roku, kiedy Donald Trump ogłosił swą chęć kandydowania.

Na fakt, że wynik wyborów okazał się niespodzianką miało wpływ wiele czynników, począwszy od strukturalnych związanych z konstrukcją amerykańskiego systemu wyborczego i systemem wyłaniania kandydatów w obrębie poszczególnych partii, sytuacji gospodarczej i politycznej na świecie, podziałów socjopolitycznych w społeczeństwie amerykańskim po czynniki osobowościowe. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie jednak innego obszaru czynników mających wpływ na przebieg i wynik kampanii, a mianowicie związanych z komunikacją. Wybory 2016 roku określane były czasami jako wybory twiterowe² właśnie ze względu na nietypowe schematy komunikacyjne obrane przez Donalda Trumpa. Po wyborach świadomość istotności mediów społecznościowych dla wyniku była powszechna. Brad Parscale, odpowiedzialny w sztabie Donalda Trumpa za media cyfrowe, stwierdził: „Facebook i Twitter stały się powodem dla którego wygraliśmy. Twitter dla pana Trumpa a Facebook posłużył do zbierania pieniędzy” (Hendricks, Schill, 2017, s. 125). Również Hillary Clinton w wywiadzie udzielonym już po przegranych wyborach przyznała, że wpływ kampanii Donalda Trumpa prowadzonej w mediach

2 Takiego określenia użył na przykład wpływowy komentator i dziennikarz gazety New Yorker – Nathan Heller. Patrz Heller, N. *The First Debate of the Twitter Election*, The New Yorker, September 27, 2016. <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-first-debate-of-the-twitter-election>. Dostęp 08.06.2021.

społecznościowych, w tym na Twitterze, na wynik wyborów był znaczący³.

W niniejszym artykule poddane zostanie rozważaniu w szczególności, w jaki sposób Twitter, jako platforma komunikacyjna, został wykorzystany w rzeczowej kampanii. Wydaje się, że aspekt komunikacyjny, a zwłaszcza wykorzystanie kanałów mediów społecznościowych, był tym, co najbardziej wyróżniało kampanię Donalda Trumpa od rywali z kampanii 2016, jak również odróżniało tę kampanię od wszystkich innych poprzednich.

Charakter przedmiotu analizy zdeterminował wybór określonych metod. Rozważania i wnioski czynione przez autora zasadzają się w dominującej mierze na analizie przekazów oraz wypowiedzi w formie pisemnej, jak również analizie źródeł wtórnych. Dodatkowo, istotnym elementem wspomagającym metodologię stały się analizy statystyczne (zwłaszcza dotyczące wykorzystania mediów społecznościowych) i demograficzne oraz zastane sondaże opinii publicznej.

KOMUNIKACJA W WYBORACH 2016 ROKU. WYKORZYSTANIE TWITTERA

Analizując komunikację kampanijną kandydatów za pomocą mediów społecznościowych, w tym Twittera, należy zwrócić uwagę na kontekst i trendy. Tradycyjnie, kanałami, z których Amerykanie czerpali wiedzę dotyczącą kampanii były telewizja czy też prasa. Wraz z rozwojem mediów internetowych zaczęło się to zmieniać i już w 2012 roku stały się one znaczącym komponentem spektrum medialnego. Pomiędzy 2012 a 2016 zachodziły dalsze stopniowe zmiany proporcji, tak że znaczenie mediów społecznościowych jako głównego źródła informacji politycznej wzrosło z 8 do aż 14% (Gotfried, Barthel, Shearer, Mitchel, 2016), co pokazuje ogromną dynamikę. Większy udział w rynku informacji politycznych dostarczanych

3 Transkrypt wywiadu z Code Conference z maja 2017 roku dostępny na <https://www.vox.com/2017/5/31/15722218/hillary-clinton-code-conference-transcript-donald-trump-2016-russia-walt-mossberg-kara-swisher>. Dostęp 10.06.2021.

obywatelom miały tylko telewizje kablowe – 24% (Gotfried, Barthel, Shearer, Mitchel, 2016). Mniejszy wpływ miały zarówno ogólnokrajowe telewizyjne serwisy informacyjne (10%), jak też radio (11%) (Gotfried, Barthel, Shearer, Mitchel, 2016). Jeżeli chodzi o same media społecznościowe, to ich udział w życiu Amerykanów też stopniowo rósł w okresie od 2012 roku. W 2016 roku najwięcej Amerykanów było użytkownikami Facebooka (79%), Instagrama (32%), Pinteresta (31%), LinkedIn (29%) oraz Twittera (24%) (Greenwood, Perrin, Duggan, 2016). Nie każda z tych platform oczywiście ma podobny potencjał, jeżeli chodzi o wiadomości dotyczące sfery publicznej i politycznej. Jak pokazuje raport Pew Research Center, najbardziej nastawionymi na dostarczanie takich wiadomości są Reddit, którego 70% użytkowników pozyskuje wiadomości z tej platformy, następnie Facebook z 66% oraz Twitter z 59%⁴.

W 2016 roku Twittera w Stanach Zjednoczonych używało prawie 57 milionów dorosłych osób, z czego większość w przedziale wiekowym 18–44⁵. Jeżeli chodzi o sam profil użytkowników Twittera, co mogłoby mieć przełożenie na ocenianie jego roli w kampanii, to podobnie jak większość innych mediów społecznościowych jest, co wspomniano wcześniej, przynależne raczej osobom młodszym, ale również, co wynika jasno z innego badania, osobom o wyższym niż przeciętne wykształcenie oraz z wyższymi dochodami⁶. Ciekawe z punktu widzenia przedmiotu niniejszego artykułu są jeszcze inne dane, a mianowicie, jaki procent wśród użytkowników Twittera stanowią osoby o preferencjach republikańskich, a jaki demokratycznych. Podczas gdy, wedle badania Pew Research Center, wśród

4 Raport Pew Research Center, Reddit, Facebook and Twitter users most likely to get news on each site. Dostępne na stronie https://www.pewresearch.org/journalism/2016/05/26/news-use-across-social-media-platforms-2016/pj_2016-05-26_social-media-and-news_0-02/. Dostęp 13.06.2021.

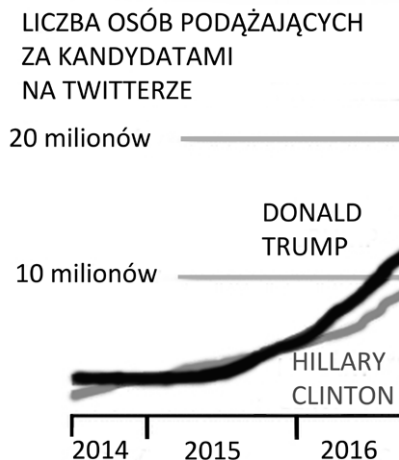
5 Stan na luty 2016. Dane: <https://www.statista.com/statistics/398152/us-twitter-user-age-groups/>. Dostęp 13.06.2021.

6 Badanie to pokazuje, że 42% osób używających Twittera ma wykształcenie wyższe (BA), podczas gdy w całej populacji jest to 31%. Podobnie jeżeli chodzi o dochody. Dochód roczny powyżej 75 tysięcy dolarów deklaruje 41% użytkowników Twittera, a 32% ogólnej populacji USA. Różnice są więc wyraźne. Zobacz: Wojcik S., Hughes, A. Sizing Up Twitter Users, Raport Pew Research Center dostępne na stronie <https://www.pewresearch.org/internet/2019/04/24/sizing-up-twitter-users/>. Dostęp 14.06.2021.

populacji Amerykanów 52% skłania się w stronę Demokratów, to wśród tweetującej populacji jest to już 60% (Wojcik, Hughes, 2019). W przypadku sympatii prorpublikańskich wygląda to odwrotnie – 43% ogólnej populacji jest gotowa poprzeć Partię Republikańską, a wśród osób używających Twittera jest to już tylko 35% (Wojcik, Hughes, 2019). Statystyki te wskazują, że teoretycznie, gdyby patrzeć na liczby, Twitter powinien mieć większy potencjał jako narzędzie oddziaływania politycznego Demokratów. Co więcej, jeżeli popatrzymy tylko na rok 2016, to wynik wyborczy Donalda Trumpa wśród osób używających Twittera był znacznie gorszy od wyniku Hillary Clinton. Jak pokazują badania, wynik Trumpa wśród wyborców używających Internetu w ogóle był zły, gorszy niż wszystkich wcześniejszych kandydatów republikańskich w wyborach w okresie ostatnich dwudziestu lat (Boxell, Grentzkov, Shapiro, 2018). Profil osób, wśród których Donald Trump odniósł największy sukces, to osoby starsze i gorzej wykształcone, a więc takie, które statystycznie najrzadziej używają Twittera.

Duże znaczenie dla naświetlenia obrazu znaczenia Twittera w wyborach 2016 roku powinny mieć jednak nie tylko statystyki pokazujące potencjalny zasięg, ale również realna aktywność poprzez tę platformę. Po pierwsze, może się to przejawiać w liczbie osób śledzących konto twitterowe polityka. Tu przewagę w 2016 roku miał Donald Trump, za którym „podążało” na Twitterze prawie 12 milionów osób, podczas gdy w przypadku Hillary Clinton było to trochę ponad 9 milionów⁷.

⁷ <https://www.statista.com/statistics/509579/twitter-followers-of-2016-us-presidential-candidates/>. Dostęp 14.06.2021.

Grafika własna na podstawie źródła: <https://www.economist.com/graphic-detail/2017/11/10/donald-trump-is-crushing-it-on-twitter>. Dostęp 14.06.2021.

Z powyższego wykresu widać wyraźnie również dynamikę, z której wnioskować można, że Donald Trump w trakcie rozwoju kampanii stawał się coraz bardziej atrakcyjnym obiektem dla „podążających”.

Istotnym elementem, na który należy również patrzeć, jest aktywność samych kandydatów w tweekosferze. Gdy patrzymy na dane statystyczne wyrażone w liczbach bezwzględnych dotyczące tego, czyje konto twitterowe było najbardziej aktywne, to dostrzegamy, że wbrew obiegowej opinii, to nie „Król Twittera” wygrywał rywalizację. W analizie dotyczącej częstotliwości użycia Twittera w okresie ostatnich trzech miesięcy kampanii Nawara i Bates Bailey przedstawiają dane, które wskazują, że Hillary Clinton dużo częściej zamieszczała posty na Twitterze niż jej rywal. W okresie tym Clinton zamieściła na Twitterze 1795 tweety, natomiast Donald Trump jedynie 955 (na podstawie danych z Nawara, Bates Bailey, 2017, s. 88–89). Podobne proporcje widać z innego badania, tym razem dotyczącego czterech ostatnich miesięcy kampanii, kiedy to Hillary Clinton tweetowała 2179 razy podczas gdy Donald Trump 1184 (Evans, Brown, Wimberly, 2017, s. 88–89). Dla pełni obrazu należy jednak zwrócić uwagę, że tweety Trumpa zyskują większy odzew – są

dwukrotnie częściej retweetowane niż tweety Clinton – oraz zyskują trzykrotnie więcej polubień (Lufkens, 2016). Badania treści tweetów z kont kandydatów pokazują, że jeżeli chodzi o liczby, to potoczne postrzeganie Donalda Trumpa jako tego, który wystosowuje przekaz dużo bardziej negatywny niż jego konkurentka, nie są aż tak do końca oparte na statystykach. Wedle badań Nawary i Bates Bailey, w omawianym przez nich okresie końcówki kampanii, z twitterowego konta Hillary Clinton wysłano ponad 600 tweetów, które można zaklasyfikować jako negatywne, a z konta Donalda Trumpa około 400 (Nawara, Bates Bailey, 2017, s. 95). Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że z konta Clinton opublikowano więcej tweetów – ogólnie więc procent negatywnych tweetów był u niej niższy niż u Trumpa. U Clinton negatywne tweety stanowiły 36% procent wszystkich, podczas gdy u Trumpa było to 42% (Nawara, Bates Bailey, 2017, s. 95). Pozytywnych tweetów w przypadku Clinton było 51%, natomiast u Trumpa jedynie 12% (Nawara, Bates Bailey, 2017, s. 95). Pozostałe klasyfikowane były jako neutralne. Widać więc wyraźnie, że w przypadku Trumpa Twitter traktowany był jako narzędzie negatywnego przekazu. Warto również zaznaczyć, że obsługa konta tweeterowego w przypadku obydwójga kandydatów wyglądała inaczej, a mianowicie w przypadku Hillary Clinton większość tweetów była realizowana przez sprofesjonalizowany sztab obsługujący w ramach jej kampanii media społecznościowe, natomiast w przypadku Donalda Trumpa znacznie więcej tweetów było tworzonych przez niego samego (Heanschen, Honing, Kuypers, 2018, s. 59). Dodatkowo badania pokazują, że wśród tych tworzonych przez niego samodzielnie zdecydowana większość miała charakter wybitnie negatywny (Heanschen, Honing, Kuypers, 2018, s. 59).

Rozważając znaczenie komunikacji z użyciem Twittera podczas kampanii 2016 roku należy również zwrócić uwagę, w jaki sposób narzędzie to było wykorzystywane nie przez samych kandydatów oraz ich sztaby, o czym pisano w poprzedniej części, ale jak platforma ta była używana przez innych użytkowników do pisania o rzeczach związanych z kampanią. Jak już wcześniej wspomniano, zdecydowana większość użytkowników Twittera w Stanach Zjednoczonych ma sympatie prodemokratyczne i znalazło to odzwierciedlenie ilościowe w przekazach komentujących kampanię i kandydatów. W badaniu analizującym zawartość tweetów, Fujiwara, Muller i Schwarz

zwracają uwagę, że w przypadku kampanii 2016, w stopniu bez porównania większym niż w przypadku jakichkolwiek innych wcześniejszych wyborów, Twitter stał się platformą, na której dominowały przekazy krytykujące kandydata Republikanów (Fujiwara, Muller, Schwarz, 2020). Jak piszą, podsumowując wyniki swego badania, Twitter stał się platformą do rozprzestrzeniania krytyki pod adresem Donalda Trumpa (Fujiwara, Muller, Schwarz, 2020).

Jednakże krytyka, czy też pochwała konkretnych kandydatów, to tylko jedna strona medalu jeżeli chodzi o komunikację na Twitterze. Zakrojone na szeroką skalę badanie przeprowadzone przez Bovet i Makse wskazało, że w okresie kampanii 2016 roku Twitter stał się narzędziem wykorzystywanym na niespotykaną wcześniej skalę do rozprzestrzeniania fake newsów i skrajnie stronniczych przekazów, z których znakomita większość miała na celu wspomaganie kampanii Donalda Trumpa (Bovet, Makse, 2019). Skala zjawiska była ogromna. Z badanych w danym okresie 30 milionów tweetów, które przekierowywały do jakichś źródeł informacji, aż 25% miało charakter fake newsów lub informacji wybitnie „zakrzywionych” (Bovet, Makse, 2019). Należy zaznaczyć, że przekazy na Twitterze dotyczące kampanii nie były jedynie realną aktywnością użytkowników posiadających określone poglądy polityczne. Jak pokazuje badanie Bessiego i Ferrary, którzy analizowali tweety dotyczące kampanii w końcowym jej okresie z 2,8 miliona użytkowników tweetujących o kwestiach związanych z tematami kampanijnymi aż 400 tysięcy były to automatyczne boty, a nie realne osoby i konsekwentnie z badanych 20 milionów tweetów aż jedna piąta była wygenerowana właśnie przez automatyczne boty (Bessi, Ferrara, 2016).

OCENA ZNACZENIA TWITTERA DLA KAMPANII DONALDA TRUMPA

Gdy przyglądamy się całościowej aktywności sztabów, kandydatów oraz zwolenników na Twitterze, to trudno w wartościach wymiernych o jednoznaczne podtrzymanie tezy, że Twitter był narzędziem, które zapewniło Donaldowi Trumpowi zwycięstwo. Sztab Hillary Clinton bardzo profesjonalnie i intensywnie używał Twittera do celów kampanijnych, jeżeli chodzi o intensywność, znacznie

przewyższając działania sztabu przeciwnego. Podobnie jeżeli chodzi o samą tweetosferę, a więc przepływ informacji pomiędzy użytkownikami Twittera. Jak wynika z przytoczonych badań tweetosfera była proclintonowska. Raczej rzadko zdarzało się, że dzięki otrzymywanym tweetom użytkownicy Twittera byli skutecznie nakłaniani, aby zagłosować na Donalda Trumpa. Właściwie, co pokazały przytoczone badania, skuteczniejsze były w tym zakresie działania sztabu Clinton. Najczęściej jednak, gdy chodzi o samych użytkowników Twittera, przekazy po prostu utwierdzały istniejące już preferencje, co jest idealnym odzwierciedleniem koncepcji komnat pogłosowych, zwanych również bańkami informacyjnymi.

Siła Donalda Trumpa, jeżeli chodzi o użycie Twittera i to, że uzasadnione jest nazywanie go mistrzem Twittera, wydawała się leżeć w czymś innym niż Twitterze samym w sobie. Jak piszą Agranoff i Tabin, Twitter, z punktu widzenia komunikacyjnego, może być określony jako megafon, za pomocą którego rozprzestrzeniane są przekazy (Agranoff, Tabin, 2011, s. 70). Są one rozprzestrzeniane ze źródła (w tym przypadku od samego Donalda Trumpa) błyskawicznie, nieprzefiltrowane, z pominięciem gatekeeperów i trafiają w różne miejsca przestrzeni medialnej. Najistotniejszym z punktu widzenia skuteczności komunikowania się Donalda Trumpa poprzez Twitter był fakt, że w 2015 i 2016 roku, kiedy prowadził swoją kampanię, mieliśmy do czynienia z w pełni dojrzałym hybrydowym systemem medialnym, o którym kilka lat wcześniej pisał Andrew Chadwick (Chadwick, 2013). Wedle tej koncepcji rozwój nowych mediów nie doprowadził do sytuacji, w której wyparły one media tradycyjne, ale do takiej, gdzie tradycyjne i nowe media zaczynają się zlewać, a informacja produkowana w jednych jest powielana i przetwarzana w drugich. W hybrydowym systemie medialnym o informacjach, które pojawiają się w telewizji i gazetach pisze się następnie na portalach internetowych, forach, blogach i mediach społecznościowych. Z drugiej strony, o tym, co pojawia się w netosferze mówią i piszą dziennikarze tradycyjnych mediów. Charakterystyką takiego hybrydowego systemu, gdzie jedni cytują i przytaczają innych tworząc swoje własne przekazy, a wszystko, ze względu na pęd do dostarczenia jak najświeższych informacji, dzieje się błyskawicznie jest również to, że system taki jest bardzo podatnym gruntem dla rozprzestrzeniania się informacji zafałszowanych, sensacyjnych i nieprawdziwych.

W tym hybrydowym środowisku w 2015 i 2016 roku Twitter znalazł się, ze względu na swój charakter i zbieg okoliczności, w bardzo istotnym miejscu. We wcześniejszych kampaniach Twitter raczej wykorzystywany był jako narzędzie rozprzestrzeniania informacji, które swe źródło miały gdzie indziej, a więc w tym hybrydowym świecie był czymś w rodzaju dystrybutora. Natomiast w przypadku kampanii 2015 (prawyborczej) i 2016 (właściwej) ze względu na specyfikę kandydata, jakim był Donald Trump oraz poniekąd specyfikę kontrkandydatki w wyborach właściwych – Hillary Clinton⁸, Twitter stał się medium inicjującym. Koncepcja kampanii Donalda Trumpa opierała się w dominującej mierze na przyciąganiu uwagi i szokowaniu. Startując w wyborach jako osobowość telewizyjna i celebrycka miał w zakresie przyciągania uwagi pewien kapitał początkowy, jednakże do podtrzymania tego zainteresowania potrzeba było odpowiednio dawkowanych impulsów. Jak pokazują badania, aktywność tweeterowa Donalda Trumpa, szczególnie w zakresie wysyłania tweetów obraźliwych, szokujących i zawierających oskarżenia w sposób bezpośredni i przy bardzo zauważalnym związku przekazywała się na to, jak dużo zainteresowania zyskiwał on w innych mediach⁹. Jak zauważają Haenschen, Horning i Kuypers Twitter w przypadku kampanii Donalda Trumpa stał się narzędziem, dzięki któremu był w stanie budować i kontrolować agendę, a więc to, o czym dziennikarze pisali i mówili (Haenschen, Honing, Kuypers, 2018, s. 59).

Twitter wespół z tradycyjnymi kanałami kampanijnymi (konferencjami prasowymi, wystąpieniami na wiecach oraz w programach telewizyjnych), które również były przez Trumpa umiejętnie

8 Hillary Clinton ze względu na swoją długą bytność w polityce oraz kilka niewyjaśnionych do końca kwestii określanych jako skandale, była kandydatką wybitnie narażoną na ataki niemerytoryczne, a w takich najlepiej sprawdzał się Twitter.

9 Zobacz na przykład badanie Wellsa i współpracowników. Pokazało ono, że związek pomiędzy tzw. burzami tweeterowymi a uwagą mediów jest bardzo znaczący, bardziej znaczący niż w przypadku wystąpień Donalda Trumpa podczas różnego rodzaju wydarzeń kampanijnych. Zobacz Wells C., Shah, D.V., Pevehouse, J.C.W., Yang, J., Pelled, A., Boehm, F., Lukito, J., Ghosh, S. & Schmidt, J.L. *How Trump Drove Coverage to the Nomination: Hybrid Media Campaigning*, Political Communication, September 2016, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10584609.2016.1224416>. Dostęp 20.06.2021.

wykorzystywane, stał się medium, które spowodowało, że o Donalddie Trumpie i jego pomysłach mówiono więcej niż o jakimkolwiek innym kandydacie. Dodatkowo mówiono zazwyczaj w kontekście, w jakim Donald Trump planował, aby mówiono. W przypadku koncepcji kampanii Donalda Trumpa uodpornionego na oskarżenia i startującego z pułapu skandalisty i outsidera, nie miało nawet większego znaczenia, czy mówiono o nim dobrze, czy źle. Donald Trump ze względu na umiejętne użycie i rozkładanie w czasie wrzutek medialnych, w bardzo znaczącej mierze właśnie poprzez aktywność tweeterową był kandydatem najbardziej obecnym w mediach – i to zarówno, gdy zestawimy go z kandydatami w prawyborach republikańskich, jak również z Hillary Clinton. W przypadku kampanii obecność w mediach jest bardzo znaczącym kapitałem. Jednym ze sposobów na zapewnienie w nich bytności ze swym przekazem jest opłacenie czasu (m.in. wykupywanie czasu na edycję spotów wyborczych). Właśnie na promocję płatną pożytkowanych jest większość funduszy wydawanych na poczet kampanii. Gdy popatrzymy na sumy, jakie na kampanię przeznaczyci Donald Trump i Hillary Clinton, widzimy sporą dysproporcję. Według danych Center for Responsive Politics koszt kampanii Hillary Clinton wyniósł 768 milionów dolarów, natomiast Donalda Trumpa „jedynie” 398 milionów (Sultan, 2017). To jednak, że Donald Trump wydał znacznie mniej pieniędzy na kampanię w mediach nie oznaczało, że było go w mediach mniej. Gdy spojrzymy na wielkości związane z tak zwanym darmowym czasem antenowym, czyli czasem, jaki media poświęcają kandydatowi, czasem, gdy wypowiedzi kandydata są relacjonowane i omawiane w różnych mediach, to dostrzegamy, że tu proporcje się odwróciły. W okresie od lipca 2015 roku do października roku 2016 wyceniona wartość darmowego czasu antenowego, jaki otrzymał Donald Trump, wyniosła aż 5,9 miliarda dolarów, podczas gdy u Hillary Clinton było to ponad dwukrotnie mniej – 2,8 miliarda (Sultan, 2017). W znacznej mierze zainteresowanie mediów wiązało się z sensacyjnością wypowiedzi i kontrowersyjnością. Dotyczyło to wypowiedzi Trumpa na różnych platformach. Jednakże ponieważ Donald Trump narzucił narrację, w ramach której tradycyjne media są wrogie wobec niego i niegodne zaufania i tylko media społecznościowe dają mu możliwość niefiltrowanego przekazu, to właśnie one stały się platformami, po których oczekiwano, że Donald Trump

będzie wypowiadał na nich swoje nieskrępowane opinie, na które zarazem istniało największe zapotrzebowanie w świecie medialnym. Spośród platform społecznościowych to właśnie Twitter był najlepiej dopasowany do osiągnięcia zamierzonych w kampanii Trumpa celów.

Zastanawiając się nad tym, co takiego wyjątkowego jest w Twitterze, co uczyniło go dogodną platformą dla Donalda Trumpa w omawianej kampanii wyborczej, wydaje się, że można zidentyfikować przynajmniej cztery charakterystyki tego medium. Po pierwsze, Twitter jest platformą błyskawicznego przekazu, na której kandydat na żywo, będąc w jakimkolwiek miejscu, podczas jakiegokolwiek wydarzenia kampanijnego może wystosowywać swój przekaz. Z punktu widzenia Donalda Trumpa była to wielka zaleta, gdyż wpasowywała się w koncepcję kampanii spontanicznej i żywiołowej, a więc takiej, w jakiej czuł się najlepiej. Użycie tak błyskawicznego narzędzia komunikacyjnego dawało mu przewagę nad rywalami, których kampanie były prowadzone w sposób dalece bardziej sprofesjonalizowany i przemyślany, ale, co za tym idzie, nie tak błyskawiczny. Amatorskie, jakby się mogło wydawać na pierwszy rzut oka, tweety Donalda Trumpa były w swej naturze jednak perfekcyjnie skonstruowane. Wydaje się, że określenie Trumpa mianem mistrza Twittera czy też, jak sam powiedział podczas jednego z wieców wyborczych, „Ernesta Hemingwaya 140 znaków”¹⁰ jest w znacznej mierze uzasadnione. Po drugie, Twitter jest platformą, która w samym odczuciu odbiorców, ma dawać możliwość dotarcia do tego, co przekazujący naprawdę myśli i czuje, czyli jest platformą dużo bardziej „emocjonalną” niż inne, a co za tym idzie wiarygodność przekazu wiąże się również ze stylem tweetowania, a ten w przypadku Trumpa był dalece bardziej amatorski, co w tym przypadku było wielką zaletą. Powodowało to, że na tweety Trumpa ludzie, w tym dziennikarze, czekali, aby następnie oprzeć na nich porządek dnia. Po trzecie, ze względu na swą skrótową formę, ograniczoną wtedy do 140 znaków, idealnie wpasowywał się w koncepcję kampanii, która w znacznej mierze oparta była na personalnych atakach na oponentów. Skrótowość

10 Dokładna wypowiedź Donalda Trumpa podczas spotkania typu „town hall meeting” w Wofford College w Spartanburgu 20 listopada 2015 roku: „Ktoś powiedział, że jestem Ernestem Hemingwayem 140 znaków”. Materiał wideo dostępny na stronie <https://www.youtube.com/watch?v=FMnfl1a-0evE&t=27s>. Dostęp 22.06.2021.

przekazu pozwalała konstruować go w taki sposób, aby nie trzeba było wyjaśniać szczegółów, wdawać się w kwestie merytoryczne i aby pozostawić wiele niedomówień – czyli wszystko, co potrzeba było Donaldowi Trumpowi. Po czwarte w końcu, ze względu na wpisana w swe założenia możliwość tzw. retweetowania, a więc przekazywania informacji pochodzących z innych źródeł, Twitter jest świetną platformą, za pomocą której można się zdystansować od przekazu. Przykładowo, przekazując swoim tweetem oskarżenie pod adresem swego oponenta to nie my jesteśmy uznawani za źródło informacji i tym samym nie mamy konieczności tłumaczyć wiarygodności przekazu. Innymi słowy, retweetując kłamstwo, fake news czy pomówienie osoba retweetująca stawia się w wygodniejszej sytuacji niż gdyby przekaz wyszedł od niej samej, a nie był jedynie retweetem. Ta charakterystyka Twittera spowodowała, że stał się on, o czym wspomniano wcześniej przytaczając badania, świetną platformą do rozprzestrzeniania nieprawdziwych informacji, w znacznej mierze oskarżeń. Ta charakterystyka, wespół ze sporą anonimowością medium, dała w końcu możliwość zaangażowania i wpływu na kampanię podmiotom pragnącym wspomóc wybór kandydata, w tym przypadku mowa o tzw. rosyjskich trollach szkalujących w sieci, w znacznej mierze przy użyciu Twittera, wizerunek Hillary Clinton.

PODSUMOWANIE

Kampania z lat 2015 i 2016 była nietypowa pod wieloma względami, ale bezsprzecznie, ze względu na obecność nieszablonowego kandydata, jakim był Donald Trump, była na pewno wyjątkowa pod względem komunikacyjnym. Niechęć Donalda Trumpa do tradycyjnych mediów wespół z tendencjami, w ramach których coraz większa część społeczeństwa amerykańskiego pozyskiwała wiedzę na tematy polityczne z mediów internetowych sprawiła, że oparł on swą kampanię w znacznej mierze na tychże mediach. Z poczynionej analizy wydaje się, że wśród mediów internetowych, tym, które miało największe znaczenia z punktu widzenia kampanii Donalda Trumpa, był Twitter. Nie chodziło o to, że zdominował on tweetosferę, gdyż, jak pokazano, ilościowo dominowała tu strona demokratyczna. Donald Trump oraz jego otoczenie polityczne użyło Twittera jako megafonu, za

pomocą którego, w ramach funkcjonującego już w USA dojrzałego hybrydowego systemu medialnego, kształtował kontekst i zawartość dyskursu kampanijnego w korzystny dla siebie sposób. Było to możliwe ze względu na to, że charakterystyka medium – błyskawiczność, skrótowość i daleko posunięta anonimowość – idealnie współgrała z osobowością oraz koncepcją kampanii Donalda Trumpa.

BIBLIOGRAFIA

- Agranoff, C., Tabin, H. (2011). *Socially Elected: How to Win Elections Using Social Media*. New York: Pendant Publishing.
- Bessi, A., Ferrara, E. (2016). *Social bots distort the 2016 U.S. Presidential election online discussion*. <https://firstmonday.org/article/view/7090/5653>
- Bovet, A., Makse, H.A. (2019). Influence of fake news in Twitter during the 2016 US presidential election, *Nature Communications* 10, (7). <https://www.nature.com/articles/s41467-018-07761-2>
- Boxell, L., Gentzkov, M.J., Shapiro, M. (18 July 2018). A note on internet use and the 2016 U.S. presidential election outcome, *Plos One Online Journal*. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0199571>
- Burn-Murdoch, J. (21 January 2017). How Trump won the Twitter war. *Nikkei Asia*. <https://asia.nikkei.com/Politics/How-Trump-won-the-Twitter-war>
- Denton Jr., R.E. (2018). The 2016 Presidential Campaign Like No Other. W Jr R.E. Denton. (Red.), *Studies of Communication in the 2016 Presidential Campaign*. (s. 1–25). London: Lexington Books.
- Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. New York: Oxford University Press.
- Evans, H.K., Brown, K.J., Wimberly, T. (2017). Gender and Presidential Elections: How the 2016 Candidates Played the „Woman Card” on Twitter. W J.C. Baumgartner, & T.L. Towner, (Red.). *The Internet and the 2016 Presidential Campaign* (s. 109–125). New York: Lexington Books.
- Fujiwara, T., Muller, K., Schwarz, C. (30 September 2020). How Twitter affected the 2016 presidential election. *Vox EU*. <https://voxeu.org/article/how-twitter-affected-2016-presidential-election>
- Gottfried, J., Barthel, M., Shearer E. and Mitchel A. (4 February 2016). The 2016 Presidential Campaign – a News Event That’s Hard to Miss. *Report Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/journalism/2016/02/04/the-2016-presidential-campaign-a-news-event-thats-hard-to-miss/>

- Greenwood, S., Perrin A., Duggan M. (11 November 2016). Social Media Update 2016. *Raport Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/internet/2016/11/11/social-media-update-2016/>
- Heanschen, K., Honing M., Kuypers J.A. (2018). Donald J. Trump's Use of Twitter in the 2016 Campaign. W J.A. Kuypers (Red.), *The 2016 American Presidential Campaign and the News: Implications for American Democracy and the Republic*. (s.55–75). New York: Lexington Books.
- Heller, N. (27 September 2016). The First Debate of the Twitter Election. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-first-debate-of-the-twitter-election>
- Hendricks, J.A., Schill D. (2017). The Social Media Election. W Jr R.E. Denton (Red.), *The 2016 US Presidential Campaign. Political Communication and Practice* (s.121–150). New York: Palgrave.
- Lufkens, M. (2 August 2016). Hillary Clinton v Donald Trump: who's winning on Twitter?. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2016/08/hillary-clinton-or-donald-trump-winning-on-twitter/>
- Nawara, S.P., Bates Bailey, M. (2017). The Twitter Election: Analyzing Candidate Use of Social Media in the 2016 Presidential Campaign. W J.C. Baumgartner, & T.L. Towner (Red.), *The Internet and the 2016 Presidential Campaign* (s. 79–107). New York: Lexington Books.
- Smith, S. (25 June 2015). From the very start, sharp partisan divisions over Obamacare. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/25/from-the-very-start-sharp-partisan-divisions-over-obamacare/>
- Sultan, N.M. (13 April 2017). Election 2016: Trump's free media helped keep cost down, but fewer donors provided more of the cash. *Open Secrets, News&Analysis*. <https://www.opensecrets.org/news/2017/04/election-2016-trump-fewer-donors-provided-more-of-the-cash/>
- Wells, C., Shah D.V., Pevehouse J.C.W., Yang J., Pelled A., Boehm F., Lu-kito J., Ghosh S.& Schmidt J.L. (2016). How Trump Drove Coverage to the Nomination: Hybrid Media Campaigning, *Political Communication*, 33 (4), 669–676. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10584609.2016.1224416>
- Wojcik, S., Hughes A. (24 April 2019). Sizing Up Twitter Users. *Raport Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/internet/2019/04/24/sizing-up-twitter-users/>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

WOJCIECH ARNDT

<http://orcid.org/0000-0002-5804-5215>
Akademia Ignatianum w Krakowie
wojciech.arndt@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2195

Interdyscyplinarny wymiar teorii argumentacji Chaima Perelmana

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji, która opracowana została na potrzeby rozumowania prawniczego. Jednak oparcie jej na założeniach wykraczających poza obszar prawa sprawia, że mogłaby być szerzej uwzględniana.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Tezą badawczą jest stwierdzenie, że Chaim Perelman opracował koncepcję przeznaczoną na potrzeby argumentacji prawniczej i podkreślał jej znaczenie w rozumowaniu sędziowskim. Jednak teoria argumentacji jest teorią wykraczającą poza dyscyplinę prawa i powinna być dostrzeżona na gruncie innych dyscyplin, przynajmniej w szerokim obszarze nauk społecznych. Przyjętą w artykule metodą badawczą jest analiza pojęciowa powiązana z analizą tekstu.

PROCES WYWODU: Artykuł zawiera w pierwszej kolejności przedstawienie głównych założeń omawianej koncepcji. W drugiej kolejności zaprezentowane zostanie interdyscyplinarne spojrzenie na cechy charakterystyczne koncepcji, w celu uwydatnienia jej wszechstronności.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Główne założenia koncepcji Perelmana, opracowane na potrzeby dyskursu prawniczego, okazują się też wartościowe dla innych dyscyplin społecznych. Koncepcja ta jest ukierunkowana na rozstrzygnięcia. We współczesnym państwie rozstrzygają nie tylko sędziowie w sądach, ale także urzędnicy i inni decydenci. Omawiany przez Perelmana proces rzetelnej

Sugerowane cytowanie: Arndt, W. (2021). Interdyscyplinarny wymiar teorii argumentacji Chaima Perelmana. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 195-210. DOI: 10.35765/HP.2195.

argumentacji zasługuje także na zainteresowanie decydentów i innych uczestników sporów, którzy nie są prawnikami.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Wymóg bezstronności i sprawiedliwości proceduralnej powinny cechować wszystkich uczestników sporów. Dlatego teoria argumentacji Chaima Perelmana wciąż zasługuje na uwagę.

SŁOWA KLUCZOWE:

teoria argumentacji, nowa retoryka, rozstrzyganie sporów, audytorium

Abstract

INTERDISCIPLINARY DIMENSION OF CHAIM PERELMANN'S THEORY OF ARGUMENTATION

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present a conception that was developed for the purposes of legal reasoning. However, basing it on assumptions that go beyond the scope of the law means that it could be taken into account more widely.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research thesis is the statement that Chaim Perelman developed a conception intended for the purposes of legal argumentation and emphasized its importance in judicial reasoning. However, the theory of argumentation is a theory that goes beyond the discipline of law and should be recognized in other disciplines, at least in the broad field of social sciences. The research method adopted in the article is conceptual analysis combined with the analysis of the text.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article presents the main assumptions of the discussed conception. Secondly, an interdisciplinary look at the characteristics of the conception will be presented in order to show its versatility.

RESEARCH RESULTS: The main assumptions of Perelman's conception, developed for the purposes of legal discourse, also turn out to be valuable for the other scientific social disciplines. This conception is decision-oriented. In a modern state, not only judges in courts but also officials and other decision-makers decide. The process of fair argumentation discussed by Perelman also deserves the interest of decision-makers and other participants in disputes who are not lawyers.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: All participants in disputes should be subject to the requirement of impartiality

and procedural fairness. Therefore, Chaim Perelman's theory of argumentation still deserves attention.

KEYWORDS:

theory of argumentation, new rhetoric, settlement of disputes, auditorium

WSTĘP

We współczesnym państwie jako państwie prawa, w którym duże znaczenie mają rozstrzygnięcia sądowe (na różnych poziomach) i wzrost autorytetu władzy sądowniczej, problematyka argumentacji prawniczej wydaje się bardzo istotna. Dodatkowo wzmacnianie się pozycji mediacji w postępowaniach sądowych czy administracyjnych, ale też w innych procedurach nowoczesnego państwa sprawia, że teoria argumentacji w ogóle (nie tylko prawniczej, bo choćby różnego rodzaju spory polityczne są naturalnym polem argumentacyjnym) zasługuje na zainteresowanie. Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji, która opracowana została na potrzeby argumentacji prawniczej, zwłaszcza sędziowskiej, i jest przywoływana w kontekście mediacji podczas stosowania prawa. Jednak wydaje się, że oparcie jej na założeniach wykraczających poza obszar prawa sprawia, iż mogłaby być szerzej uwzględniana. Oprócz wykorzystania jej w postępowaniu administracyjnym czy szeroko rozumianej procedurze legislacyjnej powinna być z powodzeniem używana w sporach politycznych czy w ogóle w sporach społecznych. Oczywiście przy założeniu, że spory te wymagają pozytywnego rozwiązania. A zatem tezą badawczą jest stwierdzenie, że Chaim Perelman, opracowując koncepcję przeznaczoną na potrzeby argumentacji prawniczej i podkreślając jej wartość w rozumowaniu sędziowskim, zdecydowanie zbyt skromnie wyznaczył granicę zastosowania swojej koncepcji. Jego teoria argumentacji jest teorią wykraczającą poza dyscyplinę prawa i powinna być dostrzeżona na gruncie innych dyscyplin, przynajmniej w szerokim obszarze nauk społecznych. Biorąc pod uwagę poruszoną w niniejszym artykule problematykę, wiodącą metodą badawczą będzie analiza pojęciowa powiązana z analizą tekstu, przy wykorzystaniu

których wydaje się najbardziej właściwym studiowanie koncepcji Perelmana.

GŁÓWNE ZAŁOŻENIA KONCEPCJI PERELMANA

Najważniejszym przedsięwzięciem urodzonego przed wojną w Polsce Chaima Perelmana było opracowanie teorii argumentacyjnej, nazwanej przez niego „nową retoryką”. Teoria ta, przedstawiona po raz pierwszy w książce *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique* napisanej z Lucie Olbrechts-Tyteca w 1958 roku, „miała być próbą odnowienia antycznej koncepcji retoryki, której podstawy zostały stworzone przez Arystotelesa, Cyserona oraz Kwintyliana” (Stelmach, Sarkowicz, 1998, s. 148) Punktem wyjścia tej teorii jest odróżnienie dowodów analitycznych i dialektycznych, charakterystycznych u Arystotelesa (Morawski, 1986, s. 49). W rezultacie doszło do opracowania nowoczesnej teorii argumentacji zajmującej się analizą technik dyskursywnych. Polegają one na nieformalnych rozumowaniach mających na celu „wywołanie lub wzmocnienie poparcia twierdzeń przedkładanych do akceptacji” pewnemu audytorium (Olbrechts-Tyteca, Perelman, 2008, s. 8; Perelman, 1984, s. 145). Teoria ta dotyczy sytuacji sporu, w których dostarcza się racji oraz przedstawia się obiekcje, zmierzając do zmiany istniejącego stanu rzeczy (Wróblewski, 1984, s. 5). Celem jest ustalenie wyniku bardziej „pożądanego”, „rozsądnego” i „akceptowalnego”. Jak wskazywał Ch. Perelman,

w dziedzinach, w których chodzi o ustalenie tego, co bardziej pożądane, tego co rozsądne i akceptowalne, rozumowania nie są ani formalnie poprawnymi dedukcjami, ani indukcjami idącymi od szczegółu do ogółu, lecz są wszelkiego rodzaju argumentacjami, których celem jest skłonienie słuchaczy do uznania tez, jakie przedstawia się im do akceptacji. Starożytni szeroko rozwinęli taką właśnie technikę mowy perswazyjnej, niezbędnej w dyskusji poprzedzającej podjęcie każdej przemyślanej decyzji, jako technikę w sensie dosłownym. Polegać ona miała na oddziaływaniu na innych ludzi za pomocą logosu, terminu, który w tym kontekście oznacza tak słowo, jak i rozum (Perelman, 2002, s. 6).

Istotne dla opracowania nowej retoryki były badania dotyczące związków pomiędzy dialektyką a retoryką. Perelman, przedstawiając je w postaci pierwotnie ustalonej przez Arystotelesa, starał się przywrócić im właściwe znaczenie. Za Stagirytą przypomniał, że rozumowanie jest dialektyczne „jeżeli jego przesłanki są zbudowane z opinii powszechnie przyjętych” (Perelman, 2002, s. 14). W ten sposób należy rozumieć przekonania uznawane albo przez wszystkich, albo przez większość, albo przez „wybitnych i sławnych” (Perelman, 2002, s. 14; Arystoteles, 1990, 100a30–100b24). Wnioskowania dialektyczne należy traktować jako wychodzące od tego, co już zostało zaakceptowane oraz mające na celu skłonienie „do przyjęcia innych tez, które są lub mogą być sporne”. Stąd celem rozumowania dialektycznego ma być perswazja bądź przekonywanie. Kluczowe w zrozumieniu istoty argumentacji retorycznych jest przyjęcie, że są one „technikami kształtowania ludzkich przekonań i postaw” (Morawski, 1988, s. 50). Nie mają więc na celu wykazywania prawdziwości zdań czy obiektywnej słuszności ocen lub norm, lecz są technikami „przekonywania” o prawdziwości zdań czy obiektywnej słuszności ocen lub norm (Morawski, 1988, s. 50)

Jednym z podstawowych pojęć „nowej retoryki”, podobnie do koncepcji starożytnych, jest pojęcie audytorium. Perelman ustalił jednak swój własny pogląd w tej kwestii, prezentując wersję bardziej złożoną. U Arystotelesa dialektyka dotyczy sporu z jednym rozmówcą (choć jej argumenty dotyczą „powszechnej” akceptowalności), natomiast retoryka skierowana jest na przekaz wobec większej liczby adresatów. Jak pisał Perelman,

retoryka dotyczy technik używanych przez rozmówcę zwracającego się do zebranego na placu publicznym tłumu, który nie ma żadnej specjalistycznej wiedzy i nie jest zdolny do śledzenia zbyt ściśłego toku rozumowania (Perelman, 2002, s. 14; Arystoteles, 2001, 1357a1–3, s. 309).

Autor „nowej retoryki” zmodyfikował pogląd Arystotelesa w tym względzie. W przeciwieństwie do starożytnych, jego koncepcja odnosi się do argumentacji skierowanej do wszelkiego rodzaju audytoriów. Jego zdaniem

argumentacja, której celem jest nakłanianie lub przekonywanie, może kierować się do jakiegokolwiek audytorium, uczonych lub laików, do jednej osoby, do małej ich liczby lub do całej ludzkości. W rozważaniach wewnętrznych argumentuje się nawet wobec siebie samego. Zdarza się także, że ta sama wypowiedź może być skierowana jednocześnie do kilku audytoriów (Perelman, 1984, s. 147; Perelman, 2002, s. 17).

Audytorium nie jest jakąś grupą, która przysłuchuje się jedynie dyskursowi. Chodzi tu o zespół osób, wobec których podejmowane są czynności (starania) przekonywania. Celem takiej argumentacji jest przecież rozwiązanie praktyczne. Dlatego nie można brać pod uwagę sporów trwających w nieskończoność, których przykładem dla Perelmana były dyskursy filozoficzne (Perelman, 1984, s. 166). Natomiast najbardziej adekwatnym dla niego przykładem rozumowania praktycznego jest rozumowanie prawnicze:

na gruncie prawa jest istotne, by spory kończyły się w rozsądnym czasie, pozwalając osiągnąć stan „pokoju sądowego”. Trzeba więc przewidzieć możliwość wydania rozstrzygnięć ostatecznych. Trzeba też unikać powstawania niekończących się dyskusji wstępnych co do audytorium właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy. Z tego powodu problem właściwości i ogólniej – postępowania jest przedmiotem uprzedniej regulacji, która umieszcza spór sądowy w odpowiednich ramach (Perelman, 1984, s. 166).

Rozumowanie prawnicze przejawia się najpełniej w postępowaniu sądowym. Argumenty używane przy czynnościach legislacyjnych bowiem, choć dotyczą prawa, mają „raczej charakter społeczny, moralny lub polityczny, niż prawny” (Perelman, 1984, s. 212). Stąd Perelman wskazywał, że paradygmatem rozumowania prawniczego jest rozumowanie sędziego, jako wymagające największej dyscypliny w sensie formalnoprawnym i mające charakter ściśle prawniczy (pozbawiony szerszego, interdyscyplinarnego, kontekstu)¹. Zarówno prowadzenie rozprawy, jak i wydanie orzeczenia czy sporządzenie uzasadnienia wymagają wykorzystywania technik argumentacyjnych.

1 Wydaje się jednak, że taka wizja sądownictwa i sędziego współcześnie wymaga zredefiniowania. Współczesny sędzia stara się wszechstronnie i w sposób pełny podejść do ustalenia stanu faktycznego. Kwestia ta zostanie podjęta w dalszej części artykułu.

Dlatego orzeczenia sądowe są najlepszym materiałem dla badań nad logiką prawniczą, a dorobek nauki prawa tylko wtedy staje się znaczącym elementem porządku prawnego, gdy jest wykorzystany w orzecznictwie sądowym (Perelman, 1984, s. 212–213). Perelman przytaczał poglądy w tym duchu, dotyczące wybranych etapów stosowania prawa. Wskazywał, że rozprawa pozwala na dialog między sędzią i adwokatami, który obejmuje najważniejsze kwestie nie tylko dla zainteresowanych stron, ale także dla społeczeństwa. Odzwierciedleniem tego dialogu jest orzeczenie. Jest ono wyrazem podjęcia decyzji, ale jednocześnie próbą przekonania do niej wszystkich zainteresowanych:

w miarę jak działanie sprawiedliwości przestaje być czysto formalistyczne, lecz zmierza do zdobycia aprobaty stron i opinii publicznej, nie wystarcza wskazanie, że decyzja została podjęta pod płaszczykiem autorytetu przepisu prawnego; trzeba prócz tego udowodnić, że jest ona słuszna, odpowiednia i społecznie pożyteczna. Powaga i władza sędziego wzrastają i jest regułą, że uzasadnia on w drodze stosownej argumentacji, jak się sprawuje (Perelman, 1984, s. 208).

Perelman twierdził przy tym, że rola sędziego na kontynencie powinna ewoluować w kierunku modelu anglo-amerykańskiego. Zresztą, jak sam zauważał, taki proces zachodzi:

Zrozumiałe, że przykład sędziów *common law*, którzy zawsze byli świadomi swego zadania i odpowiedzialności, będzie naśladowany w miarę zwiększania się roli sędziego kontynentalnego. Ten paralelizm między przyznawaną sędziemu władzą a obowiązkiem szerokiego motywowania decyzji znajduje potwierdzenie w stylu uzasadnień Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, jak i Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich (Perelman, 1984, s. 208).

Perelman podkreślał duże znaczenie uzasadnienia, które powinno przekonywać strony procesu, a także wyższe instancje sądowe oraz opinię publiczną, do podstawy prawnej rozstrzygnięcia. To z niego można dowiedzieć się o elementach rozumowania sędziowskiego. Należą do nich także elementy pozaprawne, które nie muszą mieć „kompromitującego charakteru”. Mogą opierać się chociażby na „wyostrzonym” poczuciu słuszności, dla którego można, jak uważał Perelman, znaleźć podstawę prawną (Perelman, 1984, s. 206).

Kryteria słuszności i rozsądku, które wprowadzał do zagadnień stosowania prawa, są poważnym wyzwaniem wobec krytykowanego przez niego formalizmu. Zastosowanie pojęć normatywnych nie da się, jak utrzymywał, oderwać od kontekstu społecznego. I właśnie sędziowie muszą się z tym liczyć, że:

stosowanie prawa, jeśli ma być rozsądne i przez to możliwe do przyjęcia, nie powinno ograniczać się do czystej dedukcji, gdyż treść bardzo wielu pojęć jest określona przez odniesienie do wartości przyjętych w społeczeństwie. Prawem przyjętym nie jest już po prostu prawo narzucone przez ustawodawcę: wymaga ono uelastycznienia i uzgodnienia z tym, co uważa się za słuszne i rozsądne; w tym kierunku zmierza prawo współczesne we wszystkich demokratycznych społeczeństwach, w których zwykle zarządzanie w drodze władczej napotyka silny opór (Perelman, 1984, s. 219).

Naturalną konsekwencją prezentowanej koncepcji jest niechęć do tzw. mechanicznej jurysprudencji. Polega ona na poszukiwaniu jednoznaczności znaków i pojęć prawnych oraz odnajdywaniu w formalizmie logicznym wiodącej doktryny stosowania prawa. Taka postawa podkreśla znaczenie stabilności prawa i bezpieczeństwa dedukcji prawniczych (Perelman, 1985, s. 162). Jednak język prawny nie jest językiem matematycznym i konkretyzowanie prawa podczas jego stosowania w odniesieniu do różnych stanów faktycznych uniemożliwia traktowanie prawa w sposób mechaniczny. Akty prawne są według Perelmana „tylko podstawowym narzędziem” służącym sędziemu w rozstrzygnięciu – wskazują pewien kierunek w wypełnianiu jego zadania. W każdej sprawie sądowej występuje „niezgoda i spór”, a rolą sędziego jest znalezienie właściwego rozwiązania. Powinno być ono „rozsądne i możliwe do przyjęcia”, co ma uniemożliwić subiektywność i arbitralność decyzji (Perelman, 1984, s. 213). Tak więc funkcjonowaniu prawa towarzyszą dwa zasadnicze wymagania: zachowanie spójności systemu, jako wymaganie odpowiadające systemowemu charakterowi prawa, oraz dostosowanie do życia społecznego poprzez poszukiwanie rozwiązań społecznie możliwych do przyjęcia, czyli kierowanie się względami słuszności i sprawiedliwości (Perelman, 1984, s. 227). Sędzia, który podejmuje decyzję, staje się kimś w rodzaju arbitra. Przesłanki prowadzące do konkluzji powinny być wynikiem konfrontacji środków

dowodowych, a także argumentów i wartości „ścierających się” wzajemnie w sporze sądowym.

Przedstawione przez Perelmana zasady logiki prawniczej sprzyjać mogą niekiedy zmianom linii orzeczniczych sądów. Może nastąpić choćby zwrot w orzecznictwie pod wpływem zmiany tradycyjnej wykładni prawa. Nie może to być jednak wynikiem arbitralności sędziego, który powinien być bezstronny, a zatem powinien przestrzegać reguł obowiązującego prawa oraz reguł przyjętych przez uczestników sporu. Te reguły powinny uwzględniać przede wszystkim wymóg sprawiedliwości formalnej (osoby należące do tej samej kategorii istotnej powinny być traktowane jednakowo). Perelman widzi „związek przestrzegania tej formalnej reguły z realizacją w decyzjach prawnych takich wartości, jak bezpieczeństwo, przewidywalność, pewność i równość wobec prawa” (Perelman, 1984, s. 25). Sąd zrozumiałe u niego wydaje się podkreślenie znaczenia zwyczajów i precedensów, które sprzyjają akceptowanej przez społeczeństwo ciągłości prawa:

rationality, as it presents itself in law, is always a form of continuity – conformity to previous rules or justification of the new by means of old values (Perelman, 1980, s. 170).

Racjonalność przedstawiana w prawie jest zawsze formą ciągłości, co należy rozumieć jako zgodność z obowiązującymi regułami albo jako uzasadnienie nowych rozwiązań (rozstrzygnięć) przez stare wartości.

W kontekście zasygnalizowanego wymogu „ciągłości” prawa należy zaznaczyć, że ważne znaczenie w stosowaniu prawa przypisywał Perelman „zasadzie bezwładności”, wzmacniającej kryteria racjonalności – siłę przekonywania, skuteczność, ważność (Stelmach, Sarkowicz, 1998, s. 151). Zasada ta (*the principle of inertia*) głosi, że nie powinno się bez uzasadnionego powodu zmieniać wcześniej przyjętych przekonań. Perelman twierdził, że zasada bezwładności jest podstawą stabilności naszego duchowego i społecznego życia, wyjaśniając stałe odwoływanie się do precedensu podczas działania:

principle of inertia is the basis of the stability of our spiritual and of our social life, and explains the constant recourse to precedent when we must act (Perelman 1979, s. 131).

Jaki charakter mają wartości, które wspiera wspomniana wyżej zasada? Perelman starał się je ukazać jako wartości pragmatyczne – wtedy będą do zaakceptowania przez uniwersalne audytorium. Jednak nie jest to jedyny rodzaj wartości, którymi zajmuje się autor nowej retoryki. Innego rodzaju wartości porusza przy omawianiu jednego z etapów argumentacyjnych. Problem wartości pojawia się przy formułowaniu „twierdzeń wyjściowych”. Każda argumentacja bowiem powinna mieć swój początek od stwierdzeń akceptowanych i uznawanych przez osoby, które mają być nakłonione lub przekonane. Komentujący to zagadnienie Lech Morawski zwrócił uwagę na kilka tez:

po pierwsze, uzasadnienia nie wymagają wypowiedzi, które audytorium akceptuje (zasada inercji); po drugie, uzasadnienia wymagają tylko te wypowiedzi, które nie są uznawane przez audytorium (retoryczna zasada ciężaru dowodu); po trzecie, argumentacje retoryczne znajdują zastosowanie w sytuacji sporu, tzn. wtedy, gdy między mówcą a audytorium istnieje relacja niezgodności przekonań lub postaw, którą mówca chce zmienić.

A zatem prawomocność procesu argumentacji podczas sporu wymaga akceptacji drugiej strony, natomiast przy braku tej akceptacji konieczne jest uzasadnienie (Morawski, 1988, s. 51–52). Odnoszący się do twierdzeń wyjściowych jako pewnego akceptowalnego minimum, „miejsc wspólnych” M. Zirk-Sadowski pisał, że u Perelmana

pełnią [one] w argumentacji rolę podobną do aksjomatów w systemie formalnym. Mogą służyć za punkt wyjścia właśnie dlatego, że uznaje się je za wspólne wszystkim umysłom. Wyznaczają zatem w retoryczno-topicznym modelu wiedzy granice racjonalnej argumentacji (Zirk-Sadowski, 2000, s. 128)

Powszechna akceptacja podstawowych przesłanek jest bardzo istotnym wprowadzeniem dla całego procesu argumentacji. W przeciwnym razie osoba argumentująca może popełnić błąd *petitio principii*, który jest bardzo poważnym błędem argumentacyjnym i podważyć może cały ten proces (Olbrechts-Tyteca L., Perelman Ch., 2008, s. 150–153; Perelman, 1984, s. 158; Perelman, 2002, s. 35). Na taki błąd można narazić się, jeśli pochopnie uzna się jakieś wartości za oczywiste. W przypadku podejścia pozytywistycznego sprawa jest

dość jasna – sądy wartościujące pozbawione są jakiegokolwiek obiektywności. Zgodnie z tym poglądem opowiadanie się za obiektywnym charakterem wartości jest oczywistym błędem *petitio principii*. Perelman uważał jednak, że to uzgodnienie wartości (oraz ustalenie hierarchii między nimi) stanowi wstępny przedmiot zgody audytorium powszechnego. I tak za pomocą wartości uniwersalnych (abstrakcyjnych) – pełniących rolę narzędzi, czy instrumentów – uzgadniane są na początku argumentacji wartości konkretne (Perelman, 2002, s. 40). Dzięki takiemu porozumieniu wstępnemu osoba argumentująca, czyli mówca, uzyskuje pewien wspólny grunt, który jest niezbędny w procesie argumentacyjnym.

WYMIAR INTERDYSCYPLINARNY KONCEPCJI PERELMANA

Oddziaływanie na społeczeństwo, w tym na konkretnych ludzi, za pomocą logosu pojmowanego zarówno jako słowa (przy wykorzystaniu języka, oczywiście) i rozumu, nie jest niczym odkrywczym. Zdawał sobie z tego sprawę Ch. Perelman, wskazując przy swojej koncepcji nawiązanie do tradycji sięgającej starożytności. W mniejszym stopniu jednak zasygnalizował, choćby w odróżnieniu od J. Habermasa, że rozważania filozoficznoprawne mogą być wykorzystane na gruncie innych dyscyplin społecznych jako w pewien sposób uniwersalne. Jürgen Habermas położył nacisk na znaczenie i wartość komunikacji w społeczeństwie w ogóle, czerpiąc z oświeceniowego, głównie od J.J. Rousseau, pomysłu kształtowania woli powszechnej. Racjonalne działanie w takiej sytuacji polegać ma na ustaleniu, w jaki sposób rozstrzygnąć konflikty (czy chociaż rozbieżności) i doprowadzić do zgodnego współżycia osób (społeczności) mających różne światopoglądy. Celem takiego racjonalnego działania ma być „porozumienie”, które pozwala na niezakłóconą przez konflikty komunikację. Do porozumienia prowadzić ma „rozum komunikacyjny” postawiony w miejsce tradycyjnego pojęcia „rozumu praktycznego” (Habermas, 2005, s. 17–18). W ramach wspólnoty interpretujących do racjonalnie umotywowanej zgody można dojść poprzez wysuwanie uzasadnionych roszczeń i ich obronę przed zarzutami oponentów, przy czym bardziej istotny wydaje się sam proces uzgadniania, a nie

jego wynik (Habermas, 2005, s. 27; Staniszkis, s. 185–186). Konsens, którego wartość podkreślana jest przez Habermasa, zaczyna się już w trakcie procesu komunikacji. Stąd dla filozofa i socjologa Habermasa integracja poprzez „prawo jako rozmowę” wydaje się ważniejsza niż skuteczne oddziaływanie podczas konkretnego sporu (ukierunkowane na bardzo konkretny cel) preferowane przez prawnika Perelmana. Pomimo tego, że zamysł Habermasa wydaje się bardziej ambitny poprzez skierowanie na problematykę funkcjonowania współczesnego społeczeństwa i jego pluralizmu wartości, to zaletą koncepcji Perelmana jest ukierunkowanie na każdy kolejny konkretny spór, niekoniecznie sądowy, ale w ogóle społeczny. Może to być spór podczas prowadzonej procedury legislacyjnej lub toczących się negocjacji zmierzających do zakończenia sporu zbiorowego w zakładzie pracy. W rozstrzygnięciu takich sporów celem będzie ustalenie wyniku bardziej „pożądanego”, „rozsądnego” i „akceptowalnego”, co akcentował Perelman.

Poważnym wyzwaniem – przy szerszym wykorzystaniu koncepcji Perelmana – wydaje się szerzej rozumiane audytorium. Perelman podnosił, że uzasadnienie orzeczenia sędziowskiego nie może być kierowane tylko do wąskiego grona adresatów. Poza zaangażowanymi stronami sporu każde rozstrzygnięcie sądowe jest sygnałem dla wszystkich adresatów obowiązującego prawa. Ograniczone audytorium łatwiej przekonać do pewnych racji niż szerokie grono ludzi. Jednak niekończące się spory, przed którymi przestrzegał Perelman, mogą stanowić problem także wąskiego grona dyskutantów. Natomiast jego pogląd, że podczas czynności legislacyjnych argumentacja dotyczy kwestii społecznych, moralnych i politycznych, przez co jest trudniejsza do opanowania, nie wydaje się dziś przekonujący. Kelsenowskie czy pozytywistyczne „oczyszczenie” (odseparowanie) prawa od innych dyscyplin nie wydaje się już paradygmatyczne. Ponadto spory dotyczące interpretacji prawa często wydają się równie trudne do rozwiązania jak spory światopoglądowe, co jest na ogół wynikiem traktowania prawa jako fasady otaczającej zamysł ideowy rozstrzygającego. Na tak zwaną fasadowość dyskursu prawnego (*sekundaritätsthese*) zwracał uwagę m.in. Robert Alexy (Alexy, 1983, s. 221 i nast.; Stelmach, Brożek, 2004, s. 197). Może ona polegać na zasłanianiu się procedurami w rozstrzygnięciach dotyczących obowiązującego prawa, przy jednoczesnym oparciu się na pozaprawnych

kryteriach zarówno w takcie stanowienia prawa, jak i stosowania prawa.

Z pewnością szczególnie wartościowe i uniwersalne w teorii argumentacji Perelmana są wywody dotyczące uzasadnienia rozstrzygnięć. W pierwszej kolejności miał na myśli rozstrzygnięcia sądowe, którym poświęcił dużo miejsca. Uzasadnienie jakiegokolwiek decyzji wymaga szczególnego podejścia jako wynik (dowód) przeprowadzenia rzetelnej procedury i jako przekaz mający na celu przekonanie adresata co do słuszności rozstrzygnięcia. Dobrze sporządzone uzasadnienie zapobiega postępowaniu egzekucyjnemu, wymuszającemu zastosowanie się do rozstrzygnięcia. Staranne uzasadnienie jest wreszcie dowodem na to, że rozstrzygnięcie było podjęte w sposób przemyślany i racjonalny, a nie w sposób arbitralny. Stąd wywód zawarty w uzasadnieniu powinien być solidnie przeprowadzony i wyartykułowany. Wydaje się, że jest to element, podkreślany przez Perelmana, posiadający wyjątkowo uniwersalny walor dla decydentów w ogóle (nie tylko sędziów), zarówno jednoosobowych, jak i kolegiałnych. Godnym podkreślenia, dodatkowym poglądem Perelmana, skierowanym przez niego do sędziów, ale zasługującym na szerszy odbiór, jest krytyka tzw. jurysprudencji mechanicznej. Nadmierny formalizm prawny zdaje się bowiem problemem, który dotyczyć może nie tylko prawników, ale także stosujących prawo urzędników. Mechaniczne interpretowanie prawa poprzez ograniczanie się do jego litery i zapominanie o zasadach prawnych, przez przyzmat których należy odczytywać przepisy, wydaje się problemem wciąż aktualnym. Z pewnością stosujący prawo sędziowie poprzez solidną formację prawniczą łatwiej radzą sobie z tym wyzwaniem niż pozostali rozstrzygający sprawy, zwłaszcza w administracji. I właśnie wymóg przemyślanego i sporządzonego w wyniku rzetelnej analizy uzasadnienie wydaje się zabezpieczeniem przed mechaniczną jurysprudencją, której uzasadnienie jest proste i mało pogłębione.

Bardzo zaawansowanym w sensie prawniczym zagadnieniem poruszonym przez Perelmana jest wyprowadzona z systemowości prawa zasada ciągłości oddająca pewną dynamikę obowiązującego w czasie prawa, które zarazem obowiązuje jako spójny system. Wymóg spójności prawa oznacza pewną stabilność przy zachowaniu charakterystycznej dla niego dynamiki. Zmianom prawa towarzyszą zmiany społeczne, a to wszystko wymaga zarazem jakiejś ciągłości,

którą gwarantują zasady. Prawo jest systemem charakteryzującym się dynamiką przy jednoczesnej stabilności. Pewne przekonania i poglądy, jak to opisywał przy teorii argumentacji Perelman, też charakteryzują się typową dla prawa zasadą bezwładności, która może zostać przełamana, jak w przypadku linii orzeczniczej, poprzez precedens. Wymaga to jednak uzasadnienia poprzez szczególną siłę argumentacji i często wzmocnienia poprzez zasady. A zatem precedens nie jest traktowany jako odstępstwo czy wywrócenie dotychczasowych poglądów, lecz jako nowe odczytanie obowiązujących zasad. Jest to bardzo interesujące nie tylko dla prawników. Dla zmieniającego się społeczeństwa instytucja precedensu, o ile zostanie zgłębiona i właściwie odbierana, może być bardzo praktycznym instrumentem przeprowadzenia zmian szeroko akceptowalnych.

Uniwersalnym zagadnieniem – wskazanym przez Perelmana jako kluczowe w teorii argumentacji – jest wymóg powszechnej akceptacji przez audytorium podstawowych przesłanek. Ustalenie tego zbioru jest niezbędnym warunkiem pozwalającym na przeprowadzenie procesu argumentacji. Błąd *petitio principii*, który można popełnić uznając jednostronnie pewne racje i wartości nieakceptowane przez wszystkich uczestników sporu, przeszkodzić może w procesie argumentacji i w samym znalezieniu rozwiązania sporu. Można uznać, że Perelman przestrzegał uczestników sporów przed przekonywaniem drugiej strony argumentami opartymi na założeniach aksjologicznych, które nie są przez tę stronę akceptowalne. Z pewnością nie jest to tylko problem zauważalny na sali sądowej. Nie można prowadzić argumentacji jałowej, tzn. spierać się przy diametralnie różnych założeniach. W takim przypadku należy wskazać je jako kwestie sporne i ustalić jakieś wspólne minimum uznawane przez strony. Niestety, przy wielu współczesnych debatach politycznych czy społecznych uczestnicy nie uwzględniają tego jakże podstawowego wymogu.

WNIOSKI

Autor przedstawionej koncepcji nie rościł sobie uznawania jej za uniwersalną, wykraczającą ponad dyscyplinę prawa. Jednak już wstępne przeanalizowanie kilku najważniejszych jej elementów prowadzi do dość wyraźnego wniosku o jej interdyscyplinarność. Zagadnienie

rozstrzygnięcia sporów czy konfliktów we współczesnym państwie nie jest wyłączną domeną sędziów prawników, chociaż przede wszystkim od tej profesji wszyscy inni rozstrzygający powinni czerpać. Wymóg bezstronności i sprawiedliwości proceduralnej powinny cechować wszystkich, którzy prowadzą postępowania, mediują i rozstrzygają albo chociaż asystują przy zawarciu porozumienia przez spierające się strony. Dlatego teoria argumentacji Chaima Perelmana wciąż zasługuje na uwagę i powinna być wykorzystywana nie tylko przez prawników uczestniczących w sądowym stosowaniu prawa.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy, R. (1983). *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag.
- Arystoteles (2001). *Retoryka* (H. Podbielski, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Arystoteles (1990). *Topiki* (K. Leśniak, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN .
- Habermas, J. (2005). *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego* (A. Romaniuk, R. Marszałek, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Morawski, L. (1988). *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Olbrechts-Tyteca, L., Perelman, Ch. (2008). *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*. Bruxelles: Éd. de l'Université de Bruxelles.
- Perelman, Ch. (2002). *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja* (M. Chomicz, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN .
- Perelman, Ch. (1980). *Justice, Law and Argumentation. Essays on Moral and Legal Reasoning*. Dordrecht-Boston-London: D. Reidel Publishing Company.
- Perelman, Ch. (1984). *Logika prawnicza. Nowa retoryka* (T. Pajor, Tłum.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Perelman, Ch. (1985). *Rozumowanie prawnicze* (T. Gizbert-Studnicki, Tłum.). W T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Współczesna teoria i filozofia prawa na Zachodzie Europy* (s. 161–171). Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

- Perelman, Ch. (1979). *The New Rhetoric and The Humanities. Essays on Rhetoric and Its Applications*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Boston-London.
- Staniszki, J. (2004) *Władza globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Stelmach, J., Brożek, B. (2004). *Metody prawnicze. Logika – Analiza – Argumentacja – Hermeneutyka*. Kraków: Kantor Wydawniczy „Zakamycze”.
- Stelmach, J., Sarkowicz, R. (1998). *Filozofia prawa XIX i XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wróblewski, J. (1984). Logika prawnicza a teoria argumentacji Ch. Perelmana – przedmowa. W Ch. Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka* (T. Pajor, Tłum.) (s. 7–27). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe .

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

ANNA KRZYNÓWEK-ARNDT

<http://orcid.org/0000-0001-5293-6829>
Akademia Ignatianum w Krakowie
anna.krzynowek@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2196

Naturrechtslehre jako ideologia: Hansa Kelsena odczytanie Tomasza Hobbesa nauki o prawach państwowych

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest rekonstrukcja rozumienia przez Hansa Kelsena Hobbesowskiej teorii prawa natury w kontekście przeprowadzonej przez Kelsena krytyki *Naturrechtslehre*.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule podjęta jest analiza analogii i podobieństw w rozumieniu relacji między prawem pozytywnym a prawem natury w krytycznym pozytywizmie Kelsena i teorii prawa natury Hobbesa. Zastosowana metoda analizy tekstu wpisuje się w Skinnerowski kontekstualizm historyczny. Nie dążymy do analizy „idei elementarnych” ani „odwiecznych problemów”, lecz indywidualnych odpowiedzi na indywidualne pytania, pozwalających jednak ujawniać ciągłość problemów i trwałość znaczeń ważnych z punktu widzenia współcześnie dyskutowanych zagadnień.

PROCES WYWODU: Artykuł ukazuje kolejno zarys Kelsenowskiej czystej teorii prawa, współczesne „terapeutyczne” i „sekularystyczne” odczytania Hobbesowskiej teorii politycznej, Kelsenowską krytykę „ideologii prawa natury” oraz analizę podobieństw między Kelsenowską i Hobbesowską argumentacją.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Artykuł zamyka konkluzja – w odczytaniu Kelsena Hobbesowska nauka o prawie natury stanowi przykład „ulogicznienia ideałów sprawiedliwości”. Zarazem możliwe do zidentyfikowania napięcia w teoriach interpretacji prawa obydwu autorów eksponują problematyczność

Sugerowane cytowanie: Krzynówek-Arndt, A. (2021). *Naturrechtslehre* jako ideologia: Hansa Kelsena odczytanie Tomasza Hobbesa nauki o prawach państwowych. *Horyzonty Polityki*, 12(41), 211–224. DOI: 10.35765/HP.2196.

podejmowanych prób konstruowania teorii państwa i prawa wolnej od „metafizycznej hipotecki”.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W zamyśle artykułu jest ukazanie, że analiza sposobu, w jaki Kelsen i Hobbes ujmują problem prawa natury, może przyczynić się do lepszego zrozumienia współczesnych dyskusji wokół aktywizmu sędziowskiego i relacji między prawem a polityką.

SŁOWA KLUCZOWE:

Naturrechtslehre, „ideologia prawa natury”, interpretacja prawa, Hans Kelsen, Tomasz Hobbes

Abstract

NATURRECHTSLEHRE AS „IDEOLOGY”:
HANS KELSEN’S UNDERSTANDING
OF THOMAS HOBBS’ SCIENCE ON CIVIL LAWS

RESEARCH OBJECTIVE: The article is an attempt to provide reconstruction of Kelsen’s reading of Hobbes’ theory of natural law in the context of Kelsenian critique of *Naturrechtslehre*.

THE RESEARCH PROBLEMS AND METHODS: The article focuses on an analysis of the parallels and similarities in the recognition of the relationship between natural and positive law between Kelsen’s critical positivism and Hobbes’ theory of natural law. The method applied is textual interpretation as consisted with Skinner’s historical contextualism. We do not trace “unit ideas” or “perennial problems” rather than individual answers to individual questions which nevertheless help to reveal similarities in using the concepts and modes of argument important in the context of contemporary disputes.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article presents the basic outline of Kelsen’s pure theory of law, contemporary “therapeutic” and “secularistic” lectures of Hobbes’ political theory, Kelsenian critique of Hobbes’ “ideology of natural law” and examines the similarities between Kelsen’s and Hobbes’ line of arguments.

RESEARCH RESULTS: The article concludes that Kelsen’s reading of Hobbes’ theory of natural law shows how the idea of justice “becomes a logical pattern”. Nevertheless, the tensions present in Kelsen’s and Hobbes’ theories of legal interpretation reveal the dubiousness of long-lasting attempts to construct political and legal theory unburdened by “religious and metaphysical mortgages”.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The intention of the article is to show that analysis of Kelsen's and Hobbes' critical contribution to natural law theory may broaden our understanding of the modern problem of judicial activism and relationship between law and politics.

KEYWORDS:

Naturrechtslehre, "ideology of natural law", legal interpretation, Hans Kelsen, Thomas Hobbes.

W uznawanej za podstawę wykładu krytycznego normatywizmu *Czystej teorii prawa* Kelsen koncentruje się na problemie, który w sformułowaniu św. Augustyna dotyczy rozróżnienia pomiędzy państwem jako wspólnotą prawną a bandą rozbójników (Kelsen, 2014, s. 110). Odpowiednio, „pytaniem decydującym” z punktu widzenia epoki nowożytnej ma być w jego opinii pytanie „co jest podstawą obowiązywania normy, którą postrzegamy jako obiektywny sens aktu”, czyli innymi słowy, dlaczego nakaz organu państwa, nie zaś nakaz przestępcy, interpretujemy jako normę obiektywną. Odpowiedź brzmi – w ramach prawnego porządku państwa założono normę podstawową (*Grundnorm*), której nie założono wewnątrz bandy przestępców¹. W przypadku czystej teorii prawa eksponowana jest

1 Jak zauważa Stanley L. Paulson (1998, s. 160) koncepcja normy podstawowej, pozbawionej wszelkiej treściowej zawartości, jest nie tylko gwarantem „czystości” czystej teorii prawa, ale i najbardziej zagadkowym jej elementem. W jego opinii większość tzw. „klasycznego okresu” twórczości Kelsena (1928–1960) charakteryzują trzy elementy: „(1) sformułowanie *per analogiam* juredycznego odpowiednika Kantowskiego pytania transcendentalnego; (2) traktowanie poznania skierowanego ku prawu jako zarazem konstytuującego przedmiot tego poznania; (3) traktowanie normy podstawowej jako kategorii 'transcendentalnej' mającej zastosowanie w prawie”. Czysta teoria prawa może być interpretowana jako wyraz myślenia transcendentalnego, jednak „pozbawionego Kantowskiej argumentacji transcendentalnej”, a norma podstawowa pomyślana jako „założenie transcendentalno-logiczne” pozwala „wyjaśnić założenie, jakie czynią wszyscy prawnicy, gdy traktują oni prawo jako system obowiązujących norm”, bez odwoływania się do prawa natury, moralności, etyki, religii, metafizyki” (Paulson, 2013, s. 60). W wydanych pośmiertnie pismach, zaliczanych do ostatniego, analityczno-lingwistycznego/sceptycznego okresu twórczości, Kelsen (1991, s. 256) zbliżając się do fikcjonalizmu Hansa Vaihingera, skłonny był traktować normę podstawową jako wyłącznie pomyślaną, założoną fikcję, jakkolwiek

głównie kwestia poznawcza, a dokładnie kwestia „poznania skierowanego ku prawu” (Kelsen, 2014, s. 55) jako zasadnicza z punktu widzenia pytania o pojęcie prawa. W przypadku teologii jest to nauka o wcieleniu, w przypadku nauki o państwie samozobowiązania państwa do podlegania porządkowi prawnemu. Analogonem teologicznego cudu jest „cud prawny”, teodycei – problem „bezprawia państwa”, osobowej duszy – realna osoba prawna, a ateizmu – anarchistyczna negacja państwa. Kelsena pozorny dualizm Boga i świata oraz pozorny dualizm państwa i prawa nie tylko domagają się pozornych rozwiązań, ale stanowić mogą źródło groźnych nadużyć. Stąd postulat wysuwany przez Kelsenowską „krytyczną teologię polityczną” (Baume, 2009), by przywrócić teoriopoznawczy status Bogu i państwu, a co za tym idzie zbudować „czystą teorię prawa o państwie, która likwiduje pojęcie prawa różnego od państwa”, która jest „nauką o państwie – bez państwa” (Kelsen, 2009, s. 373).

Normatywizm prawny Kelsena – stanowiący teorię samoistną, bez odniesień, różną od światopoglądu naukowego Koła Wiedeńskiego choć pozostającą pod jego wpływem (Jablonek, 1998) – łączył się z postulatem odciążenia całości myśli prawnopolitycznej od tego, co przedpozytywne i pozanormatywne, a zatem uwarunkowane prawnonaturalnie, religijnie, metafizycznie, politycznie, socjologicznie czy światopoglądowo (Schambeck, 2011). Wiązała się z tym szczególnie niechęć do tego, by w nowożytnych koncepcjach społecznych, naukowych i politycznych dopatrywać się ukrytej lub zdegenerowanej teologii i postrzegać je w związku z tym jako „świeckie religie” (Kelsen 2012)². Obiektywna nowożytna nauka wyemancypowana z religii i teologii stanowiła w oczach Kelsena jedyne „kryterium odróżniające czasy nowożytne od średniowiecza” (Kelsen, 2012, s. 4). Nie może zatem dziwić, że autor *Secular Religion* wpisuje się w nurt sekularystycznych i terapeutycznych interpretacji Hobbesa jako ateisty, zwolennika instrumentalizacji religii na potrzeby państwa i prekursora prawniczego pozytywizmu.

użyteczną, to jednak nie tylko sprzeczną z rzeczywistością, a nawet wewnętrznie sprzeczną, bo „reprezentującą upełnomocnienie ostatecznego moralnego tudzież prawnego autorytetu, a tym samym pochodzącą od wyższego jeszcze – odpowiednio fikcyjnego – autorytetu”.

- 2 Wydana ostatecznie po śmierci Kelsena praca nosiła pierwotnie tytuły *Defense of Modern Times, Religion without God? i Theology without God?*

Problemy z uzgodnieniem rozważań z zakresu teologii i religii z innymi elementami twórczości Hobbesa obejmującymi materialistyczną i mechanistyczną wizję natury, człowieka i życia społeczno-politycznego sprawiają, że Hobbes bywa odczytywany jako ortodoksyjny chrześcijanin i myśliciel teologiczno-polityczny, ale również jako deista, tudzież ateista i zwolennik użycia religii w służbie polityki (Lessay, 2004). Z punktu widzenia Skinnerowskiej (Skinner, 2002) interpretacji opartej na perspektywizmie i kontekstualizmie metodologicznym, Hobbes jawi się jako jeden ze zwolenników teorii zobowiązania politycznego wobec faktycznie, nie zaś prawnonormatywnie, najwyższej władzy (*de facto theorists*). Jego oryginalny wkład ogranicza się do wymiaru epistemologicznego; swoją teorię funduje bowiem na czysto politycznej koncepcji ludzkiej natury uwolnionej od wszelkich religijnych i teologicznych odniesień. Zobowiązanie poddanego do posłuszeństwa trwa tak długo, jak długo trwa suwerenna władza, której moc gwarantuje ochronę przed niebezpieczeństwem. Zgodnie z takim ujęciem (Skinner, 2002, s. 190) Hobbes tworzy całkowicie zeświecczoną naukę o państwie jako bycie sztucznym i abstrakcyjnym oraz o politycznych zobowiązaniach opartych na więzach fikcyjno-prawnych (*vincula artificialia*), wyabstrahowanych z wszelkich uwikłań personalnych, moralnych, transcendentnych. Zwolennicy zsekularyzowanego poglądu na myśl prawną i polityczną Hobbesa (David Gauthier, Michael Oakeshott, Jean Hampton, Gregory Kavka, John Rawls) z jednej strony nie negują możliwości przypisania mu stanowiska teistycznego, z drugiej jednak, eksponują zasadniczo świecki charakter teorii, zwracając uwagę, że formalna struktura pojęć, jak i materialna zawartość myśli Hobbesowskiej pozostają niezależne od wszelkich założeń teologicznych (Gauthier, 1969).

Inny nurt interpretacyjny można opatrzyć mianem „terapeutycznego”. W jego ramach myśl Hobbesa bywa traktowana jako świadoma, Wittgensteinowska „walka z opętaniem naszego umysłu przez środki naszego języka” (Wittgenstein, 2004, § 109). Terence Ball (1995, s. 83–106) widzi w Hobbesie nie tyle pisarza poprzedzającego empiryczne nauki polityczne, ile kogoś, kto w myśleniu o polityce i państwie antycypuje dwudziestowieczny zwrot językowy (*linguistic turn*), słowa postrzega on bowiem nie w kategoriach „rzeczy”, lecz działań nakierowanych na osiągnięcie określonego celu politycznego.

Zdaniem Pierra Manenta (1994) Hobbes jako pierwszy podjął i zaproponował rozstrzygnięcie problemu teologiczno-politycznego w jego nowożytnym odmianie. W dyskursie Hobbesowskim miasto i Kościół stają się dwoma samowystarczalnymi, odrębnymi światami zamieszkanymi odpowiednio przez obywateli i wiernych Kościoła. By uniknąć wojny światów Hobbes kreuje „trzeci świat” zaludniony poddany suwerennej władzy, dając „pojęciową wykładnię” politycznej instytucji państwa i państwowej suwerenności. Pojęcie władzy zostaje odteologizowane i uwolnione od konotacji związanych z życiem politycznym antycznego miasta. Zachowuje jednak swój sens transcendentny, tyle że nie odsyłający już do Boga, lecz do ośrodka nieodpartej mocy, zewnętrznego względem poddanych i względem rządzących. Prawo natury pełni „ideologiczną” funkcję uzasadnienia konstruowanej wizji państwa i prawa (Świercz, 2010). W interpretacjach terapeutycznych bardziej aniżeli w interpretacjach sekularystycznych eksponowane jest antychrześcijańskie i antyreligijne ostrze koncepcji Hobbesa. Zwraca się uwagę (Curley, 1998) na jego co najmniej sceptyczne nastawienie do chrześcijaństwa i teizmu lub wręcz postrzega się go jako tego, który uwolnił Europę od brzemienia teologii chrześcijańskiej, pozwalając odseparować namysł nad bytem politycznym od treści chrześcijańskiego objawienia.

Ujmowanie myśli Hobbesa jako mającej potencjalnie ateistyczny wydźwięk, wrogiej treściom Objawienia, tradycyjnej chrześcijańskiej soteriologii i teologii trynitarniej (Collins, 2005, s. 32–46) towarzyszy eksponowanie tych wątków, w których ujawniany jest antypolityczny i potencjalnie anarchizujący rdzeń chrześcijaństwa, religia chrześcijańska jest zaś traktowana jako *instrumentum regni*. Zwolenników tego podejścia łączy przekonanie, że w jego ramach dokonało się przede wszystkim odteologizowanie natury, a w ślad za tym desakralizacja wymiaru politycznego, bez względu na to, czy konsekwencje tego interpretuje się jako polityczną neutralizację chrześcijaństwa w formie religii obywatelskiej, czy też jako antychrześcijańskie zerwanie z tradycją klasyczną.

Przedstawione ujęcia nie są ani jedynymi, ani dominującymi próbami odczytania Hobbesa. Odmienne perspektywy interpretacyjną reprezentują badacze, którzy twierdzą, że doktryna Hobbesa wręcz zasadza się na twierdzeniach teologicznych. Teistyczną interpretację moralnego i politycznego systemu Hobbesa

tradycyjnie można znaleźć w twórczości Alfreda Edwarda Taylora (Taylor, 1938), Howarda Warrendera (Warrender, 1957) i Francisa Campbella Hooda (Hood, 1964). Zgodnie z tym, co zwykle się już określać jako *Taylor-Warrender thesis*, źródłem Hobbesowskiego zobowiązania względem władzy suwerennej nie jest w pierwszym rzędzie egoistyczna psychologia moralna, lecz woluntarystyczna koncepcja moralności, w której źródłem prawa naturalnego i jego wiążącej mocy jest wola Boga. Współczesne wersje podejścia teistycznego (Martinich, 1992) stanowią próbę łączenia ujmowanej jako woluntarystyczna koncepcji prawa naturalnego Hobbesa z nieobcym mu również podejściem racjonalistycznym, wedle którego treści o powiniących zachowaniach, a zatem służących samozachowaniu człowieka, wywodzą się z przyrodzonego rozumu człowieka, a zarazem są zgodne z wolą Boga.

Kelsen wpisuje się w „terapeutyczne” i „sekularystyczne” odczytania Hobbesa będąc gorącym zwolennikiem światopoglądu naukowo-krytycznego. Rozwijana przez Kelsena od lat dwudziestych aż do lat sześćdziesiątych XX wieku krytyka teorii prawa natury stanowi konsekwencję przyjętego przez niego stanowiska teoriopoznawczego³. Krytyka mająca osądzać prawo natury przed „trybunałem rozumu” wymierzona jest nie w konkretne historyczne odmiany jusnaturalizmu, lecz w ujętą całościowo naukę czy też doktrynę prawa natury (*Naturrechtslehre*). Wedle rekonstruowanej przez Kelsena (1973a) doktryny prawnonaturalnej, prawo natury jest istniejącym obiektywnie i absolutnie obowiązującym statycznym zespołem norm pochodzących od Boga, natury lub rozumu; różnym

3 Krytyka *Naturrechtslehre*, zajmująca centralne miejsce w całej twórczości Kelsena, znalazła rozwinięcie w wielu pismach począwszy od lat dwudziestych XX w. Należą do nich przede wszystkim: *The Idea of Natural Law*. W: *Essays in Legal and Moral Philosophy* z 1928 r. (Kelsen, 1973); *Filozoficzne podstawy nauki prawa natury i pozytywizmu prawniczego* z 1928 r. (Kelsen, 2017); *The Natural-Law Doctrine before the Tribunal of Science*. W: *What Is Justice? Justice, Law, and Politics in the Mirror of Science* z 1949 r. (Kelsen, 1971); *The Foundation of the Theory of Natural Law*. W: *Essays in Legal and Moral Philosophy* z 1964 r. (Kelsen, 1973). Próbę całościowej analizy Kelsenowskiej krytyki nauki prawa naturalnego podejmuje m.in. P. Chiassoni (2014). W Polsce międzywojennej teorię Kelsena z pozycji jusnaturalizmu krytykował Czesław Martyniak (1938). Wśród współczesnych publikacji poświęconych relacji Kelsena do nauki prawa natury należy zwrócić uwagę na pracę *Hans Kelsen and Natural Law Tradition* (2014).

od prawa pozytywnego, poznawalnym przez człowieka i stanowiącym kryterium obowiązywania norm prawa stanowionego. O ile prawo pozytywne jest porządkiem prawnym opartym na przymusie i tożsamym z państwem, prawo natury jawi się jako porządek wolny od przymusu i tym samym „anarchizm” utożsamiany jest z brakiem państwa. Z punktu widzenia czystej nauki prawa dualizm prawa natury i prawa pozytywnego jest zatem nie do utrzymania. Zdaniem Kelsena (1973a) każde zastosowanie normy prawnonaturalnej do konkretnego przypadku, tj. jego „indywidualizacja”, oznaczać musi – jak w każdym przypadku stosowania normy ogólnej – jego „pozytywizację”. Aby zindywidualizować normę, sąd stwierdza stan faktyczny warunkujący skutki bezprawia, a tym samym stwierdza obowiązywanie normy prawnej, która ma być zastosowana. Skoro zatem indywiduizowanie normy – zarówno prawa pozytywnego, jak i prawa naturalnego – prowadzi do stwierdzenia obowiązywania generalnej normy prawnej, indywiduizacja norm prawa naturalnego prowadzić musiałaby do jego pozytywizacji. System norm prawa naturalnego zostaje zastąpiony systemem norm prawa stanowionego, a tym samym okazuje się w ostatecznym rozrachunku wytworem człowieka. Jak głosi Kelsen (1973a, s. 59), „proces urzeczywistniania prawa naturalnego niweczy samą ideę tegoż, chyba że wyłącznie w sferze transcendentnej”. Wszystkie odmiany jusnaturalizmu muszą zatem okazać się formami „wynaturzonego prawa natury”, które jako swoista „ideologia”⁴ służy jego legitymizacji (Kelsen, 2017, s. 54). Idea prawa naturalnego zostaje tym samym przekształcona w ideologię na służbie prawa pozytywnego. Odwoływanie się do prawa natury rozumianego jako treściowe kryterium oceny prawa stanowionego sprowadza się tym samym do „ideologicznego” uzasadnienia prawa ustanowionego aktami człowieka, którego treść odzwierciedla przygodny kompromis pomiędzy antagonistycznymi i walczącymi o władzę grupami interesów. Grupy te, posługując się „ideologią” prawa natury, przedstawiają swoje działania jako wynikające z dążenia do obiektywnej sprawiedliwości, dobra wspólnego i „prawdziwego”

4 Kelsen (2014) definiuje w tym kontekście „ideologię” jako „nieobiektywne, pozostające pod wpływem subiektywnych ocen wartościujących, ukrywające przedmiot poznania, wyjaśniające je lub zafałszowujące przedstawienie tego przedmiotu” (s. 190).

interesu wspólnego, którym winno odpowiadać prawo. Za prawnonaturalną fasadą kryje się rzeczywista walka o władzę i dążenia do realizacji politycznych interesów pod pretekstem dostosowania treści prawa do wymagań prawa natury. Normatywizm, rezygnując z oceny prawa stanowionego wedle miar prawa ponadpozytywnego, pozwala na „dezideologizację” prawa, które zawisłe jest wyłącznie od normy podstawowej, a tym samym pozwala „przekształcać władzę w prawo” zamiast wykorzystywać prawo jako fasadę władzy (Kelsen, 2017, s. 99).

Hobbesowska teoria państwa i prawa stanowi, wedle Kelsena, wyjątek spośród ideologii prawa natury. Hobbes stosuje co prawda terminologię prawnonaturalną, w przeciwieństwie jednak do innych przedstawicieli doktryny czyni to otwarcie dla uzasadnienia każdej dowolnej treści prawa stanowionego przez władzę państwową. Z jednej strony głosi on istnienie pochodzących z rozumu „niezmiennych i wiecznych praw natury”, z drugiej jednak wskazuje, że są to wyłącznie „konkluzje i twierdzenia”, gdy tymczasem prawo we właściwym tego słowa znaczeniu jest „słowem tego, kto ma uprawnienie, by rozkazywać innym” (Hobbes, 2005, s. 243). W interpretacji Kelsena (1971, s. 145) Hobbes zdołał pominąć problem metafizyczno-religijnego dualizmu prawa natury i prawa pozytywnego, w jego nauce o prawach państwowych nie jest bowiem tak, że prawodawca dokonuje przekładu norm prawnonaturalnych na normy prawa pozytywnego, lecz to dopiero wola państwa czyni z praw natury „rzeczywiste prawa”. Sposób, w jaki Kelsen odczytuje naukę Hobbesa o państwie i prawie, wpisuje się wyraźnie w interpretacje sekularystyczne i terapeutyczne. W ślad za Hobbesem przestrzega (Kelsen 2012, s.162) przed „nadużywaniem mowy”, gdy ludzie sami wprowadzają się w błąd, wyrażając się w sposób niecisły lub wprowadzają w błąd innych posługując się przenośniami. Z kolei w polemice z Voegelinem Kelsen (2012, s. 85) nie postrzega Hobbesa jako przedstawiciela nowożytnego gnostycyzmu, lecz jako racjonalistę i ateistę instrumentalnie wykorzystującego religię dla celów politycznych oraz autora dzieła będącego jedną z pierwszych i najznamienitszych prób stworzenia „pozytywistycznej teorii państwa i prawa w czasach, gdy prym wiodły teologiczna spekulacja i doktryna prawa naturalnego”. Dokonane przez Hobbesa unieważnienie metafizyczno-religijnego dualizmu prawa natury i prawa stanowionego

czyni go w oczach Kelsena reprezentantem pozytywizmu prawnego, jakkolwiek normatywiście niełatwo byłoby zaakceptować Hobbesowską wizję prawa będącego ekspresją woli tego, kto prawo to stanowi. Niemniej jednak wskazać można pewne strukturalne analogie w myśli obydwu autorów. Kelsenowska norma podstawowa – będąca podstawą obowiązywania prawa pozytywnego – uzasadnia każdy skuteczny porządek przymusu bez względu na treść norm i stanowi umocowanie segmentowej budowy porządku prawnego. Analogicznie do tego, jak założenie normy podstawowej „zgodnie z którą powinno się zachowywać stosownie do tego porządku” (Kelsen 2014, s. 114), możliwe jest, gdy porządek ten ma „trwałą skuteczność”. Hobbesowskie „prawo fundamentalne” podtrzymuje konstrukcję państwa i jedynie deleguje niejako zobowiązanie „poddanych do podtrzymania wszelkiej mocy danej suwerenowi”, a zatem i uprawnienie do rozkazywania (Hobbes 2005, s. 375). Treść prawa pozytywnego – nie uzgodniona, lecz pokrywająca się z prawem pozytywnym – jest wedle Hobbesa (2005, s. 243) wyznaczona przez „rozum publiczny” suwerena i zastępuje prowadzące do „sporów, dysput i wojny” prywatne sądy. U Hobbesa zatem – podobnie jak u innych przedstawicieli jusnaturalizmu – prawo natury służy wyłącznie ideologicznemu celowi uzasadnienia prawa stanowionego, choć uzasadnia także „każdą treść prawa ustanowionego przez skuteczny rząd” (Kelsen 1971, 145). Ekspozowany przez Kelsena stan pokoju, osiągany dzięki skutecznemu porządkowi prawnemu, zbliża dwudziestowiecznego normatywistę do autora *Lewiatana*, tak jak Hobbesowska próba konstruowania demonstratywnej wiedzy o uprawnieniach i obowiązkach suwerena i poddanych może być ujmowana jako antycypacja Kelsenowskiej czystej nauki prawa. Nauka o prawach państwowych wedle deklaracji Hobbesa „nie dotyczy faktów, lecz prawa, gdzie nie ma miejsca dla świadków” (Hobbes, 2005, s. 794, podkreślenie w oryginale). Świadczenie potrzebują poznania faktów, nauka prawa powinna być natomiast nauką rozwijaną w paradygmacie geometrii i arytmetyki. Kelsenowi (1971, s. 145) bliski był też Hobbesowski postulat spójności prawa osiągany na drodze interpretacji i rozmycie granicy między stanowieniem i stosowaniem prawa. Hobbesowski sędzia, korzystając z suwerennego uprawnienia, ustanawia bowiem „prawo dla danego czasu i dla stron pozostających w sporze” (Hobbes, 2005, s. 366).

Jeszcze jedna analogia⁵, interesująca z punktu widzenia współczesnej dyskusji wokół aktywizmu sędziowskiego⁶, wskazuje na pewne napięcia obecne zarówno w Kelsenowskiej „czystej nauce prawa”, jak i w Hobbesowskiej nauce prawa budowanej w paradygmacie geometrii. Z jednej strony autentyczna interpretacja prawa, jakiej dokonuje Hobbesowski sędzia stosując prawo do danego przypadku, jest interpretacją autentyczną dzięki temu, że dokonana „z mocy suwerena”, zgodną z interpretacją prawodawcy, w innym bowiem przypadku „interpretator staje się prawodawcą” (Hobbes 2005, s. 361). Z drugiej strony – w sytuacji, gdy „litera prawa nie uzasadnia w pełni racjonalnego orzeczenia” – sędzia winien „dopełnić to prawo prawem natury” (s. 366). Hobbes zrównuje przy tym intencję prawodawcy ze słusnością (*equity*). Z kolei określenie wymagań słusności zależne jest od „własnego przyrodzonego rozumu” sędziego i jego „przemyslenia rzeczy” (s. 368). Prawa natury, jak wiemy, nie są jednak „rzeczywistymi prawami”, stają się bowiem takimi dopiero jako nakazy państwa. Jeśli, jak była o tym mowa, orzeczenie jest prawem „dla danego czasu i dla stron pozostających w sporze”, interpretator staje się prawodawcą sięgając poza ramy porządku prawa stanowionego w poszukiwaniu miar słusności. Również Kelsenowska teoria wykładni prawa nie jest wolna od napięć, zwłaszcza że w interpretacji idzie o treść norm, nie zaś wyłącznie o dynamiczne (formalne) powiązania między nimi⁷. Korzystając ze swobodnego uznania, jakie pozostawia norma wyższego rzędu, sędzia ustanawiając normę indywidualną rozpoznaje nie tylko prawa pozytywne, lecz „inne normy, które mogą uczestniczyć w procesie

5 Problematykę „analogii” między rozumieniem wiedzy i teorią prawa Kelsena i Hobbesa podejmuje Francesco Gentile (1982, 2017).

6 Keekok Lee (1990) uważa zarówno Hobbesa, jak i Kelsena za przedstawicieli teorii państwa opartego na legalno-racjonalnym panowaniu. O ile jednak Hobbes reprezentujący „klasyczny pozytywizm prawny” miałby wykluczać „twardy” aktywizm sędziowski jako niemożliwy do pogodzenia z rządami prawa, Kelsen, przekształcając pozytywizm prawny w „ideologię porządku”, jawi się jako jego zwolennik.

7 Monika Zalewska (2014) wskazując, że Kelsen dopuszczał w pewnym zakresie i dyskrecjonalność sędziowską i aktywizm sędziowski, związane z tym trudności w Kelsenowskiej teorii prawa interpretuje jako powiązane z podwójną rolą Kelsena jako teoretyka prawa i konstytucjonalisty.

tworzenia prawa" (Kelsen 2014, s. 488). Kelsen wskazuje przy tym nie tylko na „społeczne oceny wartościujące”, lecz również na kategorie właściwe dla tego, co sam nazywa „ideologią prawa natury”, tj. „normy moralności, sprawiedliwości” skrywające się za pojęciami „dobra narodu” lub „interesu państwa”. Ponieważ są to normy z innego porządku niż porządek prawa stanowionego „o ich obojętności i stwierdzalności z punktu widzenia prawa pozytywnego nie da się nic powiedzieć”. Co więcej, „w drodze autentycznej interpretacji, to znaczy interpretacji normy przez organ prawny [...] może zostać utworzona norma, która leży zupełnie poza ramą, którą ukazuje norma, jaka powinna zostać zastosowana” (Kelsen 2014, s. 489). Sędzia zatem nie tylko dokonuje wyboru między rozpoznanymi możliwymi interpretacjami prawa w ramach normy, która ma być zastosowana – co samo już podpada nie pod naukę prawa, lecz jest zagadnieniem polityczno-prawnym – lecz może tworzyć normę różną od stosowanej normy wyższego rzędu.

Jakkolwiek Kelsen nie stwierdza tego wprost, należy uznać, że jego sposób rozumienia Hobbesowskiej nauki o prawie natury i prawach państwowych stanowi przykład „ulogicznienia ideałów sprawiedliwości”, przejawiający się głównie w formalizacji zasady *suum cuique*. Hobbes jako reprezentant pozytywizmu prawnego, który – w odróżnieniu od pozytywizmu krytycznego – uległ pokusie, by nie rezygnować z przedpozytywnej kategorii sprawiedliwości – oczyszcza ją jednak z wszelkich treści i sprowadza do założonego warunku usensowniającego skuteczny porządek prawa oparty na kompromisie między antagonistycznymi siłami społecznymi i politycznymi. Dokonana przez Hobbesa (2005, s. 238) formalizacja słuszności uznanej za podstawowe prawo natury wydaje się potwierdzać ten wniosek. Jest zatem też przykładem tego, co Kelsen piętnuje jako „nadużycie poznania”, niebezpieczne z tej racji, że przygodnemu kompromisowi politycznemu przydaje pozorną godność bycia realizacją ideału sprawiedliwości. Zarazem jednak obecne u obydwu myślicieli napięcia związane z podejmowaną przez sędziego czynnością interpretacji prawa, usytuowaną niejako na granicy między faktycznością i obowiązaniem, ukazują ciągłą problematyczność ujmowania porządku prawnego jako nieprzenikalnego i dla wartości pozaprawnych, i dla treści będących ekspresją woli, czy to prawodawcy, czy sędziego.

BIBLIOGRAFIA

- Ball T. (1995). *Reappraising Political Theory. Revisionist Studies in the History of Political Thought*. Oxford: Clarendon Press.
- Baume, S. (2009). On political theology: A controversy between Hans Kelsen and Carl Schmitt. *History of European Ideas*, 35(3), 369–381.
- Chiassoni, P. (2014). Kelsen on Natural Law Theory. An Enduring Critical Affair. *Revus – Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*, 23, 35–163. DOI: 0.4000/revus.2976.
- Collins, J.R. (2005). *The Allegiance of Thomas Hobbes*. Oxford: Oxford University Press.
- Curley, E. (1998). Religion and Morality in Hobbes. W J.L. Coleman, Ch.W. Morris (Red.), *Rational Commitment and Social Justice. Essays for Gregory Kavka* (s. 90–121). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gauthier, D.P. (1969). *The Logic of Leviathan. The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*. Oxford: The Clarendon Press.
- Gentile, F. (1982). Hobbes et Kelsen. Éléments pour une lecture croisée. *Revue Européenne Des Sciences Sociales*, 20(61), 379–392.
- Gentile, F. (2017). L’obligation politique: Hobbes et Kelsen. Une lecture croisée. W A. Moulakis (Red.), *Legitimacy / Légitimité: Proceedings of the Conference held in Florence, June 3 and 4, 1982 / Actes du colloque de Florence, juin, 3 et 4, 1982* (s. 44–59). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Hobbes, T. (2005). *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego* (Czesław Znamierowski, Tłum.). Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Hood, F.C. (1964). *The Divine Politics of Thomas Hobbes*. Oxford: Clarendon Press.
- Jablonek, C. (1998). Kelsen and his Circle: The Viennese Years. *European Journal of International Law*, 9, 368–385.
- Kelsen, H. (1971). The Natural-Law Doctrine before the Tribunal of Science. W *What Is Justice? Justice, Law, and Politics in the Mirror of Science* (s. 137–173). Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Kelsen, H. (1973a). The Idea of Natural Law. W *Essays in Legal and Moral Philosophy* (s. 27–60). Dordrecht: Springer.
- Kelsen, H. (1973b). The Foundation of the Theory of Natural Law. W *Essays in Legal and Moral Philosophy* (s. 114–153). Dordrecht: Springer.
- Kelsen, H. (1990). *General Theory of Norms*. Oxford: Clarendon Press.
- Kelsen, H. (2012). *Secular Religion: A Polemic against the Misinterpretation of Modern Social Philosophy, Science and Politics as „New Religions“*. Wien, New York: Springer.

- Kelsen, H. (2014). *Czysta teoria prawa* (R. Szubert, Tłum.). Warszawa: Wolters Kluwer.
- Kelsen, H. (2017). Filozoficzne podstawy nauki prawa i pozytywizmu prawniczego. W M. Zalewska, *Kelsen* (s. 15–116). Sopot: Wydawnictwo Arche.
- Langford, P, Bryan, I, McGarry, John. (Red.) (2019). Hans Kelsen and the Natural Law Tradition. *Studies in Moral Philosophy*, 14. Leiden: Brill.
- Lessay, F. (2004). Hobbes's Protestantism. W T. Sorell, L. Foisneau (Red.), *Leviathan After 350 Years* (s. 265–294). Oxford: Clarendon Press.
- Manent, P. (1994). *Intelektualna historia liberalizmu*. (M. Miszański, Tłum.). Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Martinich, A. (1992). *The Two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martyniak, Cz. (1938). *Moc obowiązującego prawa a teoria Kelsena*. Lublin: TN KUL.
- Schambeck, H. (2011). Nauka prawa Hansa Kelsena. *Studia Iuridica Toruniensia*, 8, 34–47.
- Skinner, Q. (2002). *Visions of Politics* (Vol. 3: Hobbes and Civil Science). Cambridge: Cambridge University Press.
- Świercz, P. (2010). Znaczenie pojęcia „natura” w doktrynie politycznej Thomasa Hobbesa na tle koncepcji zoon politikon. *Horyzonty Polityki*, 1(1), 111–130. <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/HP/article/view/89>
- Taylor, A.E. (1938). The Ethical Doctrine of Hobbes. *Philosophy*, 13(52), 406–424.
- Warrender, H. (1957). *The Political Philosophy of Hobbes: His Theory of Obligation*. Oxford: Clarendon Press.
- Wittgenstein, L. (2004). *Dociekania filozoficzne* (Bogusław Wolniewicz, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zalewska, M. (2014) Między formalizmem stosowania prawa a ideologią. W T. Stawecki, J. Winczorek (Red.), *Wykładnia konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty*. Warszawa: Wolters Kluwer. <https://sip.lex.pl/#/monograph/369332353/17?keyword=monika%20zalewska&toCHit=1&cm=SREST> (dostęp: 21.11.2021).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

RECENZJE

REVIEWS

***Etyka Polityczna* (red. Piotr Świercz), Seria: *Słowniki Społeczne* (red. W. Pasierbek, B. Szlachta). Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie. Kraków 2021, ss. 400, ISBN 978-83-7614-493-1.**

Podjęcie tematu etyki politycznej w kontekście współczesnych wydarzeń związanych między innymi z kwestią globalnego ocieplenia, problemem migracyjnym, zagrożeniem islamskim fundamentalizmem, czy też sprawą transformacji światopoglądowej, przede wszystkim za sprawą *queer*, jest niezwykle potrzebnym zabiegiem intelektualnym. Złożoność dzisiejszego świata, w którym przyszło obcować każdemu z nas, wymaga merytorycznej dyskusji, mającej na celu wyjaśnienie zachodzących w nim procesów oraz zjawisk. Pomocną w tym zakresie może się okazać zbiorowa praca naukowa *Etyka polityczna* pod redakcją Piotra Świercza, która obok *Pedagogiki religii*, *Polityk publicznych* oraz *Geopolityki*, stanowi część sukcesywnie powstającej wielotomowej publikacji *Słowniki społeczne*, wydawanej nakładem Wydawnictwa Naukowego Akademii Ignatianum w Krakowie. Celem powstającej serii publikacji jest przedstawienie stanu wiedzy z dziedziny nauk humanistycznych oraz społecznych, który udało się osiągnąć w trzeciej dekadzie XXI stulecia.

Interesującym rozwiązaniem, zastosowanym w *Etyce politycznej*, jest struktura poszczególnych artykułów. Autorzy zaczynają swoje rozważania od próby zdefiniowania pojęcia, stanowiącego przedmiot ich refleksji. Następnie jest prezentowana analiza historyczna, która w kontekście podkreślonej aktualności podejmowanej tematyki, wydaje się być doskonałym posunięciem, gdyż pozwala uchwycić uwarunkowania, w których kształtowała się owa refleksja, uwzględniając kontekst oraz związane z tym procesem zjawisko wieloznaczności pojęciowo-aksjologicznej. Kolejnym krokiem autorów jest przedstawienie problemowego ujęcia omawianych kwestii, co ma na celu podkreślenie sporów hermeneutycznych, stanowiących przestrzeń często permanentnej debaty naukowej w tym

zakresie. Zakończeniem poszczególnych artykułów są proponowane przez autorów własne refleksje systematyczne zawierające wnioski oraz rekomendacje, prowokujące dalszą dyskusję na podejmowany temat.

Etyka polityczna to zbiór artykułów mających na celu przybliżenie nie tylko etyczno-filozoficznej perspektywy szeroko rozumianej etyki politycznej, lecz przede wszystkim ukazujących wyniki interdyscyplinarnych badań realizowanych przez międzynarodowe gremium naukowców reprezentujących różne ośrodki akademickie. Dlatego w omawianej publikacji obok artykułów dotyczących między innymi dobra, sprawiedliwości, równości, wolności są prace przedstawiające kwestie przywództwa, nieposłuszeństwa obywatelskiego, praw człowieka czy też migracji. Niemniej, mimo wielości poruszanych aspektów ogniwem spajającym poszczególne artykuły jest szeroko rozumiana etyka polityczna. Próba refleksji nad tym pojęciem zostaje podjęta już w pierwszym artykule przez Piotra Świercza. Autor podkreśla potrzebę oraz znaczenie refleksji nad kwestią etyki politycznej, argumentując, iż jest ona platformą interdyscyplinarną, na której mogą spotkać się różne dziedziny wiedzy, oraz to, że podejmowanie zagadnienia etyki politycznej w dyskursie społecznym samo przez się wpływa na system polityczny (zob. s. 29). Wyróżniającym się na tle innych jest artykuł *Podstawy społecznych zachowań człowieka*, również autorstwa Piotra Świercza, w którym są przedstawione biologiczne podstawy zachowań moralnych, wprost nawiązujące do zakresu nauk przyrodniczych.

Zrozumienie złożonego semantycznego zakresu etyki politycznej wymaga odwołania się do korelujących z nią pojęć wspólnoty politycznej, dobra, sprawiedliwości, równości, osoby i jednostki oraz wolności. Nie mogło więc w omawianej publikacji zabraknąć miejsca na te kwestie, a autorami artykułów o analogicznych do owych pojęć tytułach są odpowiednio: Tomasz Homa, Sebastian Śpiewak, Jacek Surzyn (jest również współautorem tekstu o równości wraz ze wspomnianym już Piotrem Świerczem) oraz Marek Rembierz.

Etyka polityczna to również kwestie odpowiedzialności, przywództwa, nieposłuszeństwa obywatelskiego, stosunków między różnymi podmiotami na arenie międzynarodowej, decyzyjności oraz przemocy. W tym kontekście znaczącym jest wywód Mariusza Wojewody, który w artykule *Odpowiedzialność moralna* przywołał

niezwykle interesującą perspektywę odpowiedzialności z punktu widzenia Katolickiej Nauki Społecznej, jednocześnie implementując ją w zakres rozważań nad problemami współczesnego świata (zob. s. 181). Z kolei Tomasz Słupik w pracy o nieposłuszeństwie obywatelskim przedstawił ciekawe rozwiązanie przeobrażania sfery publicznej za sprawą obywatelskich ruchów *non-violence*. Aspekt ten nabiera szczególnego znaczenia, kiedy spojrzymy na współcześnie trwającą transformację światopoglądową i ideową. Zrozumienie przeobrażenia świata w tym zakresie jest możliwe poprzez dotarcie do rzeczywistych intencji społecznych.

W publikacji o etyce politycznej nie mogło zabraknąć również artykułów poświęconych kwestiom prawa. Aleksander Stępkowski w tym zakresie zaprezentował interesujący wywód dotyczący relacji między nauczaniem społecznym Kościoła katolickiego i konstrukcją praw człowieka (zob. ss. 298–301). Z kolei Jarosław Charchuła odwołał się do kwestii praw kulturowych, analizując je z perspektywy indywidualnej i uniwersalnej. Zabieg ten pozwala uchwycić złożoną strukturę praw kulturowych z ich wpływem na kształt współczesnego świata. Dodatkową wartość w zakres rozważań dotyczących prawa wnosi artykuł Jadwigi Potrzeszcz, w którym autorka podejmuje próbę przedstawienia własnej pozycji w sporze o określenie istoty moralności.

Na zróżnicowaną całość składają się również teksty Antoniego Skowrońskiego i Marka Żmudzińskiego o ekologii, Marka Rembierza o migracji oraz Rocco d'Ambrosio o katolickiej etyce politycznej. Rozważania tych autorów są niezwykle interesujące, zwłaszcza w kontekście aktualnych wydarzeń – globalne ocieplenie klimatu, kryzys migracyjny (w szczególności ten dotyczący sytuacji na granicy polsko-białoruskiej) oraz kryzys wiary katolickiej w coraz bardziej zlaicyzowanym społeczeństwie (Zachodu).

Tak, w skrócie, przedstawia się treść pracy zbiorowej *Etyka polityczna*. Interdyscyplinarny charakter publikacji powoduje, iż artykuły w niej zawarte powinny w szczególny sposób zainteresować politologów, filozofów, socjologów, prawników oraz kulturoznawców, odwołujących się w swoich badaniach do szeroko rozumianej kwestii etyki politycznej. Warto jednocześnie podkreślić, iż jest to niezwykle interesująca, a przede wszystkim potrzebna publikacja, która w sposób kompleksowy ukazuje zagadnienia z zakresu etyki politycznej,

jednocześnie zachęcając do dalszej merytorycznej dyskusji na poruszone tematy.

BIBLIOGRAFIA

Świercz, P. (Red.) (2021). *Etyka Polityczna*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.

Wiktor Możgin

<http://orcid.org/0000-0001-5744-8103>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

DOI: 10.35765/HP.2181

INFORMACJE DLA AUTORÓW

(wymogi edytorskie, etyczne oraz merytoryczne)

ZASADY OGÓLNE

1. Artykuły przyjmowane są zarówno w języku angielskim (preferowany), jak i w języku polskim.
2. Wszystkie nadesłane teksty są recenzowane. Warunkiem opublikowania tekstu jest pozytywna opinia co najmniej dwóch recenzentów potwierdzona akceptacją do opublikowania przez Komitet Redakcyjny.
3. Złożony do „Horyzontów Polityki” tekst nie powinien być wcześniej nigdzie publikowany ani w tym samym czasie złożony w redakcjach innych czasopism.
4. Autor (autorzy) wraz z tekstem artykułu naukowego składają wniosek o jego nieodpłatne opublikowanie oraz oświadczenie, którego wzór dostępny jest na stronie internetowej czasopisma. Autor jest zobowiązany przesłać do Redakcji (faks, dokument zeskanowany, tradycyjna poczta) oświadczenie o wyrażeniu zgody na nieodpłatną publikację artykułu w wersji papierowej i elektronicznej (PDF) oraz indeksowanie abstraktu artykułu w krajowych i międzynarodowych bazach danych, z którymi współpracuje Redakcja.
5. Zapraszamy zarówno do zgłaszania artykułów tematycznych (każdy numer poświęcony jest odrębnemu tematowi, danemu zagadnieniu, artykuły te są publikowane w dziale „Artykuły tematyczne”), jak i artykułów na dowolny temat (publikowanych w dziale „Varia”). Artykuły przyjmowane są w następujących terminach:
 - do 30 września – do numeru marcowego następnego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
 - do 31 grudnia – do numeru czerwcowego następnego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
 - do 31 marca – do numeru wrześniowego tego samego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)
 - do 30 czerwca – do numeru grudniowego tego samego roku (teksty w języku polskim i/lub językach kongresowych)

(w/w terminy mogą być zawężone w wypadku niektórych numerów tematycznych, szczególnie dotyczące artykułów tematycznych podawane są w odrębnych zaproszeniach do składania artykułów tzw. Call for Papers)

6. Czasopismo nie pobiera opłat za proces wydawniczy (APC) oraz za zatwierdzenie tekstu (submission charge).

WYMOGI TECHNICZNO-EDYTORSKIE

1. Nadsyłane do Redakcji propozycje artykułów powinny być opracowane zgodnie z przyjętymi przez Redakcję zasadami edytorskimi:
 - a. czcionka: Times New Roman, 12 pkt;
 - b. odstępy między wierszami: 1,5 wiersza;
 - c. tekst obustronnie wyjustowany;
 - d. wcięcia akapitowe: standardowe;
 - e. tytuły i podtytuły: czcionka Times New Roman, 12 pkt, pogrubiona;
 - f. marginesy: standardowe (2,5 cm z każdej strony);
 - g. numeracja stron: ciągła, pośrodku dolnej części strony;
 - h. cytaty w tekście pisane w cudzysłowie.
2. Nadesłany tekst powinien objętościowo zawierać 20 000-30 000 znaków ze spacjami (tj. 0,5-0,75 ark. aut.).

3. W artykule należy stosować odwołania do literatury w systemie „autor – data wydania” (tzw. nawiasy referencyjne) według **stylu APA 7** (<http://www.apa-style.org/> oraz Przewodnik po kodowaniu w stylu APA; przydatna strona w języku polskim: <http://socjolekt.uni.opole.pl/?p=2531>). Zgodnie z nim przypisy umieszcza się bezpośrednio po cytacie lub w innym miejscu wymagającym wskazania źródeł w formie skróconej informacji bibliograficznej: w nawiasach podaje się nazwisko autora (ewentualnie współautorów) lub skrót tytułu źródła (w przypadku prac zbiorowych bez podanego redaktora), datę wydania oraz numery stron, na które powołuje się autor pracy, np. (Smith, 2012, s. 44). Pełną bibliografię należy podać na końcu artykułu w formie wykazu alfabetycznego.
4. Jeżeli w proponowanym artykule występują ilustracje, powinny być one przesłane w osobnych plikach graficznych (.tif; .eps; .jpg) w rozdzielczości 300 dpi; a wykresy (tylko odcienie szarości) przygotowane za pomocą Microsoft Office Excel należy dołączyć wraz z plikami źródłowymi (.xls), a tabele w Word.
5. **Propozycje artykułów powinny być przesłane pocztą elektroniczną, po uprzednim zalogowaniu do systemu OJS:** <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP> według jednego z trzech sposobów:
 - Jeśli Autor zna swój login i hasło, bo wcześniej zakładał swoje konto w „Horyzontach Polityki” (jako autor, recenzent, czytelnik): <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/login>
 - Jeśli Autor nie jest pewny, czy posiada konto w systemie OJS lub nie pamięta hasła: <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/login/lostPassword>
 - Jeśli Autor rejestruje się po raz pierwszy: <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP/user/register>
6. Proszę się rejestrować jako „czytelnik”, „autor” oraz w wypadku osób z co najmniej stopniem doktora jako „recenzent”. Domyślnie rejestracja uwzględnia tylko „czytelnika”, a brak zaznaczenia opcji „autor” uniemożliwi wgranie artykułu.
7. **UWAGA: Przy wgrzywaniu artykułu proszę umieścić plik bez danych Autora, ze względu na podwójnie tzw. ślepą recenzję, natomiast w „Metadanych”: imię i nazwisko, stopień, tytuł naukowy, numer osobisty ORCID, miejsce pracy: uczelnia, wydział, instytut, katedra, zakład z adresem, ew. numer grantu, z jakiego powstał artykuł.**

STRUKTURA ARTYKUŁU

1. Nadesłane propozycje artykułów powinny mieć następującą strukturę:
 - imię i nazwisko autora/autorów wraz z jego/jej/ich afiliacją (podane w „Metadanych” do wiadomości Redakcji)
 - adres e-mail
 - ORCID

ARTYKUŁY W JĘZYKU POLSKIM lub INNYM JĘZYKU KONGRESOWYM (poza angielskim):

- tytuł w języku polskim (lub języku oryginału)
- streszczenie w języku polskim (lub języku oryginału) max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
- słowa kluczowe w języku polskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
- tytuł w języku angielskim
- streszczenie w języku angielskim max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
- słowa kluczowe w języku angielskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
- wykaz wykorzystanej bibliografii w stylu APA

ARTYKUŁY W JĘZYKU ANGIELSKIM:

- tytuł w języku angielskim
 - streszczenie w języku angielskim max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów)
 - słowa kluczowe w języku angielskim (max. 5) oddzielane klikając ENTER
 - wykaz wykorzystanej bibliografii w stylu APA
2. Artykuł winien posiadać merytoryczną strukturę: wstęp, metody badawcze, część zasadnicza, wyniki i wnioski.
 3. Streszczenie powinno prezentować główne tezy artykułu, a nie informacje o problemach, które autor porusza, i być zrozumiałe bez czytania pracy. Streszczenie powinno zawierać max. 2000 znaków ze spacjami (ca. 300 wyrazów) i posiadać określoną strukturę, odzwierciedlającą istotę artykułu:

WZÓR:

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY:

PROBLEM i METODY BADAWCZE:

PROCES WYWODU:

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ:

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE:

WYMOGI MERYTORYCZNE

1. Przed nadesłaniem propozycji artykułu prosimy zapoznać się z formularzem recenzji, w którym szczegółowo wyartykułowano zasady oceny merytorycznej artykułu. Formularz recenzji można pobrać ze strony internetowej czasopisma.
2. Każdy nadesłany artykuł powinien składać się z następujących części:
 - a. **WSTĘP**, gdzie opisany jest cel naukowy artykułu, hipoteza badawcza/teza badawcza (problem badawczy) w formie krótkiej i zrozumiałej, z zaznaczeniem nowości/wyjątkowości stawianego problemu badawczego
 - b. **INSTRUMENTY I NARZĘDZIA BADAWCZE** (metody) (bezwzględnie wymagane dla artykułów statystyczno-analitycznych) oraz źródła badawcze z uwzględnieniem najnowszej literatury naukowej dotyczącej traktowanej problematyki
 - c. **CZĘŚĆ ZASADNICZA (PROCES WYWODU)** (z możliwością podziału na sekcje według schematu 1; 1.1; 1.1.1; 2; 2.1.) przeprowadzona w sposób zrozumiały i konkretny, która powinna wykazać znaczenie wyników doświadczeń naukowych w sposób komparatywny
 - d. **WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ** – jasne i zwięzłe
 - e. **WNIOSKI**, które są odpowiedzią na wcześniej postawiony problem badawczy z konkretnymi **INNOWACJAMI/REKOMENDACJAMI NAUKOWYMI** – może stanowić krótką, niezależną część podsumowującą całość wyводу

Przydatna pomoc naukowa:

http://www.ease.org.uk/sites/default/files/ease_guidelines-june2014-polish.pdf

Autorzy tekstów badawczych wykorzystujących analizy statystyczne są proszeni o zapoznanie się z uwagami:

http://www.pwe.com.pl/files/1436255816/file/wiecej_respektu_dla_liczb_i_zasad_statystyki.pdf

**ARTYKUŁY NIEPOSIADAJĄCE TYCH ELEMENTÓW NIE BĘDĄ PRZYJ-
MOWANE DO DALSZEGO PROCEDOWANIA.**

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

GENERAL PRINCIPLES

1. Articles will be accepted in both English (preferred), as well as in Polish
2. All articles submitted for consideration will undergo a process of peer-review. In order for the article to be published, it will need to receive two positive reviews, and confirmation of acceptance from the Editorial Board.
3. Submissions to "Horizons of Politics" should not already have been published elsewhere, or be currently under consideration by another academic journal.
4. The author(s), along with the text of the academic article, must submit a statement and a declaration consenting to the article's free publication, a template of which is available on the journal's website. The author is required to send to the Editor (in the form of a fax, scanned document, or through the post) a statement that consents to the publication of the article free of charge in both hard copy and electronic formats (PDF), as well as for the indexing of the article abstracts in national and international data bases, with whom the editor collaborates.
5. We invite you to submit articles on particular subjects (each issue is devoted to a separate topic, and these articles are published in a special section in each edition that discusses a particular subject), as well as articles on other subjects (published in the section 'Varia'). Deadlines for future editions are:
 - 30 September – the March edition next year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
 - 31 December – the June edition next year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
 - 31 March – the September edition the same year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);
 - 30 June – the December edition the same year (text in Polish and / or congress languages, preferably English);

(These deadlines may be restricted in the case of some special subject issues, especially in relation to thematic articles, which will be invited for submission after a 'call for papers').

6. No article submission or article processing (APC) fees are charged.

TECHNICAL and EDITORIAL REQUIREMENTS

1. Articles sent to the Editor for consideration should be prepared in accordance with the editorial rules:
 - a. font: Times New Roman, 12 pt.;
 - b. line spacing: 1.5 lines;
 - c. the text justified on both sides;
 - d. indentation: standard;
 - e. headings and subheadings: font Times New Roman, 12 pt, bold;
 - f. margins: standard (2.5 cm on each side);
 - g. numbering: continuous, at the centre of the bottom of the page;
 - h. citations contained within the text should be enclosed in quotation marks.
2. The submitted text should contain 20 000-30 000 characters.
3. References to the literature contained in the article should use the author-date system (i.e. the parenthesis system) according **style APA 7** (<http://www.apa-style.org/>). Accordingly, the notes placed directly after the citation or elsewhere should indicate the source in an abbreviated form or bibliographic information.

This following should be enclosed within brackets: the author(s) or in the absence of authors an abbreviated title of the source (such as in the case of collective works without a clear editor), the date of publication, as well as the page number(s) which are cited in the article, e.g. (Smith, 2002, p. 44). A complete bibliography should be produced at the end of the article, and the sources should be listed in alphabetical order.

4. If the article contains an illustration it should be sent in the following file types (.tif; .eps; .jpg) at a resolution of 300 dpi; and graphs (only shades of gray) prepared using Microsoft Office Excel must be accompanied by the source files (.xls) and the tables in MS Word.
5. **Articles submitted for consideration should be sent via email, after the sender has logged in at this address:** <https://horyzonty.ignatianum.edu.pl/index.php/HP>
6. **Because of "blind review", please submit article without of informations about the author(s).**
7. Informations about the author(s) should contain the following data: the first and family name(s), the author(s)' degree and academic title, personal ORCID number their place of work (university, faculty, institute, research unit) with address, please submit in the "Metadata".

STRUCTURE of the ARTICLE

1. The submitted article should contain the following structure:
 - The first name and family name(s) of the author(s) along with their institutional affiliation (submitted only in the "Metadata")
 - E-mail address
 - ORCID
 - The title in English
 - An abstract written in English of maximum 2000 characters (ca. 300 words) including spaces
 - Key words in English (a maximum of 5) confirmed by ENTER
 - The article should take into consideration the following substantive structure: an introduction, methodology, some basic results and conclusions
 - A bibliography of sources consulted in the style APA
2. The abstract should present the main thesis of the article, and not information about problems that the author is pursuing and which can be understood without reading the article.
3. The abstract should contain maximum 2000 characters (ca. 300 words) including spaces and be structured in a way reflects the essence of the article.

TEMPLATE:

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE:

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS:

THE PROCESS of ARGUMENTATION:

RESEARCH RESULTS:

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

BASIC RECOMMENDATIONS

1. Before submitting your article for consideration we ask that you refer to the reviewer's form, which presents the details of the guidelines of assessment of the article. The review form can be downloaded from the journal's internet page.
2. Each submitted article should consist of the following parts:
 - a. Introduction, which describes the aims of the article, the research hypothesis/thesis (the research problem) in a way that is short and understandable, indicating the new/original research problem.
 - b. Research tools (methods) (essential for those articles using statistical analysis) as well as the sources of research taking into consideration the newest academic literature in relation to the issues that are being discussed.
 - c. The body of the article (development of the argument) (which can be divided into sections according to the following scheme 1; 1.1; 1.1.1; 2; 2.1.) This should be presented in a clear and concrete manner, and place the research results in a comparative context.
 - d. Results of the research analysis – which should be clear and concise
 - e. Conclusion, which provides an answer to the problem which had been earlier posed with innovations and recommendations – there can also be a short separate section that summarizes the whole argument
A useful study aid can be found: http://www.ease.org.uk/sites/default/files/ease_guidelines-2015.pdf

ARTICLES WHICH DO NOT CONTAIN THE ABOVEMENTIONED ELEMENTS WILL NOT BE ACCEPTED FOR FURTHER CONSIDERATION.

DYSKURS POLITOLOGICZNY

Seria wydawnicza Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Akademii Ignatianum w Krakowie pod redakcją Włodzimierza Bernackiego, Wita Pasierbka, Bogdana Szlachty

Dotychczas w części „monografie” ukazały się publikacje:

- Anna Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010, ss. 416.
- Paweł Kaźmierczak, *Dietrich von Hildebrand wobec narodowego socjalizmu*, Kraków 2011, ss. 324.
- Radosław Rybkowski, *Upadek stopni – stopnie upadku. Problemy amerykańskiego szkolnictwa wyższego*, Kraków 2011, ss. 224.
- Konrad Oświecimski, *Grupy interesu i lobbng w amerykańskim systemie politycznym*, Kraków 2012, ss. 652.
- Mirosław Lakomy, *Rynek radiowy w Polsce*, Kraków 2012, ss. 144.
- Paweł Armada, *Szkoła myślenia politycznego Leo Straussa*, Kraków 2012, ss. 612.
- *The Problem of Political Theology*, ed. by Paweł Armada, Arkadiusz Górniewicz, Krzysztof C. Matuszek, Kraków 2012, ss. 228.
- Agnieszka Puskow-Bańka, *Polska i Polacy w myśli narodowej demokracji na przełomie XIX i XX wieku (Jan Ludwik Poptawski, Zygmunt Balicki, Roman Dmowski)*, Kraków 2013, ss. 314.
- Mirosław Lakomy, *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków 2013, ss. 404.
- Rafał Lis, *Ku społeczeństwu cywilnemu i bogactwu narodów. Główne koncepcje polityczne i prawne szkockiego Oświecenia*, Kraków 2014, ss. 399.
- Konrad Oświecimski, *Lobby etniczne a polityka zagraniczna USA – wybrane przykłady*, Kraków 2014, ss. 311.
- *Problemy demokracji*, redakcja naukowa Mirosław Lakomy i Maria Nowina Konopka, Kraków 2014, ss. 221.
- Mirosław Lakomy, Leszek Porębski, Natalia Szybut, *Polityka 2.0. Aktorzy polityczni w świecie nowych technologii*, Kraków 2014, ss. 254.

- Aleksandra Pohl, *Autorytaryzm. Studium psychologiczne*, Kraków 2015, ss. 286.
- *NetoDEMOKracja: Web 2.0 w sferze publicznej*, redakcja Konrad Oświecimski, Aleksandra Pohl, Mirosław Lakomy, Kraków 2016, ss. 268.
- *Zarządzanie i nowe technologie ICT w sferze publicznej*, redakcja Mirosław Lakomy, Konrad Oświecimski, Kraków 2017, ss. 178.
- Konrad Oświecimski, Mirosław Lakomy, *E-kampanie prezydenckie w USA i w Polsce*, Kraków 2017, ss. 286.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Radosław Zyzik, *Aktualna debata wokół zasad ustrojowych w Polsce*, Kraków 2019, ss. 168.
- Mateusz Filary-Szczepanik, *Anarchia i dyscyplina. Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019, ss. 460.
- Wojciech Michnik, *Wojny hegemonu? Interwencje zbrojne USA w latach 1990-2003*, Kraków 2020, ss. 392.
- Mateusz Nieć, Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, *Populizm – modele i praktyka. Polskie odniesienia*, Kraków 2021, ss. 182.

Dotąd ukazały się następujące zeszyty tematyczne
„Horyzontów Polityki”

2010, Vol. 1, N° 1	– Polityczna natura człowieka /
Political Nature of Man
2011, Vol. 2, N° 2	– Polityczny potencjał człowieka /
Political Potential of Man
2011, Vol. 2, N° 3	– Edukacja polityczna / Political Education
2011, Vol. 3, N° 4	– Nie-ludzki wymiar polityki /
Non-Human Dimension of Politics
2012, Vol. 3, N° 5	– Religijne wizje polityki /
Religious Visions of Politics
2013, Vol. 4, N° 6	– Patriotyzm i tożsamość / Patriotism and Identity
2013, Vol. 4, N° 7	– Rzeczpospolita i republikanizm /
Polish Commonwealth and Republicanism
2013, Vol. 4, N° 8	– Europeizacja Europy /
Europeanization of Europe
2013, Vol. 4, N° 9	– Poza horyzont / Beyond the Horizon
2014, Vol. 5, N° 10	– Procesy europeizacji / Europeanisation
Processes
2014, Vol. 5, N° 11	– Ćwierć wieku wolności: Polska 1989-2014 /
25 Years of Freedom: Poland 1989-2014
2014, Vol. 5, No 12	– System polityczny: autonomia, autoreprodukcja
i dehumanizacja? / The Political System:
Autonomous, Self-Reproducing
and Non-Human?
2014, Vol. 5, N° 13	– Różne oblicza polityki / Politics, Policy
and Polity
2015, Vol. 6, N° 14	– Suwerenność / Sovereignty
2015, Vol. 6, N° 15	– Dehumanizacja adwersarza politycznego /
The Dehumanization of the Political Adversary
2015, Vol. 6, N° 16	– Polityka publiczna / Public Policy
2015, Vol. 6, N° 17	– European Economy and Geopolitics /
Gospodarka europejska a geopolityka
2016, Vol. 7, N° 18	– Wokół sporów o suwerenność / Around
the Disputes over Sovereignty
2016, Vol. 7, N° 19	– Osoba, wspólnota, polityka / Person,
Community, Politics
2016, Vol. 7, N° 20	– Konflikt na Ukrainie – reaktywacja
geopolityki? / The Conflict in Ukraine –
the Reactivation of Geopolitics?

- 2016, Vol. 7, N° 21 – Secularization of Political Thought in Russia: From the “Right of Existence” to the Empire and Geopolitics
- 2017, Vol. 8, N° 22 – Handel międzynarodowy / International Trade
- 2017, Vol. 8, N° 23 – Międzynarodowe stosunki gospodarcze / International Economics
- 2017, Vol. 8, N° 24 – Globalne dobra publiczne / Global Public Goods
- 2017, Vol. 8, N° 25 – The Scottish Enlightenment and the Challenges of Commercial Society
- 2018, Vol. 9, N° 26 – Analiza zapisów Konstytucji z 1997 r. / Analysis of the Provisions of the Constitution from 1997
- 2018, Vol. 9, N° 27 – Procesy sekularyzacyjne w Kościele katolickim / Secularization in the Catholic Church
- 2018, Vol. 9, N° 28 – Namysł politologiczny nad Konstytucją RP z 1997 roku / The Reflection on the Constitution of the Republic of Poland 1997 from the Political Science Perspective
- 2018, Vol. 9, N° 29 – Local Public Policies
- 2019, Vol. 10, N° 30 – Namysł nad władzą polityczną / The Reflections on the Power
- 2019, Vol. 10, N° 31 – Władza polityczna w tradycji judeo-chrześcijańskiej / Political Power in Judeo-Christian Tradition
- 2019, Vol. 10, No 32 – Władza polityczna i natura ludzka w refleksji starożytnej / Political Power and Human Nature in Ancient Thought
- 2019, Vol. 10, N° 33 – Koncepcja władzy politycznej w refleksji średniowiecznej i renesansowej / The Notion of Political Power in Medieval and Renaissance Thought
- 2020, Vol. 11, N° 34 – Władza i rozum – władza polityczna w świetle idei oświeceniowej i Rewolucji Francuskiej / Reason and Political Power: Political Power in light of the Enlightenment and French Revolution
- 2020, Vol. 11, N° 35 – W okresie światowych konfliktów – problematyka władzy politycznej w pierwszej połowie XX stulecia / In an Age of Global Conflicts – the Problem of Political Power in the First Half of the 20th Century
- 2020, Vol. 11, N° 36 – Społeczeństwa postpandemiczne / Post-pandemic Societies

- 2020, Vol. 11, N° 37 – Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego i biznesu dla przedsiębiorczości / Internationalization of Higher Education and Business for Entrepreneurship
- 2021, Vol. 12, N° 38 – „Zimna wojna”. Refleksja polityczna w okresie 1945-1990 / “Cold War”: Political Reflection in the Period between 1945 and 1990
- 2021, Vol. 12, N° 39 – Globalizacja – problematyka władzy politycznej w świecie współczesnym / Globalisation – the Issue of Political Power in the Contemporary World
- 2021, Vol. 12, N° 40 – Wyzwania gospodarki polskiej i unijnej w kontekście pandemii COVID-19 / COVID-19 pandemic: challenges for the Polish and European economy

